Benlik Pratikleri

Zygmunt Bauman & Rein Raud

İngilizceden Çeviren: Mehmet Ekinci

AYRINTI

BENLİK PRATİKLERİ • Zygmunt Bauman & Rein Raud

ZYGMUNT BAUMAN: 1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlakı seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science* (*1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Conversations with Zygmunt Bauman* (2001; Keith Tester ile birlikte; *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesur Hazır, Heretik Yay., 2017); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Identy: Conversations with Benedetto Vecchi* (2004; *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile birlikte; *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014); *Practices of Selfhood* (2015; Rein Raud ile birlikte; *Benlik Pratikleri*, Çev. Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yay., 2018); Stanislaw Obirek ile birlikte *On the World and Ourselves* (2015; *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yay., 2017) ve *Of God and Man* (2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2015). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

REIN RAUD: 1961 yılında Estonya'da doğan Rein Raud, Tallinn Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'nde öğretim görevlisidir. On yıllardır kaleme aldığı şiir, roman, kısa öykü, tiyatro eserleri ile Estonya'nın üretken ve tanınan yazarlarından biridir. Estonya'nın Soğuk Savaş sonrası aydınlarındandır. Raud, o zamanki adıyla Leningrad Devlet Üniversitesi'nden (St. Petersburg Devlet Üniversitesi) 1985 yılında Japonya Çalışmaları lisans derecesi ile mezun olmuş, 1994 yılında Helsinki Üniversitesi'nden Edebiyat Teorisi alanında doktora derecesi almıştır. Kültürel ve toplumsal teori, modernlik öncesi Japon dili ve felsefesi alanlarında, Umberto Eco, Yuri Lotman, Dōgen, Kitarō Nishida gibi düşünürler hakkında hem İngilizce hem de Estonyaca akademik yayınları bulunmaktadır. 2011-14 yılları arasında Avrupa Japonya Çalışmaları Birliği Başkanlığı'nı yürütmüştür. Akademik çalışmalarının yanı sıra, yayımlanmış sekiz romanı, üç kısa öykü derlemesi ve birçok çeviri yayını bulunmaktadır. *Hektor and Bernard* (Hektor ve Bernard, 2004) ve *The Reconstruction* (Yeniden İnşa, 2012) romanları ile Estonya Kültür Vakfı Büyük Ödülü'nü almıştır.

Ayrıntı: *1161*
İnceleme Dizisi: 296

Benlik Pratikleri
Zygmunt Bauman & Rein Raud

Kitabın Özgün Adı
Practices of Selfhood

İngilizceden Çeviren
Mehmet Ekinci

Yayıma Hazırlayan
Burcu Halaç

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© This edition is published by arrangement with Polity Press Ltd., Cambridge

Türkçe yayım hakları AnatoliaLit Agency aracılığıyla alınmıştır.

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Shulz / E+ / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *Mart 2018*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-268-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman & Rein Raud

Benlik Pratikleri

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

ÖZGÜRLÜK
Zygmunt Bauman

ZAMANI YAŞAMAK
Jean Chesneaux

CAN ÇEKİŞEN İMPARATORLUK
Francis Shor

SÜREKLİ DEVRİM TEORİSİ
Eşitsiz ve Bileşik Gelişim Siyaseti
Michael Löwy

ŞİDDETSİZ DİRENİŞ
Felsefi Bir Giriş
Todd May

AYDINLAR SOSYALİZMİ
Jan Waclaw Makhayski

İLETİŞİM BİLİMLERİNİN
UNUTULMUŞ KÖKENLERİ
Der. Jacques Perriault

MODA-LOJİ
Yuniya Kawamura

MARKSİZM'İN ANLAMI
Paul D'Amato

CİNSELLİĞİN ÖNEMİ
Arzuya Yeniden Kavuşmak
Dr. Ghislaine Paris

ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİ
John W. Budd

YORUM VE AŞIRI YORUM
Umberto Eco

HAYATIN GİZLİ HAZLARI
Theodore Zeldin

HAYATIN KIRILGANLIĞI
William E. Connolly

DEVLET VE HUKUK
Friedrich Engels, Karl Marx

İYİMSER OLMAYAN UMUT
Terry Eagleton

TEKNİK, SERMAYE, MEDYA
Peter Trawny

PROTESTO
Toplumsal Hareketlere Kültürel Bir Giriş
James M. Jasper

SOSYALİZMDE EĞİTİM
KÜBA
Celil Denktaş

HERMENÖTİĞİN KÖKENİ
Kendilik Hakkında - Dartmouth
Konferansları, 1980
Michel Foucault

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENİN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL
BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa
Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

FAŞİZM VE KAPİTALİZM
Faşizmin Sosyal Kökenleri ve
İşlevleri Üstüne Teoriler
Angelo Tasca, Arthur Rosenberg,
Otto Bauer, August Thalheime

TANRI'YA VE İNSANA DAİR
Stanislaw Obirek, Zygmunt Bauman

İçindekiler

	Önsöz	7
1	Başlarken	14
2	Dildeki Benlikler	38
3	Performans Sergileyen Benlikler	64
4	Benliğin Kendini Gerçekleştirmesi	92
5	Bağlı Benlikler	114
6	Benliklerin Oluşumu	149
	Sonsöz / Zygmunt Bauman	176
	Sonsöz / Rein Raud	189
	Dizin	201

Önsöz

Bu kitabın fikirsel temelleri Zygmunt'un açılış konuşmacısı ve Rein'in program kurulu direktörlerinden biri olarak yer aldığı Tallinn Üniversitesi Kış Okulu'nda atıldı. O kış okulundaki etkinliklerden biri, kamuya açık alanda, bu kitapta da temas edilen birçok konu hakkında yaptığımız tartışmaydı. Tabii bahsettiğimiz sohbete ayrılan bir saatlik süre bize yetmedi ve konuşmamız önce o günün akşam yemeğine, daha sonra da yazışmalarımıza taştı. Aradan çok vakit geçmeden, ikimizde de merak uyandıran fikirleri bir yapı, bugünün dünyasını tartışmak adına çok mühim bir yer teşkil ettiğine inandığımız bir kavram olan benlik (*selfhood*)* etrafında biçimlendirmeye ve organize etmeye başladık.

* Bu kitabın hem başlığında geçen hem de kavramsal çerçevesini oluşturan self/selfhood kelimelerinin çevirisi için "benlik" kelimesini uygun gördük.

Bir birey dünyadaki konumunu nasıl anlamlandırır? Bizi belirleyen genetik mirasımız, içinde bulunduğumuz toplumsal koşullar ve kültürel tercihlerimizken, kendi seçimlerimizi kendimizin yaptığına mı inandırılırız? Bizi belirleyen kimlerdir? Benzer etmenlerce belirlenmiş diğer bireyler mi? Tamamen ya da kısmen özerk olduğumuzu söyleyebilir miyiz ve eğer söyleyebilirsek ne kerteye kadar? Yazgımızın omuzlarımıza sorumluluğunu yüklediği mirası denetim altında tutacak ve değiştirecek kadar özerklik sahibi miyiz? Benlik (*selfhood*) nasıl ortaya çıkar? Her insanda, her kültürde, her yaş grubunda aynı gelişim örüntüsünü mü gösterir? Yoksa tarihsel bağlamı içinde düşünülmesi gereken sosyokültürel bir yapı mıdır? Eğer öyleyse, şimdi neler yaşanıyor peki? Günümüz dünyasında benlik örüntüleri bir değişimden mi geçiyor? Günümüz teknolojileri bize daha fazla özerklik mi sağlıyor yoksa özgürlüklerimizden feragat etmemiz konusunda bizi baştan mı çıkarıyor?

Böyle bir sürü soru... Bu soruların ortaya çıkardığı ikilemlerin hepsi aynı eksen üzerinde düşünülebilir; bu eksenin bir ucu kader ve belirlenimcilik, diğer ucu ise seçim ve özgürlükle tanımlanmıştır. İlham verdikleri ve halen de vermeye devam ettikleri koca bir kütüphaneyi dolduracak sayıda toplumsal ve psikolojik çalışma bir yana, bu soruların çok azı kesin ve net cevaplar sunar ki onlar da kati olmak şöyle dursun güvenilir sayılırsa. Bazı sorular muhtemelen haklı olarak,

---

Türkçede "self" ve "selfhood" için kimi psikoloji, psikanaliz çevirilerinde "kendilik" ve kimi sosyal psikoloji ve sosyoloji çevirilerinde "benlik" kelimesi kullanılıyor. Bauman ve Raud'un bu kitapta yürüttüğü tartışmada kişilerin kendi benliklerini kurma, kurgulama ve eyleme geçirme hâllerinin daima birtakım sosyolojik süreçler, kişiler arası ilişkilenmelere dayalı olduğu vurgusu yapılıyor. Bu bağlamda "kendilik" yerine "benlik" kelimesinin "self" ve "selfhood"un çevirisi için daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bauman ve Raud'un kitap içinde "benlik teorisine" değindiği Erving Goffman'ın klasik sosyoloji metni *Presentation of Self in Everyday Life*'ın 2009 yılında Metis Yayınları'ndan Barış Cezar çevirisiyle *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu* olarak Türkçeye kazandırılmasının da bu çeviri tercihinde etkisi olmuştur. (ç.n.)

ürettikleri süregelen diyalog için önemlidir tam da. Yine de bu sorular "günümüz dünyasına dair herhangi bir tartışma" ve dünyanın sakinlerine atanmış ya da onlar tarafından edinilmiş bir yere ilişkin farkındalık ve bu dünya sakinlerinin yazgılarını değiştirme (ya da değiştirememe) yetisi için asli olsa da, çevreleriyle mücadele hâlindeki insanlar tam da bu türden bu yanıtlara özlem duyar. İşte bu yüzden, bizler de muhtelif yer ve kültürel geleneklerde geçen benlik teorilerini, onların bizleri yüreklendiren ve hayal kırıklığına uğratan potansiyellerinin üzerinden geçerek yeniden değerlendirme ve zaman zaman yeterince irdelenmemiş olan alanları işaret etme ya da çekinerek de olsa peşinden gitmeye değer bazı yeni ama henüz ayak basılmamış patikalar ortaya koyma ihtiyacını hissettik. Tabii ki bütün bu süre boyunca sorduğumuz sorulara verilecek nihai, kesin, kusursuz cevapların bulunma ya da oluşturulma ihtimalinin çok düşük olduğunun ve bu cevapların kaçamak oluşlarının temel sebebinin geçici ve onarılabilir bilgi yetersizliğimizde değil de, yaşadığımız dünyanın tabiatında ve bu dünyada insanca pek insanca* yaşama biçimimizde yattığının her daim farkındaydık.

Özetlemek gerekirse, yaygın kanı bir şeyi bilmenin onu kontrol etmek anlamına geldiğinde ısrarcıdır ama bilginin kontrol edici iktidarının eylemlerimizin etkilerini kesin olarak öngörebilme yetisine bağlı olduğu gerçeğinden bihaberdir; buradaki çapanoğlu dünyamızın "kesinlik" dışında herhangi başka bir şeyle nitelenebilir oluşudur. Öyle ya da böyle, belirsizlik kaderimizdir: Bir yandan sefaletimizin cansuyunu sürekli besleyen bir çeşme gibidir, diğer yandan ise kendimizle iftihar etmemizin –yenilikçilik, yaratıcılık ve insan potansiyeli önüne koyduğu sınırları birer birer aşma yetimizin– başlıca nedenidir.

---

* Buradan başlayarak metin boyunca yazarlar Friedrich Nietzche'nin "Human, All Too Human" metnine ara ara gönderme yapıyor. Metnin başlığı Türkçeye "İnsanca, Pek İnsanca" olarak çevrilmiştir. Bkz. Friedrich Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca*, Çev. Mustafa Tüzel, T. İş B. Yay., 2012. (ç.n.)

Nobel ödüllü büyük doğa bilimci ve aynı zamanda bilim filozofu olan Ilya Prigogine'in çalışmaları, bu duruma nasıl bakabileceğimize ilişkin bir bakış açısı önerisinde bulunur. Prigogine'in verdiği mesajın anafikri şu uyarısında yatar: "Balıklar dünyaya geldiği zaman bütün balıkların dünyaya gelmiş sayılmadığı ortada. Maymunlar insan oldukları zaman da bütün maymunlar insan olmaz."[1] İmbikten süzülmüş hâliyle bu uyarı, "kesinliğin sonu"nun teşvik ettiği dünya görüşünü ve bunun modern bilim için sonuçlarını özetler.

"Klasik bilim, düzen ve sabitliğe vurgu yapıyordu; şimdi ise, tam tersine, her bir gözlem düzeyinde dalgalanma, değişkenlik, çok seçeneklilik ve kısıtlı öngörü karşımıza çıkıyor."[2] Klasik bilime göre, olasılıklar "dünyaya dair durumlar yerine cahil ya da yeterince bilgilendirilmemiş haletiruhiyeler"den ibaretti. Ancak, "temel fizik yasalarının formülasyonuna olasılıklar dahil edildiği zaman, geleceği belirleyen artık şimdi değildir"[3] ve dolayısıyla bilim, artık ne mutlak kesinlik iddiasında bulunabilir ne de olasılıklar cehaletle bir tutulabilir.[4] "Gelecek artık verili değildir" diye sonlandırır sözlerini Prigogine; "yaşadığımız dünya artık bir tür otomat (*automaton*) değil, olasılık kanunlarının hükmünde sürekli bir 'inşa'dır. 'Varlık'larm dünyasından 'oluş'ların dünyasına doğru bir geçiş yapıyoruz."[5] Yani nereden bakılırsa bakılsın, "belirsizlik" koşulu epistemolojinin alanından (yani bilişsellik çalışmalarından) ontolojiye (varlık çalışmalarına) geçmiştir.

1. Ilya Prigogine, *Is Future Given?*, New Jersey ve Londra: World Scientific, 2003, s. 64.
2. Ilya Prigogine, *The End of Certainty: Time, Chaos and the New Laws of Nature*, New York: The Free Press, 1997 (*Kesinliklerin Sonu*, Çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yay., 2004), s. 4.
3. A.g.e., s. 6.
4. A.g.e., s. 7.
5. Ilya Prigogine, *Is Future Given?*, New Jersey ve Londra: World Scientific, 2003, s. 39.

Uzun lafın kısası, kesinliğin elde edilemezliği ve de geleceği olasılık terimleri kullanmadan tahmin etmenin imkânsızlığının, bilgi kıtlığımızdan değil, evrenin ölçüsüz, esasen sınırsız karmaşıklığından kaynaklı olduğunu artık biliyor, anlıyor ve buna inanıyoruz. İnsanların tarihinin de evrenin tarihi gibi –kaçınılmaz olmayan, eksik belirtilmiş; gerçekleşebilecek ama gerçekleşmek zorunda olmayan– olaylar üzerinden anlatılması gerekir. Kabul edilmesi, uzlaşılması ve sürekli aklımızda tutulması gereken şeyi bir kez daha tekrarlayalım: Tarih bugüne dönüşmedikçe (yani, kendisi geçmişin geri dönüşümüne girdiği âna varmadıkça) verili *değildir*; tarih, Prigogine'in de ısrar ettiği gibi herhangi bir bireyin tarihi, yani "biyografi"si gibi "sürekli inşa hâlinde"dir.

Pierre-Simon Laplace'ın cüretkârca ya da daha doğrusu küstahça ileri sürdüğü kanı, "başlangıç koşullarını bildiğimiz zaman, hem daha önceki hem de sonraki bütün durumları hesaplayabiliriz",[6] artık sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır ve bu durum hem evrenin içinde bulunduğu hâller hem de bireylerin içinde bulunduğu durumlar için geçerlidir. Prigogine, insanlık durumlarına istinaden Carl Rubino'nun daha önce yayımlanmamış bir metnine atıfta bulunur: "Değişmezlik, değişimden azade olma; mutlak güvenlik, hayatın çıldırtıcı iniş çıkışlarına bağışık olma; erkekler ve kadınlar, bizler için, ancak biz ölerek ya da Tanrılaşarak bu hayata veda ettikten sonra mümkün olacaktır." Rubino şu yorumla devam eder: "Odysseus sonsuza kadar Calypso'nun âşığı kalarak edineceği ölümsüzlük ve en nihayetinde yaşlanmak ve ölüm anlamına gelen insan olmaya geri dönüş arasında bir seçim hakkına sahip olduğu için şanslıdır. Neticede, Odysseus zamanı ebediyete, insan kaderini Tanrıların kaderine tercih eder." Ededî eserlerin

6. Ilya Prigogine, *The End of Certanity: Time, Chaos and the New Laws of Nature* (*Kesinliklerin Sonu*), s. 11.

(*belles lettres*) zarif ve yüce icracısı ve teorisyeni olmasının yanı sıra insanlık durumunun gelmiş geçmiş en büyük filozoflarından da biri olan Jorge Luis Borges, böyle bir seçimin sonuçlarını dinginlikle kabullenir: "Zaman, beni oluşturan töz. Zaman beni kapıp sürükleyerek götüren bir nehir, ama nehir benim; zaman beni parçalayan bir kaplan ama kaplan benim; zaman beni yakan bir ateş ama ateş benim. Yeryüzü, ne yazık ki, gerçek; ben, ne yazık ki, Borges'im."[7]

Prigogine'in bilimsel içgörüleri ve Borges'in insanlık durumuna dair belagatli ifadelerinden hangi çıkarımlar yapılabilir? Katı çerçeveleri ve elverişli hâle getirilmiş süreçleri artık herhangi bir şeyi açıklamak için öncelikli yapısal modeller olarak görmediğimiz bir yer ve zamanda, kesinliğin gizeminin de çözüldüğü bir dünyada "benlik" denilen şey hakkında mantıklı konuşmak mümkün müdür? İnsan benliğine dair bütüncül vizyondan, onun toplumsal ve kültürel pratiklerinin belli dışavurumlarına doğru hareket etmeye çalışmak umutsuzcadır belki. Her halükârda, yürüttüğümüz sohbeti konudan konuya, veçheden veçheye taşımamızı ve benliğin dil yoluyla, kendini başkalarına takdim etme çabasıyla, plan programa dayalı kendi kendini gerçekleştirme denemeleriyle ve başka benliklerle de etkileşime girerek toplumsal pratik düzleminde nasıl bir araya getirildiğini ve parçalarına ayrıldığını görmeye çalışmamızı teşvik etmiş olan bu varsayımdır.

Yukarıda sıraladığımız çıkmazların içeriğini anlaşılır biçimde açıklamaya ve bunların ayrıntılarına inmeye çalışırken bazen ikimiz de sabahın erken saatlerine dek ayakta kaldık ve sabah ilk iş e-postalarımızı kontrol ettik. Bu süreçteki güvenceler ve kışkırtmalar, konumlarımızı gözden geçirmemizi ve aşikâr olduğunu düşündüğümüz şeylerin aslında gerçekten de öyle olduklarını ve kimi zaman da öyle olmadıklarını sadece

7. Jose Luis Borges, "Zamanın Yeni Çürütülmesi", *Öteki Soruşturmalar*, Çev. Peral Bayaz Charum ve Türker Armaner, İletişim Yay., 2012, s. 234.

birbirimize değil, kendimize de kanıtlamamızı sağladı. Ama bu türden diyaloglar zaten bu yüzden var. Bu diyalogları siz okuyucularımızın takdirine sunarken, onları oluştururken aldığımız keyfi sizin de almanızı diliyoruz.

Zygmunt Bauman & Rein Raud

1
Başlarken

Rein Raud Modernlik tarihinin, bir bakıma belli bir tür benlik hâlinin tarihi olduğu söylenebilir: Eylemlerini kontrolü altında tutan ve bu eylemlerin hesabını verebilecek olan, büyük topluluk ve davalarla istediği zaman ilişkilenip istediği zaman onlardan kopma yetisine sahip, esasen akılcı bireyin, tekil kişinin tarihi. Ne var ki modernlik çoğu zaman, bizim bilimsel diyebileceğimiz –dünyada tek, evrensel ve nesnel bir hakikatin mutlaka dışarıda bir yerlerde var olması gerektiğini iddia eden– bir hakikat anlayışını da el üstünde tutmuştur ve bu nedenle, bahsi geçen insan benliği anlayışı da, insanların her yerde ve tarih boyunca ne şekilde var olduğunu betimlemeye yönelik bir evrensellik iddiasında bulunmuştur.

Benlik fikrinin zaman içinde ve farklı kültürler arasında gösterdiği çeşitlilikler bahsine daha sonra geri dönmek istiyorum. Şimdilik belki de benliğin günümüz dünyasındaki yerini saptamaya çalışmalıyız. Batı düşüncesi de tek, bölünmez, kendi kendine yeten ve irade sahibi birey fikrinin geride bırakılması konusunda, Freud ve Nietzsche'den beri epey yol katetmiştir. En azından teoride böyledir. Toplumsal pratiklerimizde ise ne olduğumuza yönelik anlayış, bireyin siyasi, ekonomik ve kültürel bir özne olarak tanımlandığı oldukça basit bir kavrama denk düşer görünmektedir hâlâ. "Kriz" kavramı belli ki aşırı bir enflasyona uğramış durumda, onun için şu anda bir benlik krizinden bahsetmeyeceğim. Ama aynı zamanda, devralınan bu benlik anlayışının, senin kavramını kullanacak olursak, "akışkan modernlik" şartları altında artık bir yeterliliği ya da işlevi kalmadığını açıkça görüyoruz.

Zygmunt Bauman Dediklerine katılıyorum; "Modernlik tarihi" aynı zamanda "belli bir tip benlik"in tarihidir de. Ama ne tür bir benlik? Ya da daha doğrusu bu benliğin "varoluşsal kipi" nedir? Bana kalırsa, modernliğin ortaya çıkışıyla radikal bir biçimde değişen bu ikincisidir.

Benliğin kipinin çığır açıcı üç değişimden geçtiğini ya da diğer bir deyişle özünde modern üç yeni nitelik edindiği fikrini ileri süreceğim. Benlik ilk olarak bir dikkat, inceleme ve temaşa nesnesine dönüşmüştür. İkincisi, benlik bir özne olarak, algılanan diğer varlıklardan ayrılmış ve bu algılanan varlıklar da ona tabi nesneler olarak atanmıştır. Üçüncüsü, benlik aynı zamanda bu yeni anlamlandırılan öznenin en başta gelen, ayrıcalıklı nesnesi mertebesine yükseltilmiştir. "Modern benlik"in tanımını oluşturan bu üç özelliğin Pico della Mirandola'nın 1486 tarihli çığır açıcı *Oration on the Dignity of Man* (İnsan Haysiyeti Üzerine Söylev) başlığı altında kaydedilmiş ve kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşmeye mahkûm manifestosunda bir araya getirilip harmanlandığını not düşmüş olalım. Bu eserin başlığında geçen

"haysiyet" kelimesi, akla kayda değer ve tamamen benzersiz bir kemancı, keman ve kemancının kemandan çıkardığı hoşa giden seslerin kalitesini duyan ve değerlendiren kişiden oluşan, "üç içinde bir, bir içinde üç"* birleşmesini/birliğini getiren bir durum olarak, üç parçaya bölünerek açıklanmıştır.

Martin Heidegger'in ayırımını kullanacak olursak "benlik"in ilk yeni (modern) özelliği, Sunulmuş Olma (*Zuhanden*) hâlinden Mevcut (*Vorhanden*) hâle getirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Verili, dikkat çekmeyecek kadar aşikâr olan, aslında kendi aşikârlığının "ışığında gizlenmiş", fark edilmeyen ve sorunsuz olan bir şeyden bir görev hâline getirilen; etraflıca anlaşılabilmesi, üstesinden gelinebilmesi, baş edilmesi, ona uygun olarak davranılması, gözden geçirilmesi, iyileştirilmesi için yakından incelenme çağrısında bulunan ve derinlemesine çalışılması gereken zorlu bir görev; kısacası, daima yerelde yaygın olarak (*endemically*) en ince ayrıntısına kadar tartışmaya açık olan.

Benliğin ikinci yeni özelliği, çığır açıcı ifadesini Kartezyen özne ve nesne çiftinde bulmuştur. Hisseden, düşünen, tasarlayan ve eyleyen bir özne olarak "benlik", dünyanın geri kalan kısmını kendi duyumları, düşünceleri, tasarıları ve eylemlerinden oluşan edilgen bir nesneler yığınına dönüştürür. Descartes'ın *cogito*su, neo-Phyrrhoncular'a** hitaben dile getirilen bir günah çıkarmadan çok daha fazlası olup, benliğin hem hakikat arayışına dair hırslarının meşrulaştırılması hem de bir özgüven beyanıdır. *Cogito* aynı zamanda yolundan sapmaya meyletse de kararlılığını bozmayan bir biçimde benliğin taçlandırılmasıdır: Benliği yaradılışın, hakikatten sorumlu yüksek mahkeme ve yasama imtiyaz-

* Hıristiyanlıkta Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü doğasını ifade eden Teslis/Üçleme öğretisine gönderme yapılıyor. (ç.n.)

** Phyrrhonculuk, MÖ 4. yüzyılda yaşamış Antik Yunan filozofu Phyrrhon'un başlattığı, aşırı şüpheciliğe vurgu yapan düşünce hareketidir. Dilbilimci Christopher Beckwith'e göre Phyrrhon, Büyük İskender'in Hindistan seferinde yer almıştır ve Hindistan'da karşılaştığı erken dönem Budist öğretilerin Phyrrhon'un düşüncesi üzerinde kayda değer bir tesiri olmuştur. (ç.n.)

larının bahşedildiği en üst noktasına yerleştirmek; benlik sadece dünyayı olduğuna yakın bir benzerlikte resmetme yetisi olan bir sanatçı değil, aynı zamanda hakikati peşinde koşulan, keşfedilen ve hakkında hükümler verilen dünyanın başmühendisidir de. *Cogito*, "benlik"i varoluşsal belirsizliğinden çıkarmak, benliğin varoluşsal kaygılarını dindirmek ve algılayan özne olarak benlik ve o benliğin algı nesnesi olan dünya arasındaki tahakküm ve bağımlılık ilişkisini tersyüz etmek üzere tasarlanmıştı.

Benliğe dair üçüncü yenilik ise benliğin kendine yönelik bencilce kaygıyı, yaratımı, irdelemeyi ve irade gücünü birer görev olarak görmesidir. Benliğin bilişsel gayret, ihtimam ve yaratıcı müdahalesinin nesnelerine ait saflara artık öznenin kendisi de katılmıştır. Öncelikli görevi şeylerin yaratımı/yeniden yaratımı olan yüce yaratıcının sorumlulukları ikiye katlanmıştır. Sokrates Atinalılara *pneuma*'larının* bakımından sorumlu olduklarını söylediğinde hayret, şaşkınlık, kafa karışıklığı ve utanç ile karşılanmıştı. Atinalılar için bu talep bir oksimorondan ibaretti; ama bahsi geçen bu çelişki modern dönemde hayata dair hiç sorgulanmayan bir hakikate dönüşmüş durumda.

Mecazi olarak, *cultura animi*** kavramını icat eden Cicero'ydu. Bu fikir, 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Fransa'da yeniden canlandırılmış ve İngilizcedeki "rafine etme" (*refinement*) ve Almancadaki Kültürlenim (*Bildung****) terim-

---

* (Antik Yunanca) "nefes", "hava", "rüzgâr" demektir, insan vücudundaki organların işlevselliğini mümkün kılan hava dolaşımına işaret eder. Hıristiyanlıktaki anlamıyla "ruh" kavramını ifade etmek için İbranice İncil'in Yunanca çevirilerinde kullanılmıştır. (ç.n.)

** (Lat.) Antik Roma düşünürü Cicero'nun, Stoik düşünceyi yaygınlaştırmak için yazdığı *Tusculanae Disputationes* metinlerinde felsefi ruhun gelişmesini tarif etmek için kullandığı tarım metaforu. (ç.n.)

*** (Alm.) Kişinin içinden geçtiği dönüşüm sonucu önyargılarını kıran ve onun zihnini, gönlünü, benliğini ve kimliğini birbirine uyumlu kılan süreci ifade etmek için kullanılan spesifik bir kelimedir. Türkçede oturmuş tek bir çevirisi yoktur, "oluşum", "oluş", "eğitim" diye çevrildiği görülür. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Modern Çağ'da Universitas kavramına ne oldu?" makalesin-

lerinin yanı sıra kendi kelime kökünün mecazi hafızasını hızla kaybederek modern söylemin çekirdek, kanonik kelime haznesine giriş yapmıştır. Bahsi geçen kavramın verdiği mesaj, tabiatın ortaya çıkardığı işin tamamlanmamışlığına dairdi: İnsanlar insan olarak *doğmazlar* ama sürekli devam eden kendini biçimlendirme, kendini ortaya koyma, kendini geliştirme çabalarında görüldüğü üzere içine doğdukları insan topluluğunun rehberliği, yönlendirmesi, yardımı ve cesaretlendirmesi yoluyla *insana dönüşürler.*

RR Modern benliğin durumuna dördüncü bir vasıf eklemek istiyorum: Benliğin zamanla olan ilişkisi. Ortaçağda benlik, ölümsüz bir ruhun akıbetini değerlendiren bir rehberi takip ederken, kendini bir sonsuzluk arka planına yansıtmak durumundaydı. Modern benlik ise, bahsi geçen kaygıları hemen terk etmese de bambaşka bir zaman çerçevesi içinde hareket etmeye başlamıştır. Belki de bu değişikliği, biz bir film izlerken kamera odağının arka plandan öndeki bulanık nesneye kaymasıyla o nesneyi daha net görmemiz ama bu sefer de arka planın gözden kaybolması olarak yorumlayabiliriz. Ya da daha uygun başka bir benzetme kullanmak istersek: Kameranın enstantane hızı değişmiştir. Bir azizin hayatını tasvir eden bir ortaçağ tablosunda, bu kişinin farklı mekânlarda gösterilmesini gayet doğal karşılarız çünkü söz konusu tablo, sonsuzluğa kıyasla kısacık bir âna denk düşse de, karakterin bütün yaşamını temsil etmektedir. Oysaki aktörlerini anlık sahnelerde yakalayabilen Rönesans sonrası modern tablolarda bu durum çok farklıdır. Varoluşunun sınırlarını daraltan koordinatlar sonsuzluktan tek bir insanın yaşam süresi gibi daha kısa bir şeyle değiştirildiğinde, tabii ki benlik daha fazla önem kazanmış oldu. O yaşam süresi boyunca ne yaşandığı daha fazla önem kazandı. Ama bu

---

de Bildung için "Kültürlenim" kelimesini kullanır, bu metinde kullanıldığı bağlama uyumludur. Bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, "Modern Çağ'da Universitas kavramına ne oldu?", *Arayışlar: Bilim, Kültür, Üniversite,* İletişim Yay., 2009, s. 26. (ç.n.)

durum bireyin sorumluluğunu da artırdı ve insan haysiyeti fikri bir ideal olarak mümkün kılınmış oldu. Ya da Kültürlenim (*Bildung*). Evvelki dönemin ideal yaşamı, Thomas à Kempis'in 1427 tarihli *Imitation of Christ*'ına (İsa'nın Taklidi) benzer şekilde, daha önceden varolan bir matrisin taklidi, tekrarı ya da icrasından geçerken, şimdi ise kendini biçimlendirme eylemi yavaş yavaş tekrarlanamaz, tamamen bireye ait bir şey olarak o kişinin sorumluluğu hâline gelmiştir. Benliklerin inşa edilme biçimleri değişmiş olsa da benliğe dair bu özellik aynı kalmıştır. Sanırım özgürlüğü sadece kişinin zihnini nitelendiren bir durum değil de toplum içinde var olmasına dair bir durum olarak düşünürsek, bireye atfedilen bu sınırlandırılmış yaşam ve sorumluluk hâli, özgürlük fikrinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

ZB Kısacık hayatımın benden önce varolan ve benden sonra var olacak sonsuzluk tarafından emilerek –sadece bir gün kalan bir misafirin hatırası gibi (Wisdom V. 15.)– içine alınacağını; işgal ettiğim bu küçük yerin, hakkında hiçbir şey bilmediğim ve benim hakkımda hiçbir şey bilmeyen sonsuz bir enginlik tarafından yutulacağını düşününce ürperiyorum ve kendimi neden orada değil de burada, geçmiş başka bir zamanda değil de, şimdide gördüğüme hayret ediyorum.[1]

İşte böyle yakınıyordu yüce Pascal çağdaşları adına. Ve şöyle devam ediyordu: "İnsanın yüceliği acınacak durumda olduğunu bilmesinden geçer ama kişinin acınacak durumda olduğunu bilmesinde yücelik vardır." "Diğer canlı varlıkların aksine, hayatımızın erken dönemlerinden itibaren ölümlü olduğumuzu bilmemiz", bizi bu bilginin gölgesi altında yaşamaya mecbur bırakır. Evrenin sonsuzluğu ile karşılaştırınca bu bilginin gölgesi altında yaşamak, insan ömrünün gülünesi güdüklüğünün; mekânın sınırsızlığı ile karşılaştırınca

1. Burada İngilizce çevirisinden alıntılanan: Blaise Pascal, *Pensées*, Çev. A. J. Krailsheimer, Penguin Books, 1966 (*Düşünceler*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yay., 2011), s. 48.

yaşamın içinde hapsolacağı yerin içler acısı küçüklüğünün farkında olmak, bütün bunlar "orada değil de burada, geçmiş başka bir zamanda değil de şimdide yaşamam için hiçbir nedenin olmadığını" bilmekle eşdeğerdir. "Neden yokluğu", "anlam yokluğu"na denk düşse de anlamsızlık *Homo sapiens* için katlanılamaz bir durumdur. Dolayısıyla insan yaşamı durmadan bu dehşet verici boşluğun içini doldurmaya, *yaşamı anlamlı kılmaya çalışmakla* ya da bunun yerine yaşamın varoluşsal anlamsızlığını unutmaya ya da bu anlamsızlığı bastırmaya, alakasız ilan etmeye, önemsizleştirmeye ya da bir süreliğine rafa kaldırmaya yönelik çabayla geçer; kısacası, insan yaşamı kişinin ölümlülük farkındalığı ile yaşamasını katlanılabilir ve yaşanabilir kılma çabasıdır. Aralıksız devam eden bu çabaya biz *kültür* diyoruz. "Kültür" Pascal'ın ortak sefaletimizde saptamış olduğu yüceliğin diğer adıdır.

Modern benliğin dördüncü özelliği olarak zamanla yeni tür bir ilişkilenmenin eklenmesi gerektiğine dikkat çekmekte tabii ki haklısın çünkü biz modern insanlar, Pascal'ın hakkında hayıflandığı ıstıraba karşı bir çare bulduk. Hatta işaret ettiğin noktaya destek çıkmak adına şöyle söyleyeyim, ölümlülüğün geçmişte ve şu an kültürün ana motoru ve o kültürün tarihinin ortak noktası olduğu ve gelecekte olmaya devam edeceği bilincine rağmen, hayatı yaşanabilir kılmanın yollarını tasarlamak, bahsi geçen ıstıraba karşı çare arama ve bulma ya da o çareleri bulduğunu farz etme hâli, modern benliğin başlıca özelliklerinden biridir. Bu sorunu ele almakta kullanılan modern yaklaşımlar, modernlik öncesi kullanılanlardan tamamen farklıdır.

Aklıma gelen tüm öneriler arasında en radikal ve eşitlikçi olanı Hıristiyanlarınkiydi sanırım. Hıristiyanlık öğretisine göre, ebediyet umudu (sadece ruhani bir biçimde, beden değil ruh hâlinde olsa bile) herkes için teminat altına alınmıştı ve kaçınılmazdı ama ruhun bu ölümsüzlüğünün bir nimet mi yoksa lanet mi olduğunu belirleyecek olan bedensel yaşamın nasıl yaşanacağıydı. Bahsi geçen çözüm, dünya üzerindeki

kısa süreli yaşama ebedî sürekliliğin *niteliğ*ini etkilemeye yönelik tek ve tekrarı olmayan şansın muazzam anlamını yüklüyordu. (İyilik yapma ve kötülük yapmaktan kaçınma baskısı, herkesin dünyaya bir günah yüküyle geldiğine vurgu yapan kuşaktan kuşağa aktarılmış ilk günah kavramıyla bir araya getirilince, şartlar *a priori* Cehennem'in lehine dönmüş oluyordu; dünyevi hayat boyunca ilk günahın yükünün üstüne çıkmayı sağlayacak büyük bir çaba sarf edilmediği takdirde, Cehennem'i boylama şansı Cennet'e varmaya göre ağır basıyordu.) Ölümsüz, yok edilemez ruhun ebedî kaderi sadece etten kemikten beden içindeki esareti sırasında değiştirilebilecek ve hakkında verilecek karara orada ve o vakit, ilk ve son kez varılacaktı. Ruh bedensel kabuğunu kaybettikten sonra ise ruhun durum ve kaderini yeniden müzakere etme fırsatı olmayacaktı.

RR Musevilikteki tek bir Tanrı'ya hesap veren ölümsüz ruh ile Batı'da kültürel olarak bireyselliğe yönelme arasında kesinlikle bir bağlantı var. Fakat Hıristiyanlığın bu kadar radikal olup olmadığı konusunda şüphelerim var. Kitabı olan üç din arasında, bu düşünce hattını çok daha net, akılcı ve tartışılmaz bir versiyona büründüren belki de İslam oldu. *Kuran*'da dendiği gibi "İnsanlar içinde, Allah'a kıyıdan kenardan ibadet edenler var. Bunlar için işler iyi gittiği sürece hayat ne âlâ ne hoş; yok eğer başlarına bir bela gelirse 'böyle hayat mı olur' derler. Oysa böyle düşünmekle dünyayı da ahreti de kaybediyorlar. İşte apaçık hüsran budur". (Hac Suresi, 22:11)[2] Bir kere gözden düşüldü mü, bu düşüş mutlaktır; kişi günahından ne kadar pişmanlık duysa da bunun geri dönüşü yoktur.

Bana kalırsa, Hıristiyanlığın başarısı, bu konuya dair tam tersi bir tutum geliştirmesinde yatıyor. Hıristiyanlık bireyin herhangi bir hususta başarısızlığa uğramasına müsaade ediyor ve yine de eğer o bireyin ruhu ettiği kötülüğe (ve yap-

2. İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an* (*Türkçe Meal/Tefsir*), İnşa Yay., 2014.

madığı iyiliklere) dair gerçekten üzüntü duyuyorsa, o ruhu ebedî ıstıraba mahkûm etmiyor. Elbette, Calvin'in katılığı ile Chesterton ya da Dostoyevski'nin hümanizmi arasında fikir ayrılığı var ama zaten işin özü tam da ilahi lütuf kabul edilecek olursa verili günahların aşılabileceği fikrinde yatmıyor mu? Bireyin kurtuluşunun önceden belirlenmiş olup olmadığına dair teolojik incelikler, bizi bu noktada ilgilendirmiyor, keza inanç sahibi ortalama insanı da büyük mezhep çatışmalarının yaşandığı dönemler haricinde muhtemelen ilgilendirmemişti. Yine de, söz konusu hedefe ulaşmak bireyin eylemleri yoluyla değil, kişinin kendisini daha yüksek bir otoriteye teslim etmesi ya da bu konuda sinik olmayı tercih edersek, ideolojik bağlılık yoluyla gerçekleşti.

Halbuki, Hint dinlerinde mesela çıkış noktası radikal biçimde farklıdır. Bu dinlere göre hiçbir şey sabit olmasa da zaten elimizdeki ebediyettir. Bir Hindu'nun göçebe ruhu vücuttan vücuda geçer ve onun kaderini tek bir ilahi otorite değil amelleri ve yaptığı tercihler belirler. Budistler bunu bir ileri aşamaya taşıyıp, ruhun kendisinin kendine has bir tabiatı olmaksızın temel bir ahmaklık ve şehvet uzantısı, aşılması gereken koşulların bir yaratımı olduğunu iddia eder. Budist düşünceyi basitleştirerek takdim edenler, söz konusu koşulları "cefa" olarak nitelendirir. Ama bu nitelendirme tam anlamıyla doğru değil çünkü "cefa" aynı paradigma içerisinde "mutluluk" ya da benzeri bir durumun karşıtı bir koşula denk düşer, halbuki Budistler için "mutluluk" ve "cefa" birbirlerine bizim normalde düşündüğümüzden çok daha yakın bir mesafededir. Bu ikisi, mahkûm edildiğimiz esasen tatminkâr olmayan var olma hâlinin farklı biçimlerinden başka bir şey değildir. Mesela, herhangi bir büyük mutluluk ya da fiziksel saadet ânını ele alalım; tam da bedenin ya da zihnin başka bir hâline karşıt olmalarından ötürü mümkündür bunlar. Örneğin, modern ilaçlar insanın orgazm süresini uzatabilirler. Ama ya orgazm birkaç saat ya da iki hafta sürseydi? Kişi bunun yerine başka bir şey deneyimlemeyi tercih etmez

miydi? Peki ya altı ay boyunca devam edecek olsa? Orgazm hâlâ fiziksel bir saadet mi olurdu yoksa dayanılmaz bir işkenceye mi dönüşürdü?

Dolayısıyla, Budist bakış açısıyla meselenin çözümü cennet için çalışmak ve sonunda o hakkı "kazanmak"tan değil ki bu nispeten basit bir çözümdür, tam tersine bu çalışma ve çabadan tamamıyla uzaklaşmaktan geçer. Çünkü cennet her zaman geçicidir. Cennet tatile gitmek gibidir, sürdüğü kadarıyla güzeldir ama eninde sonunda bitmelidir ve bitecektir de. Bütün Budistler, kişinin sorunlarını çözmesi için ideal koşulun insanlık durumunda bulunduğu konusunda hemfikirdir çünkü bir insan bu sorunların neler olduğunu idrak edecek kadar zekidir ve içinde bulunduğu koşullar ne kadar mütevazı olursa olsun idrak ettiği duruma dair eyleme geçecek kadar da özgürdür. Ve hiç kimsenin denemeye istekli olmayacağı kadar da kaygıdan azade bir şey değildir. Dahası, Mahāyāna Budist felsefesine göre, kurtuluşu şu an içinde bulunduğumuz düzenek dışında başka bir yerde bulamayız. *Nirvāna* diye bir şey yoktur, öteki taraf diye bir şey yoktur, mevcut durumumuzdan dışarıya açılan gizli bir çıkış kapısı yoktur ve bu durumla baş etmenin tek yolu, ona yapışıp kalmadan onu olduğu gibi görmektir. Simone Weil düşüncesinin ayırt edici özelliği olan yapısal zalimlikle, benzer bir bakış açısını ifade ederek "Tanrı sevgisi, neşe ve cefa *eşit* ölçüde minnettarlık hissi uyandırdığında katışıksızdır" der. Weil (onu rahatlattığını varsayabileceğimiz) aşkın bir mutlakla karşı karşıyadır ama neredeyse her mezhepten Budist tamamıyla kendisiyle baş başadır. Mitik ya da gizemli figürler yardımcı olabilir ya da rehberlik edebilir ama insanın yapması gereken şeyi onun yerine yapmayacaklardır (Budizmin Japon "Pure Land"* türü bir istisnadır).

* "Saf Diyar", özellikle Uzakdoğu Asya ülkelerinde yaygın olan Mahāyāna Budizminde geçen önemli bir kavramdır. Bu yaklaşım, yaşadığımız bu dünyanın hiçbir zaman tam anlamıyla yozlaşma ve ahlaksızlıktan arındırılamayacağım ve dolayısıyla başka bir düzlemde yeniden doğmak için bu dünyada

Bu durum, Budist geleneğinin ölümü alt etme konusunda Batı düşüncesi kadar takıntılı olmadığı anlamına da gelmektedir. Ölüm tıpkı hayat gibi varoluşun bir veçhesidir. Yani evet, ölüm er geç hepimizin başına gelecek ama değerlendirilmesi gereken daha önemli meseleler var.

ZB Tartıştığımız bu dişli meydan okumaya Budizmin getirdiği çözüm, ölümlülüğe dair bilginin sundukları dahilinde başka bir bakış açısıyla da düşünülebilir. Budizm ölümlülere, müzakere edilemez, kaçışı olmayan ölümsüzlüklerine istinaden ne oranda bir güç sunuyor? Görünen o ki Hıristiyan standartları ve özellikle de onun modern versiyonları tarafından ölçüldüğü kadarıyla çok da fazla değil.

"Budist geleneğinin ölümü alt etme konusunda Batı düşüncesi kadar takıntılı olmadığı"nı ileri sürüyorsun. Gerçekten de öyle; ama bu sonucun ortaya çıkışı Budizmde ölüm olayının eski zamanlarda yorgun atların seyahat hâlindeki kişiyi yolun devam eden kısmına götürmeleri için değiş tokuş edildiği bir at arabası istasyonuna ya da postane gibi bir yere veyahut süreklilik arz eden bir araba yolculuğunda anlık bir "vites değiştirmeye" indirgenmesiyle ilgilidir. Budistler için ölümsüzlük birbirini izleyen sonsuz sayıdaki (bedensel, uhrevi değil!) reenkarnasyonlar zincirinin yeniden dönüşümüdür. Bu birbirini izleyen reenkarnasyonlar arasındaki neden sonuç ilişkisine dair tahmin yürütülebilir ama bu nedensellik ilişkisi geriye dönüp bakıldığında bile bilinemez ve bu yüzden de idare edilemezdir. Böylesi bir çözüm manevi sükûnet için bir nimettir; güzergâhların önceden sıkıca, müzakereye yer bırakmayacak şekilde karara bağlanmış olduklarına ya da gelecekte bağlayıcı biçimde kararlaştırılacağına dair farkındalık, insana büyük bir rahatlık hissi verir; gelgelelim her iki durumda da, kişinin gelecekte alacağı şekli belirlemek şöyle dursun, bu şekli etkilemek için

mücadele etmemizi öğütler. Kimi Batılılar, Japonya'daki "Saf Diyar Budizm" öğretisinde geçen "diyar"ı Hıristiyanlıktaki "cennet" kavramına benzeterek iki inanç dünyası arasında paralellikler kurmaya çalışmışlardır. (ç.n.)

bile yapılacak pek bir şey yoktur. Kelebeklerin uhrevi zarafetine hayranlık duyabilir, onları taparcasına sevebilir ve onlar gibi olma hayali kurabilirim ama bir sonraki bedenleşmemde kelebek olmamı garantileyecek ne yapabilirim? Güvenimi tazeleyen bir cevap arayışındayım lakin boşuna. Senin de doğru biçimde gözlemlediğin üzere, geriye kalan tek çözüm "cennet için çalışmak ve sonunda o hakkı 'kazanmak'tan değil ... tam tersine bu çalışma ve çabadan tamamıyla uzaklaşmaktan geçiyor". Dingincilik (*Quietism*), yani şeylerin sana gelmelerini *sağlamak* yerine onları *gerçekleştikleri hâlleriyle* kabullenmek, bu hayat ve vücut bulacağımız diğer hayatlar için önerilecek en uygun reçetedir.

RR Her ne kadar vardığın nihai sonuç doğru olsa da aslında durum biraz daha karmaşık. Ancak, bu durumun asıl sebebi şeylerin kendi kaderlerini tayin edememeleri esasında değil, kaderlerini bir program, bir hedefe yönelik eylem yoluyla etkilemelerinin imkânsız oluşunda yatıyor. Biz bir sorunu hallettiğimizde, muhakkak başka bir sorun ortaya çıkacak. Her halükârda, bir insanın yaptıkları onun geleceğini tabii ki etkiler, tıpkı kendimizi çeşitli haz verici şeylerle şımartma adına yaptığımız seçimlerin sağlık sorunlarına yol açabilmesi ya da çevre konusundaki ihmalkârlığımızın dünyaya verdiği hasarın yanı sıra, bizden sonraki kuşakların genetik mirasını etkileyebilecek olması gibi. Benzer bir şekilde bizler de hem atalarımızın seçimleri hem de daha önce yaptığımız kendi seçimlerimizden meydana geliriz. Mevcut durumumuz özelinde düşünecek olursak, *karma* fikrini bu şekilde yorumlayabileceğimizi düşünüyorum. Budizmde de iyi ameller gerçekleştirip kötü olanlarından sakınma oldukça anlamlıdır çünkü her ikisi de gelecek üzerinde izlerini bırakmış olacaktır. Bunların bir başka etkisi ise bireyin psikolojik eğilimlerinin gelişimidir. Örneğin, her şeyin yasaklandığı ve en ufak bir insani zafiyetin bile bir tür yasa ya da benzeri kuralın çiğnenmesiyle sonuçlandığı toplumlarda, en robotik kişiler dışında herkesin başı öyle veya böyle kanunlarla

belaya girecektir. Fakat bu durum da hukuk ve otoritelerin meşruiyetlerine karşı nihilist tavırların doğmasına yol açabilir. Liberal sistemlere kıyasla totaliter sistemleri daha etkili bir biçimde zayıflatması açısından iyi bir şeydir de bu. Ancak belli bir biçimde insan olmanın bir suçlu olmaya denk düştüğü fikrini içselleştirmiş kişi, oldukça kısıtlanmış kendi koşullarının bağlamı dışında da yasadışı olacak eylemler gerçekleştirmeye daha kolay ikna edilir. Budist etiğin iyi ya da kötü ameller gerçekleştirme düşüncelerine büyük önem vermesinin altında yatan nedenlerden biri muhtemelen budur çünkü söz konusu bu ameller kişinin karakteri üzerinde iz bırakan tercihleri oluştururlar ya da Budistlerin belirttiği gibi bu amellere denk düşen *karma*yı üretirler.

Ancak, her şey hesaba katılırsa, bu düşünce sistemlerinin ki bunlara Taoizmi de ekleyebiliriz, dünyayı değiştirme adına büyük ölçekli gündemler teşvik etmedikleri doğrudur. Bana göre bu durum analitik düşünen akademik figür ile olan bitene aktif bir şekilde müdahale eden politikacı arasındaki farka benzer. Budist sisteminin en önemli iki erdemi merhamet ve bilgeliktir. Ve dünyanın nasıl işlediğini kavramak, senin de dediğin gibi şeylerin sana gelmelerini sağlamak yerine onları gerçekleştikleri hâlleriyle kabullenmek demektir.

ZB Yukarıda tarif ettiğin her şey, kaderin yörüngesini kontrol altında tutmayı, onu kişinin kararları doğrultusunda bükülebilir ve itaatkâr kılmayı *amaçlayan eyleme* ilişkin olması bakımından *modern* çözümün tam zıttıdır. Atıfta bulunduğun Budist "bilgeliği" tam da böyle bir kontrole sahip olmanın beyhude ve sahip olunan kontrol düzeyinin test edilemez ve bilinemez kalmaya mahkûm olduğuna ilişkin bir farkındalıktır ve bu durum söz konusu eylemi etkili kılmak için nasıl hareket edileceğine dair detaylı talimatlar sunar. Modern çözüm, dünyevi yaşamdaki zamanın ruhun ebedî varoluşunun alacağı şekil üzerinde etkili bir denetim kazanmak için kullanılması gerektiği konusunda ısrarcıdır ve

bir taraftan da eğer ciddiyetle çaba gösterirsen bunu başarma yetisine sahip olduğun konusunda güvence verir. Hıristiyan selefinden bir adım daha öteye giden modern çözüm, *ölümsüzlüğün kendisini* hâlâ kazanılması gereken bir şey ve kaybedilebilecek bir şans olarak görür.

Modern çözümde, ölümsüzlük önceden belirlenmiş yazgılar âleminden başarılar âlemine aktarılmıştır. Prensipte hiçbir zaman nihai ve kesin olmayacak türden bir başarıdır bu; zamanın sonsuz akışı içinde kuvvetlendirilebilir ya da zayıflatılabilir, geliştirilebilir ya da azaltılabilir ama tabii ki o vakit mevcut olmayacak ve kendi siciline bir şey ekleyemeyecek olan *auctor*'ü* tarafından değil. *Auctor*'ün ölümünden sonra, onun hayat başarısı kaypaklığıyla nam salmış geleceğin hükmünü iptal edip tekrar ileri sürerek defalarca değiştirmesiyle göstereceği üzere kendisinin kontrol edemediği, verdiği kaprisli hükümleri herhangi bir kesinlik ile sezemediği ama ancak doğru ya da yanlış tahmin edebildiği bir kaderin rehinesi hâline gelir. Kişi, yaşadığı zamana ait görüşlerin gelecek kuşakların minnettar belleğinde bir yer edinmenin en iyi yolu olarak gördüğü şekilde davranmaya çalışarak tüm yumurtalarını aynı sepete koymayabilir ama daha fazlasını yapamaz. Gerisi –olacakların habercisinin ya da bunun eksikliğinin kolektif hafızada sağlamlaştırılması– ne kadar uğraşsalar da *auctor*'lerin (en azından tamamen) önceden belirleyebileceği bir şey değildir.

"Modern çözüm"ün bahsettiğimiz bu temel özellikleri "postmodernlik", "geç modernlik", "ikinci modernlik" ya da mevcut durumumuzu benim adlandırdığım şekliyle "akışkan modernlik"e geçiş ile birlikte değişmedi. Ama bu modern stratejiye hizmet etmesi gereken taktikler hızlandırılmış bir tempoda zenginleştirildi ve on beş sene öncesine kadar ancak

* (Lat.) "Kurucu", "yetkili", "yazar" kişi anlamında kullanılır. ZB, metnin İngilizcesinde aktör, fail, özne vb kelimelerin yanında "auctor" kelimesini özellikle ayrı kullandığı için çevirmeden bu hâliyle bıraktım. İtalik sonradan eklenmiştir. (ç.n.)

belli belirsiz hayal edilebilecek, o vakitler olur da bulunursa ancak bilimkurgu yazınında bulunabilecek olan tertibat ve manevraların sürekli eklenmesiyle zenginleştirilmeye devam ediyor. Ölümsüzlüğün sinir bozucu muğlaklığının zehirli iğnesini zehrinden arındırmanın (aynı zamanda ölümsüzlük hayalini ekonomik kârlılığın hizmetine sokmaya uygun hâle getirmenin) yeni yollarını bulmak için süregelen arayışın ağırlık merkezinin (ölümsüzlüğün kendisini olmasa da "ölümsüzlük deneyimini" ânında tüketim için hazır hâlde ve "yerinde" sunan; böylece ölümsüzlük vizyonunu sonsuz ebediyetin hülyalı, erişilemeyen doruklarından alıp erişilebilir şeyler kategorisine, aslına bakılacak olursa günlük servis edilen ve sindirilen bir besine indiren) eğlence âleminden, *teknoloji* âlemine kaymakta olduğunu önererek risk alacağım; ama hemen belirtmeliyim ki ister daha önceki yaşam alanında olsun ister teknoloji alanına geçiş yapmış olsun, ölümsüzlük fikri tutarlı bir şekilde –yavaş yavaş ama sürekli biçimde– kutsallık aurasından yoksun bırakılmaya devam etmektedir. Ölümsüzlük fikri, efsununu kaybetmiş, kutsallığına saygı duyulmamış ve metalaştırılmıştır. Bu fikir, piyasaların arz etmek için her daim hazır ve nazır olduğu ve de paranın (her halükârda çok paranın) satın alabildiği sayısız arzu nesnesinden birine dönüşüyor.

Öyle ya da böyle, insanlara özgü en muhteşem ve inatçı kaygının günümüzde teknoloji alanına geçiyor olması, yarım yüzyıl önce Günther Anders'in içinde yaşadığımız teknoloji çağının en tehdit edici özelliklerinden biri olarak tanı koyduğu "Prometheci kompleksi" ve ardından gelen "Prometheci hasedi"ne (insan elinden çıkma yapıların, bizler yani onları yapanların sahip olabileceği ya da edinebileceği becerilerden ve maharetten daha fazlasını dışa vurduklarını görmemiz üzerine bizi boğan korku, öfke ve kıskançlık hisleri) örnek yeni bir vaka gibi görünüyor. Günümüzde Prometheci hasedin başlıca nedeni ve aynı zamanda başlıca hedefi, dijital hesaplamaların hızı ve kesinliğidir. Beynine naklettiği dijital aletlerle

görünen o ki bedenini "upgrade" etme teşebbüsünde bulunan ilk kişi ve bu deneyimi en ince ayrıntısına kadar tumturaklı bir dille betimlemiş olan Kevin Warwick'in belirttiği (ya da yayımcılarının manifesto niteliğindeki kitabının tanıtım yazısında kullanmalarına izin verdiği) üzere, "en nihayetinde önemli kararları verecek olanların insan zekâsının katbekat ötesinde zekâya sahip makineler olacağına inanan Warwick, teknolojiye kıyasla kısıtlı olan yetilerimizi geliştirmek için teknolojiyi kullanarak kendimizi işe yaramaz bir konumda bulmaktan kaçınıp kaçınamayacağımız sorusunu inceliyor." Kitabın giriş bölümünde, Warwick'in bedenine bir bilgisayar taktırma kararının altında yatan sebepleri (uzak atalarımız, düşmanlarının güçlerinin kendi bedenlerine geçeceğine inanarak onları yiyip yutardı) kendi sözlerinden öğreniyoruz: "Kader beni insan yaptı yapmasına ama bana bu duruma dair kendimi değiştirebilme yetisi, teknoloji yardımıyla insan biçimimi bir üst seviyeye taşıyabilme, bedenimi doğrudan silikon ile birleştirme, yarın insan yarı makine bir sayborg olma gibi bir güç de verdi."[3]

Bu konuda yeterli mesleki donanıma sahip olmadığım için, "insan bedenini doğrudan silikon ile birleştirme" projesinin teknolojik olarak ne kadar uygulanabilir olduğuna dair kehanetlerde bulunma cüretini gösteremem. Fakat sayıları gittikçe artan uzmanların zihinleri ve büyük miktarda para bu projeyi uygulanabilir ve belki de böylelikle makul kılmaya yatırım yapmış durumda. Şubat 2011'de, bir Rus oligarkı olan Dimitri Itskov, enformasyon teknolojileri ve beyin çalışmalarının en ileri gelen bilgelerini kendisine ait "2045 Girişimi"ne katılmaları için topladı. İngilizce Wikipedia sitesinde verilen özete göre bu girişimin hedefi, "Avatar isimli yapay bir insansı beden ve ileri seviyede bir beyin-bilgisayar arayüz sistemi" tasarlamaktır. "Biyolojik açıdan ise Avatar'ın içinde insan beynini barındırıp onu canlı ve işlevsel tutacak bir yaşam

3. Kevin Warwick, *I, Cyborg*, Urbana: University of Illinois Press, 2004.

destek sistemi geliştirilecektir. Projenin daha sonraki bir aşamasında bireyin asıl bilincinin aktarılabileceği yapay bir beynin nasıl yaratılacağına ilişkin araştırmalar yürütülecek." Itskov, planlanmış rotayı gerekli bilimsel-teknik ilerlemenin ardıl evrelerine ayırarak, kendisi için çalışsınlar diye bir araya getirilmiş bilim insanlarına bir tür "yol haritası" olarak sundu. 2020 yılında, "az da olsa komutları doğrudan zihinden yorumlama ve bilgiyi beyin-bilgisayar arayüzü aracılığıyla yorumlanabilir bir formatta zihne geri gönderme yetisine sahip bir robotik insan bedeni kopyası" kullanıma hazır olacak; 2030 yılı için "kişinin yaşamının sonunda kişiliğinin aktarılabileceği yapay bir beyne sahip bir Avatar" ve 2045 yılı içinse "hologramvari bir Avatar" geliştirilmesi planlanmakta. Bütün el becerilerinin bilgisayarlarca işletilen makinelere nakledilmesi örüntüsü temel alınarak şekillendirilmiş insanlara özgü zihinsel becerilerin bilgisayarlara nakledilmesine yönelik pratik çabanın halihazırda hummalı bir çalışmadan geçtiğini de eklemiş olayım.

Dikkatlerin teknoloji âlemine kayması ya da taşınması ile birlikte, aynı derecede öngörülebilir başka bir çığır açıcı eksen değişikliği daha yaşanıyor gibi görünmekte. Söz konusu bu değişiklik manevi alandan bedensel alana doğru yaşanmaktadır. Yeni teknolojiler, daha önceleri İsa'nın ikinci kez gelişi müjdesini veren peygamberlere ve bilimkurgu yazarlarına münhasır ölümsüz beden fikrini, pratik ve gerçekçi evrene doğru çektiler. Gen mühendisliği, biyonik,* sayborglaştırma teknolojileri ve sonuncu ama en az diğerleri kadar önemli bir teknik olarak klonlama, bedene ölümsüzlük ya da her halükârda onun "kullanılabilirliğini" sonsuz derecede uzatabilecek bir süre vaat ediyor. Belki de Zamyatin, Orwell ya da Huxley'den beri yazılmış en güçlü, ayrıntılı ve de kulağa gerçekçi ve bir o kadar korkutucu gelen distopyalardan biri

* 1958 yılında Jack E. Steele tarafından icat edilen "bionics" (biyonik) kelimesi, doğada görülen biyolojik mekanizma ve sistemlerin modern teknoloji ve mühendislik projelerinde uygulandığı araçlar için kullanılır. (ç.n.)

olan *Possibility of an Island*'ın (Bir Ada İhtimali) yazarı Michel Houellebecq, bütün hafızası ile birlikte bir insanın kişiliğinin başka bir bedene aktarılma beklentisini, gelişmekte olan klonlama teknolojisi ile bir araya getirdi. Houellebecq'in buradaki amacı, kişinin yaşamının sonsuzluğa erişiminin güncellenmiş ve teknolojik olarak uygulanabilir bir biçimini okuyucuya hissettirmek ve bu sonsuzluğa erişmenin yeni insanlar için ortaya koyacağı toplumsal ve ruhsal sonuçları dehşetli ve donuk renklerle resmetmekti.

Yukarıda belirttiğim teknolojilerin hiçbirinde uzman olmadığımdan ve bu nedenle de ihtilafları ile nam salmış uzmanların görüşlerine itibar etmem gerektiğinden, bu vaadin ne kadar güvenilir olduğu, hatta güvenilir olup olmadığı, konusunda bir hüküm vermek için doğru insan olmadığım besbelli. Ama haber atlatmaya meraklı medyanın daha güvenilir kıldığı bu türden bir vaadin mevcudiyetinin popüler anlamda ölümsüzlük fikrine duyulan korku/dehşet ve şehvet hisleri ve bu hislerin yönelme eğiliminde olduğu kanallar –ya da ortaya çıkan kaygı ve düşüncelerin geri dökületeceği mecralar– üzerinde ciddi bir etki bıraktığını söyleyebilirim.

Ölümlüler ile ölümsüzlük fikri arasındaki sonsuz ve bütün ihtimaller dahilinde sonu gelmeyecek, romantik aşk hikâyesine dair en güncel başlangıçları dile getirdikten sonra, bugünden dört buçuk binyıl öncesine, *Gılgamış* Destanı'na geri dönmeme izin ver: "Karnını güzel şeylerle doldur; gündüz ve gece, gece ve gündüz, dans et ve mutlu ol, doyasıya ye iç ve keyiflen. Kıyafetlerin temiz olsun, suda yıkan, elini tutan küçük çocuğa sevgiyle yaklaş ve kucaklamanla karını mutlu et"; şarap üreticisi kadın Siduri, Gılgamış'a böyle diyor ve onun ölümsüzler diyarına yaptığı yolculuğun başarısızlığa mahkûm olduğunu böyle hatırlatıyordu çünkü "Tanrılar insanı yarattıkları zaman onun payına ölümü tahsis ettiler". Ama canciğer arkadaşı ve yoldaşı Enkidu'nun "kederin haykırışları boğazımda düğümleniyor, başıboşluk zulmediyor bana" şikâyetine Gılgamış'ın verdiği cevap, Siduri'nin öğü-

düyle taban tabana zıttı: "Sedir ağaçlarının kesildiği diyara gideceğim. Şanlı erkeklerin isimlerinin yazılı olduğu yere kendi ismimi koyacağım ve kimsenin isminin yazılı olmadığı yerde Tanrılar için bir anıt dikeceğim. Topraktaki kötülük yüzünden ormana gideceğiz ve o kötülüğü yok edeceğiz."

Bunlar sanıyorum ki insanların mahkûm oldukları insanca –pek insanca– ölümlülüğü keşfetmelerinin ardından kayıt altına alınmış olan ilk iki insani tepkidir; bu tepkileri hâlâ çiviyazısıyla ve İlyada'dan bin beş yüz yıl kadar önce kaydedilmiş olduklarını da unutmayalım. O vakitten beri bu meseleye verilecek üçüncü bir cevap bulundu mu? Jüri (tabii bir jüri varsa!) kesinlikle hâlâ kararsız.

Müsaadenle, yakın zamanda kızım Anna Sfard'ın dikkatime sunduğu, Todd May'in *Death* kitabından bir alıntıya da değinmek istiyorum. Kitabın yazarına göre ölüm "eğer çaresi olsaydı, hastalığın kendisinden daha kötü olacak olan bir hastalıktır".[4] Bu tespite tüm kalbimle katılıyorum. Todd May, Matt Bieber'ın onunla yaptığı bir röportajda bu önerisinin ne anlama geldiğini şöyle açıklıyor: "Yaşamın gidişatı sınırlıdır; bu nedenle söz konusu gidişatın daha evvel neye benzediği ve ileride neye benzeyeceği önem taşır."[5] Diğer bir deyişle, ölümlülük olmadan, hayatın anlamı olmazdı. Yaşamın bir anlamının olması, "yaşanılan" bir ölümlülüğün farkındalığı sayesindedir. Todd May'den birkaç on yıl önce büyük etik filozofu Hans Jonas'ın ısrarla belirttiği üzere, ölümlü olmanın farkındalığı sayesinde günlerimizin bir değeri vardır ve bu nedenle onları sayarız. Jorge Luis Borges'in, ölümsüz öyküsü "The Immortal"da (Ölümsüz) harikulade ve insanda şüpheye yer bırakmayacak şekilde dile getirdiği hakikat işte budur. Kendileri anlatılar oluşturup yazıya dökebilecek olsalardı, hayvanların da kesinlikle doğrulayacağı bir hakikat. Ancak hayvanlar anlatı oluşturmaz; isteseler de oluşturamazlar; ama

4. Todd May, *Death*, Stocksfield: Acumen, 2009.
5. Matt Bieber, "Online Exclusive: Interview with Todd May", *Believer*, 2013, 11(4).

onlar isteyemez de. Ve tevekkeli değil, ne de olsa onlara göre hayatta kaldıkları süre boyunca ölümsüzdürler.

RR Evet. Bu sadece ölümsüzlük arzulayan hırslı bir iş insanına ait ütopik bir proje değil. Eğer Stephen Hawking'e inanacak olursak, on yıllardır bilimkurgunun duyurusunu yapıp durduğu bu eski fikir, diğer pek çok fikir gibi, gerçekliğe dönüşmeye yakın. Bilimin halihazırda içinde bulunduğu nokta henüz bunun yapılmasını mümkün kılmasa da, bir gün sahiplerinin insan beynini siber uzaya yükleyebilmelerine olanak tanıyan bir teknolojinin geliştirilmesi oldukça mümkün. Hawking, "Bence beyin bir bilgisayar gibi olan zihnin içinde bir program, bu nedenle de beyni bir bilgisayara kopyalamak ve ölümden sonra bir yaşam biçimi sağlamak teorik olarak mümkün"[6] diyor. Yani, eğer beynin bilgisayar yazılımı gibi çalışmayan kısımları varsa, onlar mühim değil ve gözden çıkarılabilir. Tekno-iyimserler ile yolumu ayırmam gereken nokta tam da burası. Her ne kadar bunu bilimsel olarak kanıtlayamasam da, her türlü notasyon, formülsel temsil etme ve benzeri diğer yollar da dahil olmak üzere en geniş anlamıyla insan dilinin hiçbir zaman gerçekliği tüm teferruatıyla betimleyebileceğine inanmıyorum. Dolayısıyla, her daim bizim erişimimiz dışında kalan bir şeyler var. Her şeyin neredeyse bire bir kopyasını yapabiliriz; ama bu kopyalar *neredeyse* bire bir kopyalardır işte. Görünen o ki makineler, canlı bedenlerin sağlam organlarını üçboyutlu basabiliyor bile zaten ama ben bu organların –nasıl desem?– gerçekten bu türden organizmalarda büyümüş organlarla yapısal açıdan bire bir aynı olduklarına inanmak istemiyorum. Söylediklerim bunun birçok insanın ömrünü uzatabilecek ve çektikleri acıları dindirebilecek –tam da daha önceki teknolojilerin sağlığımıza ve varoluşumuza yaptıkları katkılardır bunlar– muhteşem bir teknolojik gelişme olmadığı anlamına

6. Nick Collins, "Hawking: 'In the Future Brains Could Be Separated from the Body' ", *Telegraph*, 20 Eylül 2013.

gelmemeli. O bakımdan, tahta bacaklar, gözlükler ve kalp pillerinden bu kadar temel biçimde farklı olan bilgisayarların organizmalarımıza girmiş olması mıdır? Bilgisayarların saydığım bu diğer araçlardan daha yabancı olması hesap yapabiliyor olmaları yüzünden midir? Yoksa bunun nedeni günümüz biyoteknolojisinin hedef tüketicisinin zaten sağlık sorunu olmayan, insanlık durumunu teknolojik olarak mevcut yetilerimizin ötesine geçen bir versiyonla güncellenmek ve değiştirmek isteyen bir kişi olması mıdır?

ZB Önsezilerini ve tedirginliğini paylaşıyorum. Sen de benim gibi bazı hayati insan güçlerinin bilgisayarlara aktarılma sürecinden zararlı çıkılabileceğinden korkuyorsun. Söz konusu aktarımın bu insani güçleri –pek çok insanın inandığı üzere– genişletme ve geliştirme amacında olduğu düşünülür. Bilgisayarların insanların zihinsel yetilerine el koymasından korkmak için bir neden daha eklemek istiyorum. İnsanın yaratıcı güçlerinin izi tam da bilgisayar tasarımcılarının ortadan kaldırmaya niyetlendiği; bilgisayarların ortadan kaldırmayı vaat ettiği insan dilinin yetersizliklerine kadar sürülebilir. Geçen yüzyılın en çok soru soran, Claude Levi-Strauss'un yapısalcı program ve pratiklerinden ciddi ölçüde etkilenmiş antropologlarından Edmund Leach, insan kültürü ve potansiyelinin huzursuzluğunu ve insanların doğuştan getirdiği aşkınlık eğilimi ve dürtüsünün izini, dilin yaygın görülen ve Leach'in görüşüne göre ortadan kaldırılması imkânsız olan kusurunda bulmuştur (ki bu durum herhangi bir "doğal" dil için geçerlidir). Söz konusu bu kusur dilin *Eindeutigkeit* olarak saptanmış ideal kesinliğe –dilin gerçekliği *açık bir biçimde* "temsil etmeye" dair kendi hırs ve iddiasına– ulaşma yetisinden doğuştan ve kökeni itibariyle (*innate and connate*) yoksun olmasıdır.[7]

7. Örnek metinler olarak yazarın verdiği referanslar: Edmund Leach, "Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse", *New Directions in the Study of Language* (Der. Eric H. Lenneberg), University of Chicago Press, 1964; Edmund Leach, *Rethinking Anthropology*, Lon-

Leach'e göre söz konusu kusur, dilin iletişim işlevini yerini getirmesi için vazgeçilmez olan kelimelerin semantik alanlarının doğaları gereği getirdikleri *münferitlikleri* ile gerçekliğin kusursuz *devamlılığı* arasındaki aşılması güç uyuşmazlıkta yatmaktadır. Bu uyuşmazlığın kaçınılmaz ve tedavi edilemez sonuçları iki yönlüdür. Bir yanda, "adı konmuş" semantik deneyim alanları arasında, adı konmamış ve bu nedenle de fark edilmemiş ve kayda alınmamış "boş noktalar" bırakılmıştır; senin doğru bir biçimde belirttiğin gibi gerçekliğin hiçbir zaman "bütün teferruatıyla betimlenemez" oluşu bu nedenledir. Diğer yandan ise, bazı semantik alanlar kısmen ya da ucundan kıyısından da olsa birbirleriyle kesişir ve çoğu zaman birbiriyle çelişen ve bağdaşmayan gereğinden fazla anlamlarla yüklü deneyim alanları üretirler.

Buradan çıkan ilk sonuç, insanlarda bir keşfetme ruhu uyandırır; rutin ve tanıdık âlemin ötesinde dolanıp yeni, tuhaf ve kötü haritalandırılmış bölgeleri keşfetmeye meyilliyizdir. Uyarıcılar ve verilen tepkiler, algılar ve davranış örüntüleri arasındaki sabit bağlantıları arayış, ki yaptığımız işlerde güvenle ilerlemek ve hatalı hamlelerden uzak durmak için bu bağlantılara fena hâlde ihtiyaç duyarız, aksi takdirde arayış hep eksik kalmaya mahkûmdur: Bilginin tarihi (gelecekteki tarihi de dahil olmak üzere) *Lebenswelt** haritası üzerindeki "boş noktaların" adlandırılıp birbiri ardı sıra doldurulduğu keşif ve buluşların hikâyesi olarak yeniden anlatılabilir. İkinci sonuç ise, bir anlam aşırılığını yüklenmiş *Lebenswelst* mekânlarındaki göze batan ve sinir bozucu mevcudiyettir. Bu mevcudiyet birbiriyle çelişen eylem örüntüleri canlandıran/

don: Athlone Press, 1966; Edmund Leach, "Language and Anthropology", *Linguistics at Large* (Der. Noel Minnis), London: Gollancz, 1971.

* (Alm.) Felsefede fenomenoloji hareketinin öncü figürü Edmund Husserl'in ortaya attığı bir kavram olup, "lifeworld" (İng.) yani "yaşam dünyası" (Tr.) anlamına gelir. Yaşam dünyası kavramını ortaya atmakla birlikte Husserl, önceki çalışmalarındaki saf bilinç anlayışından, belli bir anlam dünyası ve toplumsal pratikler içinde konumlanmış bilinç anlayışına geçiş yapar. Bu kavram daha sonra Alfred Schütz tarafından fenomenolojik sosyoloji alanına aktarılacaktır. (ç.n.)

harekete geçiren ve aralarında dolambaçsız ve kendinden menkul bir seçim yapmak şöyle dursun doğrudan bir seçime meydan okuyan karşılıklı olarak tutarsız hislerle aşırı yüklenmiştir. Kısacası, etkili bir eylemi güç ya da düpedüz imkânsız kılan, kafası karışık ve kafa karıştıran müphemlik, yönelim bozukluğu ve rahatsızlık gibi algıların yaratılmasıdır.

Eski çalışmam *Modernlik ve Müphemlik*'ten bir alıntı yapmama izin ver lütfen:

> Bir nesne ya da bir olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi demek olan müphemlik dile özel bir düzensizliktir, yani dilin icra ettiği adlandırma (sınıflandırma) fonksiyonunun iflası. Bu düzensizliğin temel belirtisi, belli bir durumu doğru biçimde okuyamadığımız ve alternatif eylemler arasında seçim yapamadığımız zaman hissettiğimiz keskin rahatsızlıktır... Müphemlik, sınıflandırma işinin bir yan ürünüdür ve her seferinde daha fazla sınıflandırma çabası gerektirir.[8]

Dünyanın daha şeffaf hâle gelmesi ve kişinin onun içinde ve onu etkilemeye yönelik eylemde bulunma yetisine dair umutla ile sonsuza dek yenilenen, şu yeni ve geliştirilmiş sınıflandırma çabaları, kültürel tarihin lokomotifleridir; modern dönemde bilhassa daha da kuvvetlidirler. Her şeyden önemlisi, artık bilinçleri yerindedir; ilginin odağına konulmuş ve sistematik, sürekli ve gayretli bir ihtimamın nesneleri hâline getirilmişlerdir.

Varoluşun "bizimle değilsen, tufan alır seni götürür"* hissine doygunluğu devam ettiği sürece modern olduğunu söyleyebiliriz. Yani varoluş her türlü ve herhangi bir müphemlik hâline ve onu ortaya çıkarmaya meyilli ve "düzene sokulmaya" direnen alanlara savaş açıldığı, (Leach'in önerisini kullanmak gerekirse) çeşitli ve uyumsuz anlamlarla dolup

8. Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 1991, s. 11 ve 14.

* Türkiye'de kullanılan "Ya sürüden ol ya da kurtlar alır seni götürür" deyişine Nuh Tufanı'na yapılan gönderme ile Eski Ahit'te denk gelen söz. (ç.n.)

taşan "arada derede kalmış" alanlar tabu olarak görüldüğü, bastırıldığı –ya da mümkün olduğunda ortadan kaldırıldığı– müddetçe moderndir. İnsanların dünyada kendilerini rahat ve evlerinde hissetmelerini sağlama işi modern ruh tarafından bir *insanlık* görevi ilan edilmiştir. İnsanca; pek insanca. Ve *sadece* insanca.

2
Dildeki Benlikler

Reid Raun Benliğin dil ile olan ilişkisi gerçekten de çok önemlidir. Hatta burada aslında iki ayrı konu başlığından bahsettiğimizi söyleyeceğim. Her ne kadar bir birey her zaman bu ayırımın bilincinde olmasa da, şimdilik "içsel" ve "dışsal" diye birbirinden ayırt edebileceğimiz iki "benlik" hâli söz konusudur. Hem başkalarıyla iletişim kurduğumuz hem de sustuğumuz anlarda, dünyayı anlamlandırmak için kullandığımız "içsel" dilsel araçlar repertuarı ile konuştuğumuz kişilere bizi "dışsal" olarak belli hâllerde görünür kılan konuşma biçimlerimiz birbirine karıştırılmamalı. Bu iki dilsel dünya tabii ki aynı madalyonun iki farklı yüzüdür ama yine de hem kasıtlı hem de kendiliğinden olan kendini

kavramsallaştırma ve kendini takdim süreçlerinin nispeten birbirinden bağımsız şekilde göründüğünü ve birçok farklı etmenin etkisi altında kaldığını düşünüyorum. Dolayısıyla, ikisini teker teker ele almak mantıklı olacaktır.

Dilin sınırları konusunda kesinlikle haklısın. Farklı insanlar ve/ya farklı durumlar tarafından paylaşılan ve birbiriyle tamamıyla örtüşen semantik alanların varlığı hakkında konuşmak ne kadar makul, ondan bile emin değilim. Bilişsel antropologların ve bazı dilbilimcilerin öne sürdüğü üzere, kavramlar ile değil "şemalar" ve "çerçeveler" ile eyliyoruz. Bu şema ve çerçeveler, ilgili kelimenin her kullanıcısının zihnindeki bazı boşlukları doldurmasına ya da bazı nüansların altını çizmesine imkân sağlayan yapılardır. "Ev", "köpek" ya da "dede", onları kullanan her kişide oldukça farklı imgeler uyandırır. Dahası, Dan Sperber ve Deirde Wilson'ın ikna edici bir şekilde öne sürdükleri gibi iki insan birbiriyle konuşurken, her biri diğerinin söylediklerinin ancak yüzde 70'ini anlar.[1] Beklendiği üzere bu oran iki kişinin iletişim kurabilmesi için oldukça yeterli çünkü zaman içinde böyle yaşamayı öğrendik. Benzer biçimde, kültürel semiyotiğin kurucularından Yuri Lotman "ileri derecede karmaşık bir işaret sisteminin işlev göstermesi için yüzde yüz anlayış değil ama anlama ve anlamama arasında bir gerilimin gerekli olduğunu" göstermiştir.[2] Lotman daha çok dilin sanatsal kullanımı ile ilgilenir ama aynı ilke başka alanlar için de geçerlidir. Ancak bu illa da olumsuz bir şey olmak zorunda değil. Daha önce uygun bir biçimde teşhis ettiğin müphemlik, benliklerimizin kendi dünyaları ile temasa geçtikleri ve o dünyayı nasıl anladıklarına ilişkin seçim yapmak zorunda oldukları her an vücuda geldikleri yer olarak da düşünülebilir. Kendi "içsel" amaçlarımız için müphemliği alt edişimiz, bir

1. Dan Sperber ve Deirdre Wilson, "The Mapping between the Mental and the Public Lexicon", *Language and Thought: Interdisciplinary Themes* (Der. Peter Carruthers ve Jill Boucher), Cambridge University Press, 1998.
2. Yuri Lotman, *Izbrannye Stat'i*, Böl. I. Tallinn: Alexandra, 1992, s. 99.

tür kendini gerçekleştirme olarak görülebilir. Her ne kadar bu müphemliği hiçbir zaman tam anlamıyla alt edemiyor olsak da, bu etkinlik, içinde yaşadığımız dünyayı daha çok bizim kılar. Zaten bu müphemliği tamamen alt etmemeliyiz de. Dünyanın müphemliği bizi hayatta tutan bir meydan okumadır. Tabii, bizi hayatta tutan her şey daima hoş ve güzel, arzulanır ya da kolay kabullenilir şeyler değildir ama yine de bu durumun alternatifi –yani müphemlik olmaksızın yaşamak– *bizi biz yapan* şeyi kaybetmemize yol açar.

Dolayısıyla, eğer mutlak anlamın bulunabileceği bir yer varsa, o zaman belki de kişilerüstü kavramlara, bilimsel formüller ya da hukuki terimler gibi doğrudan deneyimlemediğimiz tanımlanabilir fikirlere işaret eden kelimeler arasında aramalıyız onu. Ama hukuk terimleri bile tanımlandıkları ve dolaşıma girdikleri her aşamada taraflar tarafından yoğun şekilde tartışılır. Çünkü bu terimlerin, her gerçek çıkar çatışmasında, onları kendilerine has bencillikleri ile yorumlayan insanların kişisel deneyimleri doğrultusunda uygulamaya sokulmaları gerekir. Ama her meseleye böyle yaklaşırız. Böylelikle, bir bakıma, her birimiz ekseriyetle kendi yazdığımız anlatı içinde yaşarız.

Bu durum ufak bir çelişki ima eder gibidir. Bir yandan, kısmen dünyanın müphemliğini alt ederek var oluruz, sanki elimizi ona doğru uzatıveririz. Öte yandan ise dokunduğumuz her şeyi kendimize ait ağlara –Weber ve Vygotsky'nin deyimiyle "anlam ağlarına"– entegre etmek durumunda kalırız. Tabiri caizse, elimizde bir lamba ile karanlığı gözlemleriz. Ancak, ileri sürmek istediğim düşünce, bize ne kadar mantıklı hatta doğal gelirse gelsin, dile şeffaflık ve yeterlilik varsayımları ile bakma biçiminin kendisinin hatalı bir yaklaşım olduğu. Bu bakış açısının saf biçiminde modern bir fenomen olarak ortaya çıkışı, şaşırtıcı olmayan bir biçimde Descartes'in çalışmalarında olmuştur. Descartes, 20 Kasım 1629'da Mersenne'e gönderdiği mektupta şöyle der:

> Eğer birisi insanlara özgü bütün düşüncelerin birleştirilip karıştırıldığı insanın hayal gücündeki basit fikirlerin neler olduğunu açıklayacak olsaydı ve bu kişinin açıklamaları genel olarak kabul görseydi, o zaman öğrenmesi, konuşması ve yazması çok kolay bir evrensel dilin varlığına dair umutlanma cesareti gösterirdim. Böyle bir dilin sağlayacağı en büyük avantaj, meseleleri mükemmele yakın bir netlikte tarif ederek hata yapmayı neredeyse imkânsız kılması ve böylece insanların muhakeme gücüne sunacağı yardımlar olurdu.[3]

Descartes'ın tarif ettiği bu evrensel dil, eğer mümkün olsaydı, tamamıyla şeffaf bir dil olurdu ve doğal diller bu sentetik idealde yaşanan sapmalar olarak görünmeye başlardı. Ama mesele tam da bu türden bir dilin zaten prensipte imkânsız oluşudur, en azından insanlık durumunu diğerleri ile paylaşan herhangi bir kişi için. Öncelikle, hata yapma olasılığı insan olma, hatta genel olarak hayatta olmanın *sine qua non* (olmazsa olmaz) özelliklerinden biridir. Başka türlü nasıl yeni bir şey meydana gelirdi ki? İkinci olarak, basit fikirlerden oluşan birleşik ve standart hâle getirilmiş bir sistem bireyselliği imkânsız kılar ya da onu kısıtlı, değiştirilemez öğelerin kombinasyonlarından oluşan bir kümeye indirger. Bu kombinasyonlar sınırlı sayıda olmak zorundadır. Ama bu tür düşüncelerin yüklenebilen insan beyni fantezilerine yol açması anlaşılır bir durumdur.

Zygmunt Bauman Daha önce de söylediğim gibi, dilin müphemsizliği (*Eindeutigkeit*), modern ruhun peşinden gittiği şimal yıldızıdır. O yıldız, takipçilerini nefes kesici bir büyük buluştan diğerine götürür ama bugünün en ileri fizik çalışmalarının deyimiyle "her şeyin teorisi"ne ya da Descartes'ın bulmayı umduğu "öğrenmesi, konuşması ve

3. Burada İngilizce çevirisinden alıntılanan: René Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, Cilt III, *The Correspondence*, Çev. John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch ve Anthony Kenny, Cambridge University Press, 1991, s. 13.

yazması çok kolay bir evrensel dil"in bir adım bile daha yakınına getirmez. Fakat kelimeler ve şeyler, dil ve gerçeklik arasındaki insanı çileden çıkaran uyumsuzluk, dilde yapılacak bir reform ile iyileştirilebilir mi? Bu semptomlara uygun biçimde "Fiziğin Karıncayiyeni" başlığı verilmiş makalesinde Margaret Wertheim şöyle der:

> Teorik fizik, yüz yıl önce olduğu gibi bugün de gizemini koruyan bir paradoksun içinde sıkışıp kalmıştır: Atomaltı düzeyindeki şeyler aynı zamanda hem birer parçacık hem de birer dalgadır. Polonya doğumlu Amerikalı psikolog Joseph Jastrow'un 1899 yılında ilk defa tarif ettiği ördek-tavşan göz yanılsamasında olduğu gibi, atomaltı gerçeklik bize iki farklı varlık kategorisi olarak görünür.
> Ama burada bir başka paradoks söz konusudur. Fizik biliminin kendisi, kendi aralarında çekişen ve dünyamıza ilişkin farklı betimlemeleri ürkütücü bir şekilde dalga-parçacık gerilimi ile paralellik gösteren kuantum teorisi ve genel görelilik yaklaşımları tarafından ortadan ikiye yarılmıştır. Çok büyük ve aşırı küçük ölçekler söz konusu olduğunda, fiziksel gerçeklik bir değil, iki şey olarak kendini gösterir. Kuantum teorisi, atomaltı âlemi oradan oraya hoplayıp zıplayan tek tek kuantaların bölgesi olarak tarif ederken, genel görelilik teorisi ise olayları kozmolojik ölçekte, uzay-zamanın pürüzsüzce hareket ettiği görkemli bir vals dansı gibi betimler. Genel görelilik Strauss gibidir; derin, ağırbaşlı ve zarif. Kuantum teorisi ise caz müziğe benzer; kopuk, aksak ritimli ve insanın başını döndürecek kadar modern.
> O zaman fizik bir yandan, gerçekliğin nihai kavranışına doğru yapılan bir yürüyüş olarak görülür; diğer yandan ise bizlere mitler, dinler ve edebî çalışmalar tarafından aktarılan kavrayışlardan farklı bir statüde görülmez. Hem bilim hem de sanat âlemlerinde eşit derece vakit geçirdiğim için, bu ikilik ile çok sık karşılaşıyorum. O an kimle konuştuğuma bağlı olarak, kendimi birbirinden tamamıyla farklı iki tür sohbet içinde buluyorum. Hepimiz aynı şeyden bahsediyor olabilir miyiz acaba?[4]

4. Margaret Wertheim, "Physics's Pangolin", *Aeon Magazine*, 2013.

Wertheim, müthiş bir yapısalcı antropolog olan Mary Douglas'a atıfla sözlerini şöyle sonlandırıyor:

> Douglas'ın sözleriyle ifade edecek olursak, fizikçilerin düşünce yapılarına atfedilen yetilerin ötesine geçilmiş durumda. "Deneyimi çelişki barındırmayan mantıksal kategorilere zorlama çabaları" kaçınılmaz biçimde başarısız olmuştur, derdi Douglas. Dalga-parçacık karıncayiyenleri hakkında daldığımız derin düşüncelerden yola çıkarak fizikçilerin dil sistemlerinin sınırlarına dayanmış olduk... Tıpkı tüm taksonomi şemalarında olduğu gibi, şeyleri sayısallaştırma projesinin de sınırları olduğunu bir noktada kabul edecek miyiz? Yoksa sürüncemede kalmış her paradoksun kökünü kazımaya çalışırken, bugünkülerden daha da karmaşık ve pahalıya mal olan ikinci CERN, yeni seri Hubble teleskopu gibi arayışların içine mi gireceğiz? Douglas'a göre muğlaklık, bir noktada yüzleşmemiz gereken ya da kendimizi oyalamaya devam edip duracağımız dile içkin özelliklerden biridir.[5]

Yani gördüğümüz üzere, bize rehberlik etmesi gereken şimal yıldızını takip etmekteki başarısızlığımız (daha doğrusu insan kavrayışının kusurluluğu hakkında uzun uzadıya düşünen filozofların başarısızlıkları), yöntemsel hata ya da bilimsel anlamda toylukla açıklanamaz. Olmayacak bir işin peşinden giden bir biz değiliz. Bilimsel otoritelerinin kusursuz olduğu iddiasıyla arzı endam eden en sofistike dillerin içinde bulunduğu zor durumu "bizlere mitler, dinler ve edebî çalışmalar tarafından aktarılan kavrayışların"ın durumuyla birleştiren bir özellik var sanırım. Ve bu mevzubahis özellik, dilde birbirine yapışık olan iki işlevin –iletişimsel ve temsilî işlevlerin– esas itibariyle birbiriyle kıyaslanamaz olmasıdır.

Dile özgü iki eşzamanlı işlevin aşılması güç müşterekliği yüzünden Lotman'ın bahsettiği "anlama ve anlamama arasındaki gerilim" olduğu yerde kalacak gibi duruyor; burada ve orada ve her yerde... İletişimsel işlevini yerine getirebilmesi

5. A.g.e.

için, temsilin her şeyi eksiksizce içerme ve *Eindeutigkeit* hırs ve iddiasından vazgeçmesi gerekiyor. O hırsla hareket etmek ve söz konusu iddiayı ileri sürmek kişilerin kendilerini ifade etme biçimlerinin etkili iletişimine zarar verecektir. Ve bu iletişimsel verimsizliğin, beşeri bilimler tarafından kullanılan ezoterik jargonun açıkça olmasa da örtülü bir işlevi hâline geldiğini düşünmek için yeterince sebep var. Kronik olarak bilimsel statülerinin belirsiz olduğunu düşünen beşeri bilimler, sıradan okuyucu/dinleyiciye hitap ederken doğa bilimlerinin anlaşılmazlığına öykünen bir dil kullanarak bilimsel bir geçmiş kazanmaya hevesli olmuştur.

RR Belki de muğlaklık meselesinin kökleri çok daha derindedir ve temsilin nasıl işlediğine dair kavrayışımızdan ortaya çıkar. Aristo'dan günümüze, Batı dünyası düşünürlerinin çoğu, kolektif anlamda pek az mesele hakkında hemfikir olsalar da, gerçekliğin, doğal dillerin ne kadar kusurlu da olsa ellerinden geldiğinde yansıttıkları, mantıksal bir tür yapısı olduğu konusunda ortak bir noktada buluşur gibi görünürler. Ama başka yerlere baktığımız zaman, Batı dünyası dışında bu görüşe nadiren rastlarız. Aslına bakılacak olursa dili, gerçekliğin bir taklidi olarak değil de gerçeklik üzerine yerleştirilen, kendi başına bir düzen olarak düşünmek çok daha kolaydır. Dünya dilleri yapısal olarak o kadar çeşitlilik gösterir ve o ortak öğeleri o kadar azdır ki, Steven Pinker* ve arkadaşlarının tüm çabalarına rağmen, onları bir grup özdeş derin yapıya indirgemenin imkânı yoktur. Sapir-Whorf hipotezinin** güçlü bir versiyonunu destekliyorum gibi de anlaşılmasın. Dil, bir bireyin dünyada neleri algılayabileceğinin bütün

* Steven Pinker: 1954 Montreal, Kanada doğumlu, evrimsel psikoloji ve zihnin bilgisayar işlemciliği teorilerini yaygınlaştırma çabalarıyla tanınan bilişsel psikoloji alanında çalışmalar yürüten dilbilim insanı, popüler bilim kitapları yazarı. (ç.n.)

** Sapir-Whorf hipotezi, dilin kendine özgü yapısının ve içeriğinin, onunla düşünen/söyleyen/yazanların dünya görüşüne, algısına şekil verdiğini iddia eder. Dilbilimdeki görelilik kuramları için sıklıkla kullanılır. (ç.n.)

kapsamını belirleyemez ama dilin kişinin dünyayı algılama biçimi üzerinde hiçbir etkisi yoktur demek de doğru değil. Bu durum deneysel anlamda kanıtlanmıştır. Paul Kay ve Willet Kempton, birinci grup İngilizce konuşanlardan, ikincisi ise mavi ve yeşil renkleri birbirinden ayırmayan Tarahumara dilini konuşanlardan oluşmak üzere iki gruba aynı ödevi verir. Gruplardan, mavi, koyu yeşil ve açık yeşilden oluşan üç çeşit fişi, renklerine göre iki kategoriye ayırmaları istenir. Koyu yeşil fişler fiziksel olarak mavi fişlere daha yakındır ve Tarahumara dilini konuşanlar da onları aynen öyle algılar. İngilizce konuşan grup ise, açık yeşil ile koyu yeşil arasında ortak bir dilsel nitelik olduğu için, bu iki renkteki fişleri aynı kategoride değerlendirir.[6] Bu çalışmanın bulguları, dilin algı sürecinde neden olduğu müdahaleyi gösteren en iyi ve tek örnek değildir ama dilimizdeki kusurların dünyayı algılayış biçimimize, birçok açıdan ve her an, kaçınılmaz olarak sirayet ettiğini gösterme adına yeterlidir.

Fakat senin dikkat çektiğin iletişim ile temsiliyet arasındaki asıl kıyaslanamazlık, bu meseleyi kaçınılmaz biçimde daha da öteye taşır. Dünya görüşümüz daha ilk andan itibaren kusurludur ve bizler yine de bu görüşü daha da kusurlu kılan dilsel filtrelerden sızan muğlaklığı ortadan kaldırmaya çalışırız. Belki bu çabanın altında yatan neden iç-dünyayı (*interiority*) dışarıya kapatma arzusu ya da bireysel önyargı anlamında ve "nesnellik" lehinde "öznellik" ya da ortak bir önyargıdır. Fakat iletişim sürecinin nasıl gerçekleştiğine şöyle bir bakınca bile iç-dünyadan vazgeçilmemesi gerektiğini görebilmeliyiz. Claude Shannon ve Roman Jakobson'm geliştirdiği iletişim modelleri "kod çözme"nin "kodlama" işlemini bire bir yansıtan bir süreç olduğu, aynı hareketlerin bu kez ters yönde gerçekleştiği izlenimini bırakır. Durum hiç de böyle değildir. Kodlama yaparken, başkaları ile paylaşmak istediğimiz düşünceleri ya da kavramsal yapıları temsil

6. Paul Kay ve Willet Kempton, "What Is the Sapir–Whorf Hypothesis?", *American Anthropologist*, 1984, 86: 65-79.

etmeye uygun göstergeleri bulmak için zihnimiz içindeki sözlüklere başvururuz. Çoğu zaman belli bir tercihimiz vardır ve en elverişli olanda karar kılarız çünkü hiçbir kelime bir bireyin zihninin basit bir düşünceye sıkıştırdığı her şeyi mutlak biçimde ifade edemez. Kod çözme işlemi sırasında ise, bu göstergeleri tekrar kavramsal yapılara geri çevirmemiz gerekir. Ama sadece mesajın içerisine girebilmiş tekil göstergelere erişimimiz vardır, konuşan kişinin kendi içinde yaptığı muhasebelerde saklı olan diğer göstergelere erişimimiz yoktur. Ve doğal dilin, mesela Mors alfabesi gibi belli sinyaller ve harfler arasında tam bir denklik kurabilecek kadar katı kuralları olmadığı için, bir mesajı, onu ortaya çıkaran aynı düşüncelere geri tercüme etmek mümkün değildir. Çünkü hepimizin paylaştığı belli sayıdaki temel düşüncelerden oluşan bir düşünce havuzu yoktur.

Bu kadar basit bir mesele hakkında lafı uzattığım için üzgünüm ama bu dediklerim senin ve Wertheim'in bilimin dili hakkında söylediklerine ile yakından alakalı. Bilimin kendi otoritesini kurma hamlesinin önemli bir unsuru, iç-dünyanın –yani içinde yaşadığımız dünya ile dolaysız temasımızın– reddidir tam da. Diğer bir deyişle fizikalizm; yani her şeyin fizik yoluyla tarif edilebileceğini söyleyen tez; doğa bilimcilerinin belli bir ölçüde kabul etme eğiliminde olduğu bir varsayım. Fizikalizmin zayıf versiyonuyla yani varolan her şeyin fizik terimleriyle *de* tarif edilebileceği görüşüyle bir derdim yok. Ama ne hikmetse, bu görüşü savunan hatırı sayılır miktarda insan, şeylerin fiziksel tariflerinin onlara dair en kapsamlı ve en uygun tarif olduğunu iddia eden kuvvetli fizikalizm pozisyonuna çok da göze çarpmadan kaymış durumdalar. Böyle bir görüş, gerçekliğe dair yeni bir tanım gerektirir çünkü şeyleri fiziksel olarak açıklamayan diğer görüşlerin sunduğu bilgileri –mesela herhangi bir anlamlandırma çabasını– görmeyi reddeder. Fizikalist bakış açısına göre anlamlar o kadar da gerçek değildir. Ama bana göre, konuşmayı insan bedenindeki seslendirme aygıtının

ürettiği titreşimlerin kusursuz bir betimlemesiyle açıklamak bizi pek de ileri götürmez.

Ya da evrensel anlamda kültürel dillerin en soyut olanı müziği ele alalım. Her ne kadar müzik notalara dökülebilir ve o notalar yoluyla yeniden üretilebilir olsa da, bilgi içeriği asgari düzeydedir. Müziğin yarattığı etki, notalar ve onların temsil ettiği ses türleri arasındaki ilişkiye indirgenemez. Biçimsel olarak müzik aynı olsa da, aynı notaların bir virtüoz ya da bir çaylak tarafından çalınması, çok farklı bir etki yaratabilir... Söz konusu bu iki performans arasındaki farklar fizikalist bakış açısıyla betimlenebilir ama dinleyicilerin neden birini ayakta alkışlarken diğerini kibarca desteklediğini açıklamakta yetersiz kalır. Demek istediğim şu ki dilin her kullanılışında, seslerin oluşturduğu ahenkte ya da tonlamalarda değil ama herhangi bir notasyon ile yeterince deşifre edilemeyecek kısımlarda, bu "müzik" vardır.

Dile bakış açımıza "iç-dünya" öğesini dahil etmek istiyorsak, sadece iletişim hakkında değil, geç dönem Wittgenstein'ın izini sürerek, birlikte deneyimleme hakkında da konuşmalıyız belki. Dilsel bir eylem, karşı tarafa azami miktarda bilgi aktarıldığında değil, katılımcıların deneyimleri bir anlığına da olsa birbirine en yakın noktaya geldiğinde başarılı sayılabilir. Kendi hayat deneyimlerim ya da edindiğim bilgilerden yola çıkarak, mevzubahis sözcenin (*utterance*) hangi konumdan yapıldığına dair ben de kendi içimde benzer sonuçlara varabilirim. Tabii daha sonra bu sözceye hiç katılmayabilirim ama söyleneni karşımdaki ile birlikte deneyimlemiş olurum. Bazı film yönetmenlerinin çektikleri yeni filmi izleyicilerine önce ses olmaksızın gösterdiklerini duymuştum; eğer çektikleri filmde olan biten kelimeler olmaksızın anlaşılıyorsa, o zaman çektikleri film başarılı olmuştur.

ZB İletişim eylemi açısından, "iç-dünya" savaşılıp yoldan kaldırılacak türde bir engel değildir. Bu engel, ancak sessiz

kalarak ya da daha bile iyisi onu reddederek ya da görünmez kılarak aşılabilir! İletişim işlevini yerine getirebilmesi için, dilin erişilemez olanla yakın ilişki kurmaya dair nafile girişimlerden uzak durması gerekir. Ve bu erişilemez olan şeyin tam da "iç-dünya"da bulunduğu saptanır. Senden bana yeşil bir tükenmezkalem vermeni istediğim zaman, "yeşil" ses sinyalinin senin "iç-dünya"nda ne gibi bir izlenim bıraktığına dair hiçbir fikrim olmasa da ve hiçbir zaman olmayacak olsa da bu isteğimi yerine getireceğine dair sana güvenebilirim. Benim isteğimi duyduğun zaman gördüğün ile benim "iç-dünya"mda gördüğüm birbirinin aynısı mı ya da tamamıyla farklı şeyler mi? Bu çok absürt bir soru, Güneş'te akşamüstü beşte hava nasıl diye sormak gibi. Dilin açıkgözlülüğü ve mahareti Tanrı ya da Tabiat sayesinde bu gibi soruları iletişimin başarılı biçimde sağlanması adına alakasız kılar (Ludwig Wittgenstein'ın bizleri bir tokat gibi ayıltan meşhur sözleriyle, "anlamak" hayata nasıl devam edeceğini bilmek demektir).

Leach'in betimlemiş olduğu bütün manevralar ve tertibatlar, düzeltilmek için bağıran falsolar ya da şimdilerde temizlenmeyi bekleyen eskilerden kalma hatalar değil, dilin iletişim görevini yerine getirebilmesi için gerekli, *sine qua non* yeterlilik ve verimlilik koşullarıdır. Mesela gereğinden fazla sayıda olan (ve ilk bakışta fazlasıyla müsrif gelen) heceleme ve sözdizimi kurallarını ele alalım. Daha yakından bakınca, bu kuralların gereksiz ve işe yaramaz, istenilmeyen bir karmaşıklık ve yük olmaktan ziyade, dili konuşanlarca hoş karşılanan birer icat olduğunu görürüz. Bu kurallar, her ne kadar mesajı gönderen kişi kendi yazı yazma ediminde heceleme ve sözdizimi kurulumuna dair kendi hatalarını düzeltme konusunda yeterince titiz olmasa da, karşı tarafa gönderilen mesajın yanlış okunma şansını en aza indirger. Dil, iletişim işlevini formdan düşmeden devam ettirebilmek için tüm yumurtalarını aynı sepete koymaz, koymaması da gerekir.

Yani hakkında şikâyet edilecek hatalar ve sorunlar gibi görünen şeyler, aslında takdir edilesi dâhiyane birer çözümdür.

Onları yakından incelemeli, onların farkında olmalı ve zaman içerisinde onlarla birlikte yaşamayı öğrenmeliyiz. İletişim ödevleri ile temsiliyet çabasına ilham veren ve rehberlik eden güdüler arasındaki çatışma ve kapışmaların bir yere gideceği yok. Ayrıca senin "konuşmayı insan bedenindeki seslendirme aygıtının ürettiği titreşimlerin kusursuz bir betimlemesiyle açıklamak bizi pek de ileri götürmez" sözlerinin altına kesinlikle ben de imzamı atarım. Hatta senin ihtiyatlı ve nispeten yumuşak "bizi pek de ileri götürmez" sözlerin yerine, açık açık "bizi hiçbir yere varmayan bir yolda çok uzağa götürür" derdim.

RR Aynen öyle. Benim renk körü olduğumu ve bu konu hakkında konuşmaktan çekindiğimi farz edelim. Sana kalemi uzatmam yönündeki isteğin, beni ümitsizce bir çaresizliğe itecek. Ya da bu eksikliğim beni iyi hissettirmiyor ve ona yapılan her atfın beni aşağılamaya yönelik kasti bir girişim olduğunu düşünüyorum. Şimdi bana bunların hiçbirinin bilerek yaptığın şeyler olmadığını söylersen, kendi iç-dünyana atıfta bulunmuş olursun ama bu atıf bu bağlamda bir karşı argüman olarak mevcut değildir. Bu nedenle karşı tarafa sunulacak en basit talep bile kabalık-kibarlık terazisinde dikkatle tartılmalı; ne karşı taraftın hınç beslemesine sebep olacak derecede kaba ne de kulağa ironik gelecek kadar kibar olmasın diye özen gösterilmelidir. Dolayısıyla sana yeşil tükenmezkalemi uzatmama dair isteğin bile etkili olabilmesi için bir tür birlikte deneyimleme düzlemine dayanması gerekir. Ve bu durum, rasyonel ve tarafsız terimlerle yeterli bir şekilde tarif edilebilecek bir durum değildir. Mekanik politik doğruculuğun başarısızlığını düşün. Başkalarına hakaretamiz gelen belli kelimeleri listelemek ve onları başka uygun kelimelerle değiştirmek hiçbir zaman sorunları çözüme kavuşturmaz çünkü aynı aşağılayıcı tavırlar kısa süre içinde kolaylıkla bu yeni ifadelere aktarılıp kulağa aynı oranda siyaseten yanlış gelmeye başlar.

Öyleyse iç-dünyayı hesaba katmaksızın dile dikkatle bakmak mümkün değildir. Demek istediğim, iç-dünya ile dışarısı arasında açıkça gösterebileceğimiz mutlak bir karşıtlık ya da sınır yoktur. İç-dünyalarımız söz konusu olduğunda hepimizin paylaştığı, fizikalist terimlerle yeterli bir şekilde tarif edilemeyen, ortak bir hâl ya da boyut vardır. Ve bu hâl, dili kullandığımız sürece orada olmaya devam edecektir.

Ama bu, birlikte deneyimlemenin ille de ortak bir değerler ya da fikirler bağlamı yarattığı anlamına gelmez. Tam tersine, birlikte deneyimle uzlaştırılamaz çatışmaların yaşandığı yer de olabilir. Bu durumu daha iyi bir biçimde, iletişim kanallarımızı açma ve bu esnada hem kendimizin hem de partnerimizin sınırlılıklarını deneyimleme olarak tanımlayabiliriz belki. Sadece anlık bir şey olabilir ama Hans-Georg Gadamer'in deyişiyle "ufukların kaynaşması"na[7] benzer bir şey gerçekleşmektedir. Bu, bizi dışarıdan gelecek beklenmedik bir şeye karşı bir anlığına daha kırılgan kılar ve şimdi ve buradaki varlığımızı sorgulamaya zorlar. Bu sorgulamanın gerçekliği dramatik olmasından geçmez. Ve kışkırtıcı olması da gerekmez. Bazen normlara sorgusuz sualsiz riayet etmek de aynı oranda rahatsızlık verici olabilir. Mesela bir Batılının; Müslüman bir kadının, biz dışarıdan bakanlara göre ona dayatıldığını düşündüğümüz davranış kalıplarından kopma imkânı kendisine sunulduğunda, onun bu imkânı kullanmamasıyla zarara uğradığını düşündüğü ve öyle gördüğü an. Ya da kafası çalışan bir askerin üstlerinden aldığı aptalca emirlere uyduğu zaman. Başkası bana bir şey anlatmaya çalıştığı zaman, o kişinin bana anlattıklarını, iç-dünyamda o kişinin kim olduğuna dair geçici ve kaçınılmaz olarak kusurlu bir resim canlandırmadan anlamaya başlayamam bile.

ZB Yeşil tükenmezkalemi uzatması istenen renk körü bir insan alegorisini dile getirdiğin zaman, bizi, monat iç-dünya-

7. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, London and New York: Continuum, 2004, (*Hakikat ve Yöntem 1-2*, Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yay., 2009), s. 305.

ların karanlık ve bulanık evreninden, söz konusu iç-dünyalar arasında gerçekleşen kanlı canlı karşılaşmaların diyalog oluşturup oluşturmadığı sorusuna doğru götürmüş oluyorsun. Martin Buber için sahici rastlantılar (*Begegnung*) ile başarısız, "yanlış" buluşmalar (*Vergegnung*) ayrı yerlerde durur. Önce bir sosyolog ve bir ihtimal bir filozof olarak (esasen anlaşılması zor, içine girilemez, deşilemez olduğu konusunda anlaştığımız 'iç-dünya'nın derinlikleri yerine) öncelikli olarak toplumsal ortamlarla (*social settings*) ile ilgileniyorum. Alternatifler arasından birinin gerçekleşme ihtimalini diğerine göre yukarı çeken ortamlarla. Ve bu alternatifler, *New York Times* köşe yazarı Charles M. Blow'un Amerika'daki siyasi tartışmaların toplumu nasıl giderek daha da kutuplaştırdığını anlatırken ifade ettiği üzere –ki her halükârda bunlardan birini seçmek de anlaşmazlık yaratır– şunlardır:

> Öyle ya da böyle, bizimki iki partili bir sistem ve ben canı gönülden inanıyorum ki sağlam, düşünce odaklı bir muhalefet herkesi dürüst olmaya teşvik eder. Eğer hükümetin büyüklüğü ve rolü hakkında hemfikir değilsek, bunu tartışalım. Eğer dünyadaki ihtilafları gözetim altında tutmada Amerika'nın ne rol üstleneceği konusunda hemfikir değilsek, bunu tartışalım. Eğer ekonomiye hız vermek, çocuklarımızı geleceğe hazırlamak, arızalı göçmenlik sistemimizi ya da vergilendirme sistemimizi onarmak konularında fikir ayrılığına düşünüyorsak, bunu tartışalım. Ama tartışma ne zaman nefretten doğan ırkçı, kadın düşmanı, homofobik hakaretlere dönüşse, sağlıksız ve üretken olmayan bir yere yönelir ve onun yerine içimizdeki en kötü yanları eşeleyip ortaya çıkarır ve bazı durumlarda bu ortaya çıkanlar geldikleri yere gitmeden ortada kalır.[8]

Blow, bir siyasi tartışmanın "nefretten doğan hakaretlere" doğru kötüye gitmesi derken, Ted Nugent'in şu anki Amerikan Başkanı Barack Obama'yı "komünistler tarafından

8. Charles Blow, "Accommodating Divisiveness", *New York Times*, 22 Şubat 2014.

yetiştirilmiş, eğitilmiş, beslenmiş insanaltı (*subhuman*) bir melez" olarak tarif etmesini, yakın zamanlardaki özellikle mide bulandırıcı örnekler arasından seçerek ön plana çıkarır. Blow'un da işaret ettiği gibi, "insanaltı" tabiri Nazilerin Yahudilere ilişkin tanımından yararlanılarak türetilmiştir. "Soyu karışık" deyişinin izi de, benzer bir şekilde Nazilerin hem Aryan hem Yahudi ırkından gelenler için kullandığı *Mischling* ve ayrıca sömürgecilerin birden fazla ırktan gelenler için kullandığı aşağılayıcı "melez" (*half-caste*) terimine kadar sürdürülebilir. Gerçi söz konusu terim artık tamamıyla siyah karşıtı aşırı milliyetçi kelime dağarcığınca asimile edilip kendi bünyesine katılmıştır. Burada geçen aşağılayıcı sözler ABD'nin "yatağın altında saklanan komünistler"e karşı duyduğu kök salmış ve değişmez korkularla ilişkiliyken, Nugent'ın uzun ve sıkıcı sözlü tacizlerinde geçen "komünist" kelimesi, aşağılayıcı kelimelerle tarif edilen insanı karşılıklı konuşmak için uygunsuz kılmak ve onu tartışmanın dışına sürmek için kullanılmıştır. "Nefretten doğan hakaretler" konuşma sırasında, Bronislaw Malinowski'nin bir kavramını kullanacak olursak ilişkisel ifadelerin (*phatic expressions*) ya da John Austin'in terminolojisiyle yaptırımsal etkilerin (*perlocutions*) rolünü üstlenir. Konuşan kişinin aktardığı bilgi, ileride gerçekleşecek bir karşılaşmanın hakiki bir buluşmaya dönüşmesinin önüne geçmeye dair bir niyet/kararlılıktır; bir diyaloğa girmeyi reddetmek ve bu redde dair sorumluluğu diğer insanın konuşma için uygun olmaması bahanesiyle kendi üzerinden atmak.

Papa Francis yakın dönemde Nugent ve onun gibilerinin stratejilerinin tam tersini temsil eden bir eylemde bulundu. Göreve geldikten sonraki ilk röportajını, kendisini kamuoyuna "Katolikler tarafından yetiştirilmiş bir ateist" olarak sunan Eugenio Scalfari'ye verdi. Röportaj İtalya'nın her dair ruhban sınıfı karşıtlığıyla bilinen gazetesi *La Repubblica*'da basılacaktı. Bu jest ile verilmek istenen mesaj daha net olamazdı. Diyalog, insanlığın hâlâ gösterdiği mevcut çeşitlili-

ğe ve birbirine bağlı ve birlikte yaşamaları için duyulacak arzuya verilebilecek en uygun cevaptı. Diyalog, düşünce ve hükümleri sizden *farklı* olan kişilerle konuşabilmektir; sizle aynı görüşlere sahip insanlarla yapılan bir konuşma, sahici bir diyalog sayılmaz. Ve bir diyaloğun amacı, farklı düşünen insanları mağlup etmek değil, bütün taraflara fayda sağlayan *modus vivendi*'yi* farklılıkla birlikte ayrıntılı düşünmek için karşılıklı anlayış ve birlikte sarf edilen çabadır. Sanki Papa Francis, diyaloğun teklifsiz, açık ve işbirliğine elverişli olmasına dair Richard Sennett'ın daha önce salık verdiği reçeteyi izlemektedir: "Teklifsiz" yani *a priori* değiştirilemez kurallar olmadan başlatılan ama diyalog sırasında ortaya çıkan ve sınanan kurallara müsaade etmesi; "açık" yani katılımcıların diyaloğa girmeden önce bir noktada yanlışlarının gösterilebileceğini kabul etmeye ve daha önceden verdikleri hükümleri düzeltmeye hazır olması; "işbirliğine elverişli" yani diyaloğun katılımcılarının kazananlar ve kaybedenler olarak ikiye ayrılmadığı ama herkesin deneyiminin, anlayışının ve bilgi düzeyinin zenginleşmesi.

Bugün, yeterince iyi tanımlanmamış ve belirlenmemiş hâliyle birbirine bağlı çeşitlilik gösteren kimliklerin bir arada var olabilmesi ile ilgili en önemli mesele, diyaloğa girmeyi destekleyen toplumsal koşullar ile bu tarz diyaloglardan kaçınmayı teşvik eden toplumsal ortamların karşı karşıya gelmesidir. Günümüzde bunlardan ikincisi baskın çıkmış görünüyor. Diyaloglara hevesle ön ayak olunması ve destek çıkılması yerine, onların dağılmasına ve artık durma noktasına gelmelerine tanıklık ediyoruz. *Sui generis* yankı odalarının (kişinin başkalarıyla yaptığı alışverişlerde yankısını duyduğu tek duyduğu sesin kendi sesi olması) ya da (karşısına geçince kişinin sadece kendi yüzünün yansımalarını gördüğü) aynalı salonların inşa edilmesinin yolunu yapan baştan çıkarıcı hâller hiçbir zaman bu kadar yaygın olmamıştı.

* (Lat.) "Geçici anlaşma" ve "yaşam biçimi" demektir.

RR Bu durum bizi, bir öncekiyle yakından alakalı olmakla birlikte başka bir soruna getirir: Dilsel benliğimizin "dışsal" kısmı ya da kullandığımız dilin bizi başkalarına nasıl gösterdiği. Dilimizin "iç-dünyası" ya da dünyanın bizim için anlamlı olduğu yer ile en çok bizim kontrolümüz dışındaki koşullarda meydana gelen, bizim kendi varlığımızın dışında kalan sözel alan arasında aşılmaz bir uçurum vardır. Yaptığımız her şey bir şekilde bu ayrıklığın (*disjunction*) etkisi altındadır. Önümde duran tabaktaki sondan bir önceki kek dilimini almak için elimi uzattığımda, bu eylem ve arkasında yatan niyet bana ve başkalarına farklı biçimde görünür. Ama konuşma, en az üç sebepten ötürü önemlidir. Birincisi, konuşmak kendimizi dışarıya ifade edebilmenin başlıca yoludur ve en geniş menzildeki semantik anlamla kiplik nüanslarını mümkün olan en kesin biçimde ele almamızı sağlar. Neyse ki, söz konusu bu kesinlik doğa bilimlerinin istediği kadar kesin değildir. İkincisi, keman çalma ya da buz pateni yapmanın tersine, kendini ifade edebilmenin bir yolu olarak konuşma, neredeyse herkes tarafından paylaşılır. Ve son olarak, konuşma ve hatta belli bir noktaya kadar konuşmanın içerdiği nüanslar bile tarif edenin amaçlarına uygun ve iyice öğrenmek için çok da karmaşıklaşmayan bir meta-dil düzeyinde notaya dökülebilir ve tarif edilebilir. Bir çocuğa ironinin ne olduğunu ya da nezaketin nasıl işlediğini birtakım özel dilbilim terimlerine başvurmadan anlatabilirim. Ama bunu yapacak olursam, daha bile fazla yol katetmiş olurum, neredeyse katedilecek yolun tümünü. Sistematik dilbilimci Roman Jakobson ile asi antropolog Claude Lévi-Strauss arasındaki dostluk da bu yüzden çok verimli ve etkili olmuştur. Dilin yapıları insan kültürünü oluşturan bütün anlamlandırma faaliyetlerine -ki buna toplumsal yapıların kavramsallaştırılması da dahildir, uygulanmaya en uygun modeldir. Ve tabii sonrasında Roland Barthes'ın "vestemes"* ya da giyim

* Roland Barthes'in "vesteme'" kavramı, belli bir sosyolojik aktörün bir giysiyi kendi toplumsal konumu doğrultusunda giyme hâli, giyişidir. (ç.n.)

kuşam dilinde asgari düzeyde anlam taşıyan birimler hakkında konuştuğunu duyarız. Barthes'in bu çözümlemeleri, bize belli bir kıyafetin neden belli durumlarda gerekli olduğunu ya da insanların bir grup seçenek arasından kendilerini dışa vurmak için neden belli bir giyim tarzını tercih ettiklerini açıklamada yardımcı olur.[9]

Bu ikinci durum aslında benliklerimizin "dile dair dışsallığının" (*linguistic externality*) oyuna dahil olduğu yerdir. Bir yandan, ağzımızdan çıkan sözlerin başkaları tarafından yorumlanacağının farkında ve kastetmediğimiz şeyleri söylememe konusunda dikkatli olmalıyız; diğer yandan ise, çoğu durumda kendini ifade etmeye ilişkin oldukça geniş bir seçenekler yelpazesinde bilinçli bir şekilde seyir hâlinde olabiliriz. Belki de bahsettiğimiz seçim yelpazesi çoğu zaman düşündüğümüz kadar geniş değildir ve ona başvurmak, bazı adı konmamış kuralları çiğnemek demektir. Öbür türlü, insanların büyük kısmının kendi konuşma tarzlarını yaratmak yerine neden bir konuşma modelini taklit etmeyi seçtiklerini açıklamakta zorlanırdık. İşte bu yüzden, çeşitli kutlama etkinliklerinde ne konuşmayı verenin telaffuz etmek ne de dinleyenlerin duymak istediği uzun ve resmî konuşmalara maruz kalırız ve farklı insanların farklı etkinliklerde arkadaş canlısı yarı yabancılarla sohbet ederken tekrarladıkları neredeyse tıpatıp aynı havadan sudan muhabbetleri dinleriz.

Senin tanımladığın şekliyle diyalog kurmanın önündeki en büyük engellerden biri buymuş gibi geliyor. İnsanlar çoğunlukla iç-dünyalarından değil, benimsemeye karar verdikleri önceden tanımlanmış bir konuşan pozisyonundan konuşurlar. Bu önceden tanımlanmış kişi bir punk rock müzisyeni, bir rahip, bir satış uzmanı, solcu entelektüel bir figür, bir siyasetçi, bir terapist ya da bir stand-up komedyeni olabilir. Çünkü bu tarz bir figürü benimsemek, daha sonra gerçekleşecek sohbetleri çok daha kolaylaştırır. Tabii toplum-

9. Roland Barthes, *The Fashion System*, Berkeley: University of California, 1990.

sal süreçleri besleyip büyütmek adına, konuşan pozisyonları arasında kurulan bir diyalog da gayet anlamlı olabilir. Mesela senin verdiğin örnekte olduğu gibi bir rahip ile solcu bir entelektüel arasında kurulmuş olan diyalogun gösterdiği gibi. Bu diyalog ile Papa uygun görüldüğü mevki ile birlikte gelen konuşmacı pozisyonunu değiştirmeyi başardı. Bu takdire şayan bir durum. Ancak korkarım ki bir Papa ancak sınırları önceden çizilmiş belli bir tercihler alanı içerisinde hareket edebilir çünkü öngörülemeyecek şekilde hareket etseydi, bulunduğu mevki dahilinde kendisinin ve temsil ettiği değerlerin güvenilirliği sarsılırdı. Hayatım boyunca bazı şeyleri değiştirme vaadini içlerinde taşıdıkları için bir makam ya da vazifeye seçimle gelmiş tonla insan gördüm. Bu insanlar sonra şıp diye hani o değiştirmek maksadıyla işe koyuldukları sistemin onlardan beklediği gibi konuşmaya ve hareket etmeye başladılar. Sistem böyle çalışır. Eğer eyleme geçmek için doğru pozisyonu benimsemezsen kimse senin eylemlerine tepki vermez ama o pozisyonu benimsersen de, artık eyleme geçemezsin.

Şimdi, bu durum, ilginç bir mesele ortaya atıyor. Bana göre, size dayatılan bir konuşmacı pozisyonunu, özellikle de hiçbir eleştirel sorgulama söz konusu olmadan benimsemek kendinize karşı bir şiddet eylemidir. Başarıya ulaşmış bir tahakkümün önkoşulu budur. Gayatri Spivak'm *Madun Konuşabilir mi?* başlıklı ufuk açıcı makalesinde kafa tuttuğu mesele budur.[10] Bu yüzden, güya yapmamız gereken şey, bize her an dışarıdan zorla kabul ettirilmeye çalışılan konuşma kalıplarından kurtulmak ya da en azından onları bilinçli biçimde tarafsız kılmaya çalışmaktır. Çünkü aksi takdirde, Buber'in kastettiği şekliyle sahici bir zihinler buluşması mümkün olmayacaktır ve bizler, bir dil dersi konuşma kılavuzundan

10. Gayatri C. Spivak, "Can the Subaltern Speak?" (*Madun Konuşabilir mi?*, Çev. Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul, Dipnot Yay., 2016), *Marxism and the Interpretation of Culture* (Der. Cary Nelson), Urbana: University of Illinois, 1988.

çıkma hazır metinlerin bizlere memnuniyet veren ama yaratıcı, üretken olmayan kelimelerini birbirimize tekrar etmeye devam edeceğizdir. Peki ya bu hazır metinlerin erişilebilir ve dayatılabilir olmalarının daha derinlerde yatan sebepleri varsa? Belki de bu hazır metinler var olmasa, vasıfsız zihinleriyle kamusal alanı nefretle dolduran ve ettikleri hakaretleri birer norma dönüştüren Ted Nugent gibi çok daha fazla tip etrafta dolanıyor olurdu. Sonuçta, Papa da diyalog kurmak için karşısındakilere taş atan bir militanı değil, iyi eğitimli bir entelektüeli uygun gördü. Ama öte yandan bu militanlar Aydınlanma Çağı'nın ve onun yapısal anlamda herkes için özgürlük vaadinin birer ürünü değil mi?

ZB "Dilimizin 'iç-dünyası' ya da dünyanın bizim için anlamlı olduğu yer ile en çok bizim kontrolümüz dışındaki koşullarda meydana gelen, bizim kendi varlığımızın dışında kalan sözel alan arasında aşılmaz bir uçurum"a büyük önem atfediyorsun. Uzun uzadıya kelimelere döktüğün ve hatta satır aralarında daha da güçlü biçimde ortaya koyduğun bu uçurum, iç-benliklerimizdeki durumumuz, konumumuz ve aksiyomatik tercihlerimize ilişkin raporlarımızı nasıl oluşturduğumuz, iletişime uygun kıldığımıza dair dışsal koşulların baskısından kaynaklanıyor. Diğer bir deyişle, sözlü iletişimin meydana geldiği dışsallık, güvenli bir şekilde hareket edip, hazır yapılmış ve kullanıma hazır yürüme değneklerinin yardımı olmaksızın hedeflediğimiz yere kolayca varamayacağımız vıcık vıcık çamurlu bir zemindir. Bunların hepsine katılıyorum. Ancak yukarıda tarif ettiğin şekliyle "benliklerin buluşması" aleyhinde dayatılan başlıca, belki de yegâne kısıtlamanın "meselenin gerçekliği" (yani, dışsallığın esnek olmayan yanlarıyla yüzleşme ve onun "zorunluluklarıyla" uzlaşma gerekliği) olduğu konusunda şüphelerim var. Eğer iç-dünyamızın içeriği ve konumuna dair her şeyin bilincinde olsak ve kendi benliğimizin bu dışsal zorluklarla yüzleşmediği bir senaryoda neler söyleyeceğine dair tam

bilgimiz olsa dediklerin doğru olurdu. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, dürüstçe, hakikatle ve özgürce konuşması dış baskılar tarafından engellenen gerçek, kendine yeten (*self-contained*) bir "benlik" olsaydı söylediklerin geçerli olurdu. Ama bana öyle geliyor ki, bu koşullar çok nadiren yerine getirilebilir.

Söylemsel olarak açık seçik kelimelere dökme girişimlerinden önce gelen "otantik bir benlik" olduğu fikri, modern bir icattır. Ama bana göre, bu icat çok daha köklü başka bir icadın yani "doğası itibariyle ayrı", dışa kapalı ve derli toplu olduğu kadar meşru biçimde egemen olduğu bir toprakta ikamet eden "ulus" fikrinin bir türevidir (Bu sapma, 1555 Westphalia anlaşmasında geçen meşhur "cuius regio eius religio"* sözünün, nereden bakılırsa bakılsın 300 sene sonra 1848 civarı "Halkların Baharı" [*Spring of Nations*] sırasında "cuius regio eius natio"** ile yerinden edilmesinde görülebilir). Doğal ve dolayısıyla önceden tanımlanmış ve belirlenmiş, söylemsellikten önce gelen, kendisini ifade etme ve kelimelere dökme çabalarının hepsinden önce gelen bir fenomen, bütün dışsal müdahalelere karşı bağışıklığı olan ve kanun ve siyasaların bütün dış baskılarına direnç gösteren bir kültürel ve psikolojik varlık olarak "otantik benlik" vizyonu, bağımsız ve egemen bir devlette bağımsız ve egemen ulus formülünün devamlılığı için hayati önem arz ediyordu. Bu çok önemli sapmanın ikincil bir sonucu, Richard Sennett'in ifade ettiği şekliyle, 19. yüzyıl milliyetçiliğinin "bir kimlik sahibi olmak için uyulması gereken temel kurallar" ile yerini sağlamlaştırmasıdır. Sennett'a göre "En güçlü kimliğe ona 'sahip olduğunu' fark etmediğin zaman sahipsindir; sadece o kimlik*sindir*. Yani, kendinin en az farkında olduğun vakit en çok kendin olduğun vakittir".[11]

---

* (Lat.) İktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir. (ç.n.)

** (Lat.) İktidar kimin elindeyse onun ulus tanımı geçerlidir. (ç.n.)

11. Richard Sennett, The Foreigner: Two Essays on Exile, London: Notting Hill Editions, 2011 (*Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2014), s. 61.

Fernando Pessoa'nın *Huzursuzluğun Kitabı*'nda ona has ve inatla ödün vermeyen şiirsel üslubuyla söylediklerine bir kulak verelim derim ben yine de. "İç-dünya" ile "dış-dünya" arasındaki muntazam ayrımı temelinden sarsan, ciddi biçimde sorgulatan çok keskin ve dokunaklı gözlemlerle başlamak istiyorum:

> Her birimiz başlı başına çoğuluz, kalabalığız, kendi kendimizin çoğalışıyız... Varlığımızın geniş kolonisinde başka türlü düşünen ve hisseden, farklı cinsten nice insanlar yaşar.[12]
> Etrafımızı saran her şey bizim bir parçamız hâline gelir, etin ve hayatın algılarına sızar. Yüce Örümcek'in salgısı yakınımızdakilere ustalıkla bağlar, ağır ölümün rüzgârda sallanan hafif döşeğinde bizi yatıştırır. Her şey bizdir ve biz her şeyiz.[13]

Bundan çıkan sonuç, parçalarına ayırıp bir araya getirmeye ya da eksiksiz bir envanter ya da rasyonel bir yeniden yapılandırmaya müsait net, şeffaf, yapılandırılmış bir bütünlükten başka her şeydir. "Ruhum gizli bir orkestra; bilemediğim çalgılar çalmıyor, kemanlar ve arplar, kudümler ve davullar içimde yankılanıyor. Kendime ancak bir senfoni diyebilirim."[14] Ve son olarak:

> Ruhum kara bir *maelström*,* boşluğun etrafında dolanıp duran uçsuz bucaksız bir baş dönmesi, sonsuz bir ummanın hiçbir şeyin içindeki bir çukurun çevresindeki devinimi; ve sudan çok daha öte bir anafor olan bütün bu denizlerin içinde dünyada gördüğüm, duyduğum her şey yüzüyor – evler, yüzler, kitaplar, müzik kırıntıları, dağılmış heceler uğursuz, bitimsiz bir girdapta dönüyor.

12. Fernando Pessoa, *Huzursuzluğun Kitabı*, Çev. Saadet Özen, Can Yay., 2009, s. 365.
13. A.g.e., s. 174.
14. A.g.e., s. 296.

* (İng.) "Büyük girdap, kargaşa, yıkıcı güç" demektir ama burada alıntıladığım çevirmen Saadet Özen kendi çevirisinde bu kelimeyi İngilizcede geçtiği hâliyle bırakmış, ben de öyle bıraktım (ç.n.)

> Ve ben, gerçek ben olan şey, bütün bunların merkezindeyim, var olmayan bir merkez bu, varsa da çöküşün coğrafyası öyle gerektirmiştir; etrafında dönmekten başka amacı olmaksızın, kendiliğinden var olmaksızın, sırf her çemberin bir merkezi vardır, mantığıyla süregittiği o hiçim ben.[15]

Açıkça ifade edecek olursak, o "merkez" denilen "kendi*m*" (*myself*), mantığın ve düzenin olmadığı kaosun içinde mantığın peşinden giden Aklın bir önermesidir. Pessoa'nm da ileri sürdüğü gibi, "benlik" geometrik bir kurgudur, anlaşılır bir dille anlatılamayan deliliği anlaşılır bir anlatı olarak yeniden hikâyeye dökmek için inşa edilen, Aklın ürünü bir yapıdır. Sınırlar çizer, tam hâliyle kucaklayamadığımız bütünleri başa çıkılabilir fragmanlara böler, o parçalardan çeşitli diziler ve tasarımlar oluştururuz. Ama bunca koşuşturma ve zihinsel telaş bizi o *maelström* ve baş dönmesinin hakikatine doğru yaklaştırır mı? Yoksa o hakikatin üzerini mi örter?

Sanırım kafa karışıklığımızın temelinde (eğer aynı mecazı tekrar kullanmama izin verirsen) bir beden ve bir zihinden oluşan her birimizin, hem birer keman, hem de o kemanı çalan birer müzisyen, hem de çalan müziğin ses niteliklerini doğru bir şekilde değerlendirme yetisine sahip olması beklenen birer dinleyici olmamız yatıyor. Bilmem eklememe gerek var mı ama bizler birer solo müzisyen değil, çoğu zaman önünde bir partisyon olmadan ve bir şef tarafından yönetilmeden müzik icra eden ve adına "toplum" dediğimiz bir senfoni orkestrasının üyeleriyiz. Sanki önümüzdeki tablo yeterince puslu değilmiş gibi, o tabloya bir sis tabakası daha ekleyecek olursak, "edebî imgelemin temel kusuru" Pessoa'ya göre "ötekilerin biz olduğuna, bizim gibi hissetmek zorunda olduğuna" dair varsayımdır. Ve Pessoa devam eder: "Ama ne mutlu insanlığa ki, her insan yalnız kendidir ve fazladan birkaç kişi olma yeteneği sadece dehalara verilmiştir."[16]

15. Fernando Pessoa, *Huzursuzluğun Kitabı*, s. 260.
16. A.g.e., s. 123.

Pessoa ne hakkında konuştuğunu biliyor olmalı ki, kendisi bu iddiasını başarılı bir sınava tabi tutarak kendine çeşitli "uydurma yazar isimleri" (*heteronym*) türetmiştir (hem de yetmiş iki tane birden!). Her bir ismin kendine özgü bir yazım tarzı, biyografi ve kişiliği temsil ettiği farklı isimler altında farklı şiirler yazmıştır. Pessoa, *Huzursuzluğun Kitabı*'nı kendi kişiliğinin sakatlanmış bir hâli olarak tarif ettiği Bernardo Soares ismiyle kaleme almıştır.

RR Bu konuyu gündeme getirdiğin iyi oldu. Kendisiyle özdeş olması şöyle dursun, dünyayla etkileşim hâlinde durağan bir Kartezyen öznenin –öznenin kendi terimleriyle tarif ediliyor olsun ya da olmasın– var olduğunu iddia edecek son insan ben olurdum. İşte tam da bu yüzden öznellikten değil, "iç-dünya"dan bahsediyorum. Zihin okuyucuları, başkalarının iç-dünyalarına erişebildiklerini iddia eder; bu bakımdan iç-dünya benim dışarımdan ayrıdır. Ancak, iç-dünya bir tür "iç-benlik" değildir, daha çok "benlik"in meydana geldiği yer, bir süreç olarak düşünülebilir. Ve bu benlik gerçekten de bir senfoni ya da en kötü ihtimalle bir kakofonidir. Dilin fizikalist terimlerle tarif edilemeyen kısımları var derken "müzik"ten bahsediyordum. Düşündüğümüz, söylediğimiz ve yaptığımız şeyde bu tür bir müzikten parçalar vardır. Fakat tabiri caizse her birimizin iç-dünyasınm farklı bir akustiği vardır. Sesini kendi kafanın içinde nasıl deneyimlediğini düşün, sonra da bir ses kaydından nasıl duyduğunu. Ses kaydından duyduğun, sesinin dışsallığıdır; bu kendi kafanda duyduğun sesten farklıdır ve en azından benim için kafamın içinde duyduğum sesten bir şekilde çok daha nahoştur. Yine de, seni ve sesini seven insanlar, sadece senin o ses kaydından duyduğun nahoş sesi sevebilir. Uçurum işte tam da burada; herhangi bir kendini ifade etme eylemi ile onun başkaları tarafından yorumlanması arasında ve konuşma da tam burada gerçekleşiyor.

Bu gerçeği bize ismi Portekizcede "kişi" demek olan ve kendi deyişiyle birçok "uydurma isme", iç-dünyasında

kendilerine özgü sesleriyle birlikte yaşayan yatkınlıkları birbirinden farklı şairlere sahip Fernando Pessoa'dan daha iyi kim hatırlatabilirdi ki? Hepimizin içinde burada bahsi geçen Bahtinci çokdillilik *(heteroglossia)** vardır. Pessoa kendi içindeki çokdilliliği diğerlerine göre daha dikkatlice dinlemiştir.

Ama sana bir örnek daha vereyim. James Joyce'un *Dublinliler* kitabında "Suretler" [*The Counterparts*] başlıklı, çok çarpıcı bir kısa öykü vardır. Bu öykünün başkarakterlerinden Farrington, bir kaybeden figürü, patronu tarafından (doğrusunu söylemek gerekirse çok da haksız yere değil) kötü muameleye maruz kalan, aşağılanan bir kâtiptir. Yine de öykü boyunca Farrington'a sempati duyarız. Farrington için günün ilerleyen saatleri, şaşırtıcı olmayacak şekilde, arkadaşlarıyla birlikte bir barda devam eder ve sonunda Farrington eve döner. Evde vahşi ve gerçek bir canavara dönüşür; kovaladığı oğlu, panik içinde onun için bir Hail Mary okuyacağına söz verir. Bu adamı gözlerimizin önünde bir kurbandan bir zalime dönüştürmek, bize fark ettirmeden onu bir uçtan diğerine götürmek Joyce'un dehasıdır. Bu öyküyü ilk defa okuduğum zamanı hatırlıyorum; karakterin bu dönüşümü benim için tam bir sürpriz olmuştu. Yine de itiraf etmeliyim ki karakterin içinden geçtiği süreç çok doğal gelmişti ve söz konusu dönüşümün tam olarak hangi noktada gerçekleştiğini tespit etmek mümkün değildi.

Bu öyküden bahsetmemin nedeni, Farrington'm iç-dünyasının, her ne kadar Farrington öykünün sonunda bize tamamıyla farklı bir insan, en başta sunulan benliğinin sureti gibi gelse de, bu süreç boyunca değişmemiş olmasıdır. İşte bu yüzden her zaman bir uçurum vardır; burada katı bir denklik

* Heteroglossia, Rus dilimbilimci Mihail Bahtin'in öne sürdüğü bir kavramdır. Bir anlatıya içkin farklı konuşmaların (romanın anlatıcısı, romanın karakterleri ve romanın yazarının sesleri) aralarında gelişen çatışmalara rağmen bir arada var olmasına işaret eder. (ç.n.)

söz konusu değildir. Farrington'ın devamlılık gösteren içsel süreci, biz okuyuculara ve dışarıdaki insanlara, insan davranışlarının iki uç versiyonunun farklı anlarda dışavurumu gibi görünür. Halbuki her iki anda da Farrington kendisine sadece kendisi gibi geliyordur.

3
Performans Sergileyen Benlikler

Rein Raud Bu arada birkaç yazışma önce değindiğin konulardan biri çok önemliydi: Toplumsal ortam benlik ile nasıl ilişkilenir, onun belli özelliklerini ortaya çıkarıp vurgularken diğer özelliklerini nasıl gözden düşürür meselesi. Belki de bu bağlamda kişinin kendini ifade etme ya da içinde olan biteni olabildiğince saf bir hâlde dışarıya aktarma çabaları yerine, toplumsal performans hakkında konuşmalıyız. Erving Goffman'ın çığır açan çalışmalarından beri (1959) toplumsal "Ben" in ortaya çıkışı, zaman zaman performansa benzer bir süreç olarak değerlendirilmiştir.[1] Yakın zaman

1. Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Çev. Barış Cezar, Metis Yay., 2009.

içerisinde, Jeffrey C. Alexander'm çalışmalarının etkisiyle, bu görüş tekrar ağırlık kazanmaya başladı.[2] Dolayısıyla, benliğe dair geliştirdiğimiz bakış açısına, benliğin etkileşime girdiği bir seyirci kitlesini katmak belki daha verimli olacaktır. Aslında herhangi bir benlik, iç-dünyanm sınırları içerisinde oluşması ve sürekli yeniden biçim verilmesi itibariyle, her an –bazısı geçmişten kalma, bazısı şimdiki zamanda yaşanan; bir kısmı bilinçli, diğerleri bilinçdışı; bazısı hasmane bazısı karşılıklı bağlılık ilkesi üzerine inşa edilmiş; bir kısmı çok önemli, bir kısmı ise henüz yeni biçimlenmiş ve arada çözülmüş– birçok ilişki ile dolaşık hâldedir. Diğer insanlarla, daha doğrusu onların kelime ve eylemleri ile hatta daha da doğrusu bu kelime ve eylemlerin ne anlama geldiğine dair kişinin kendi kavrayışları ile dolaşık hâlde olan ilişkilerdir bunlar. Bu bakımdan benliğin üretimi, kişinin kendini ifade etme biçiminin yöneldiği diğer bütün önemli ötekilerle girilen müzakereleri ve bu etkileşimler sırasında bir şey ters gittiği anda kişinin kendi eylemlerini sürekli düzeltme hâlini içermek zorundadır. Stratejiler, hesaplı hamleler, saldırılar, manevralar. Bazen oyunun kendisi, artık oyun ne hakkındaysa, ondan daha gerçekmiş gibi geliyor.

Zygmunt Bauman Kim yazmıştı maalesef hatırlamıyorum ama iki kişi, mesela A ve B kişileri, konuşurken bu konuşmaya altı kişi katılırmış: A ile B'ye ek olarak, B'nin A'daki imajı, A'nm B'deki imajı, A'nın kendisinin B'deki imajına dair imajı, B'nin kendisinin A'daki imajına dair imajı. Bunu kimin yazdığını hatırlamıyor olsam da yıllar önce bunu ilk kez okuduğumda bu gözlemin son derece doğru ve yerinde olduğunu düşünmüştüm. Benliğin insanı şoke eden ama aynı zamanda apaçık anlaşılır "temel parçacığı"nın ait olduğu tabloyu haklı olarak hatırı sayılır oranda karma-

2. Jeffrey C. Alexander, "Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy", *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual* (Der. Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen ve Jason L. Mast), Cambridge University Press, 2006.

şıklaştırıyorsun ve bunu halihazırda özerk özneler arasında yaşanan karşılaşmalardan oluşan ikiliklere üçüncü bir özne takdim ederek yapıyorsun. Söz konusu bu "üçüncü" öğe, salt kendini göstermesiyle Levinas'ta geçtiği hâliyle "ahlakı oluşturan ikili"nin (*the moral party of two*)* el değmemiş masumiyetini bozuyor ve lekeliyor ya da Simmel'in deyişiyle onları "kendi tarafsızlığının nesnelleştirici etkisiyle duygulanımsal niteliklerinden mahrum bırakıyor" ve aynı hamle ile normlar, kanunlar, etik kurallar ve mahkemeler için alan açıyor.[3] Ayrıca mütemadiyen, benliğin oluşumu (ve yeniden oluşumunun!) gerçekleştiği doğal ortamın, başkalarının eşlik etmediği bir solo performans ya da zihinsel bir kendini teşrih etme (*self-vivisection*) yerine "seyirci"yle girilen bir etkileşim olduğunu ortaya koyuyorsun...

Ancak bahsettiğimiz o "seyirci kitlesi" neleri içeriyor ve nasıl vücut buluyor? George Herbert Mead, "ben"in oluşturulması sırasında "önemli ötekiler"in oynadığı rol ve dolayısıyla "Ben"in oluşu, hissettikleri ve hesaplaşmak –ve teslim olmak ya da çatışmak ve güreş tutmak– zorunda oldukları hakkında yazar.[4] Ancak Mead'in önerisi, kendini biçimlendirmeye yol açan etkileşimin "basit bir hücre"sine dair başka bir modeldir. Bu özgül model, güncel insan beraberliklerinin tipik hâllerinden oldukça ayrı bir morfoloji tarafından damgalanmış bir toplumda, benliğin dinamiklerini kavramaya çalışır; toplumları, *ağlar* yerine *topluluklar*, "lineer" değil

---

* Zygmunt Bauman, *Postmodern Ethics*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2000 (*Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998), s. 110-44. Emmanuel Levinas'ın "öteki" kavramını bireyler arası sosyal ilişkilenmeler üzerinden yeniden kurgulayan Zygmunt Bauman, ahlaki eylemlilik hâlinin her daim "ahlakı oluşturan ikili" yani "Ben" ve "Öteki" tarafından birlikte kurulduğunu öne sürer. (ç.n.)

3. Georg Simmel, *The Sociology of Georg Simmel*, New York: Free Press, 1950, s. 43-54.

4. George Herbert Mead, *Mind, Health and Society*, 18. baskı, University of Chicago Press, 1972 (*Zihin, Benlik ve Toplum*, Çev. Yeşim Erdem, Heretik Yay., 2017).

"puantilist"* bir zamansal çizgide yaşayan, fiziksel yakınlık açısından bugünlerdeki gibi elektronik "enformasyon otoyolları" yerine kendine yeten bir alana doğru yönelmiş bireyler yoluyla ölçmek için geliştirilmiştir. Aynı zamanda, benliğin esnekliği yerine otantikliğini hedefleyen bir toplumsallaşma modelidir. Her şeye rağmen yine de, bu model, senin de söylediğin gibi, benliğin "*her* an *birden çok* ilişki ile dolaşık hâlde olduğunu" hesaba katmıyor (Bu ilişkilerin çoğunun "ikinci bir uyarıya kadar" akışkan, geçişken ve son derece iptal edilebilir olması ayrıca göze çarpar). Bu olgu, benliğin dinamiklerini, bizim yaptığımız gibi, çok-merkezli, kısıtlamaları gevşetilmiş, parçalanmış ve akışkan bir dünyanın benzer şekilde parçalanmış ve kısıtlamaları gevşetilmiş hayatları içinde arayan bir çalışmanın merkezine yerleştirilmelidir.

Hayat ortamının değişmiş biçiminin dışında, (Marshall McLuhan'ın savına başvuracak olursak) yeni medyanın yeni bir tür mesaja dönüşmesi gibi benzer biçimde yeni bir fenomen ile daha karşı karşıyayız. Günümüzde uyanma saatlerimiz çevrimiçi ve çevrimdışı âlemler arasında bölünmüş durumda ve bunlardan ilkine düşen pay, diğerinin zarar görmesi pahasına giderek artıyor. Bu iki âlem birbirinden epey farklıdır ve kendini biçimlendirme ve kendini ıslah etme (*self-reformation*) süreçleri üzerinde farklı etkileri olacağını beklemek için de birçok sebep mevcuttur. Yaydıkları sinyaller ve teşvik ettikleri stratejiler her an ve anlamda birbiriyle uyumlu değildir; hatta bazı açılardan uyuşmazlıklar gösterir.

Bu iki âlem arasında en çok göze çarpan farklardan biri, karşıdaki dinleyici kitlesi ile etkileşime yönelik sundukları rahatlık ve kolaylık dereceleri arasındaki farktır.

* Erken 20. yüzyıl modern resminde ortaya çıkmış, neoempresyonist akım. Fırçanın tuval üzerinde rahatça dolandırılması yerine tek tek noktalar bırakmasıyla oluşan farklı renk kompozisyonları puantilist resimlerdir. En önde gelen puantilist ressamlar Vincent Van Gogh, Georges Seurat, Camille Pissarro'dur. (ç.n.)

Muhtemelen elektronik etkileşimin yüz yüze etkileşimi büyük başarıyla yerinden etmesi ve orman yangını gibi yayılmasının altında yatan neden de budur. Mead'in "ben" ve "Ben"i birbiriyle uzlaştırma çabaları ve benliğin ihtiyaç duyduğu ve talep ettiği toplumsal kabul için sarf ettiği emek, bugün zorunlu kılınan ödün vermeler ve kapitülasyonlar dahilinde, çevrimiçi ortamda akıl almaz derecede basitleştirilmiş ve kolaylaştırılmıştır. Ve verilen bu ödün ve kapitülasyonların çevrimiçi versiyonları, çevrimiçi ağlara giriş çıkışların çevrimdışı âlemin sürüncemeli, hantal ve dikenli prosedürlerine kıyasla aşırı hızlı, kolay ve acısız olması sayesinde asgariye indirilmiştir. Eğer "ben" ve "Ben"i birbiriyle uzlaştırma çabaları çok tuhaf ve aralarındaki bağlayıcı şartlar benliğin keyfiliği ya da dayanıklılığı adına çok sıkıysa, benliğin mensubu olmak için başvurabileceği çok sayıda başka "ağ" vardır.

Bunların yanında, işaret ettiğin üzere her birinin kısmen değiştirilmiş bazen de tamamıyla farklı bir benliği ya da onun tamamıyla farklı bir temsilini çağırdığı "birçok ilişkiyi" *eşzamanlı* sürdürme seçeneği mevcut. Bu seçenek giderek daha da popüler hâle geliyor ve yaygın bir şekilde, hatta sanki işin doğrusu buymuş gibi benimseniyor. Sonuç olarak bir zamanlar kendini biçimlendirme sürecinin tersine müsamaha göstermediği ve baş edilmesi en zor kriterlerden bütünlük ve tutarlılığın iptali vuku buluyor. "Benliğin kamusal alanda takdimi" meselesi yerine, çevrimiçi kullanıcılar "benliğin kamusal alan*lar*da takdimi" sorunuyla yüzleşiyor. Bu, onların yaptıkları işi aynı anda hem karmaşıklaştıran hem de inanılmaz derecede kolaylaştıran kökten bir değişim. Çevrimiçi âlemdeki kendi kendini biçimlendirme, takdim etme ve müzakere süreçleri, ilişkili oldukları en can sıkıcı risklerden arındırılmış durumdalar. Her ne kadar sonuçta kısmen kazançlı çıkılsa da, tek bir tarafa oynama zorunluluğu söz konusu değil, zaten oynanmıyor da.

Özetle, benliğin dinamikleri meselesi bilişsel ve ahlaki mekânların olduğu âlemlerden estetik olanlara doğru hareket ediyor/sürükleniyor.[5]

RR Seyirci kitlesinin nasıl kurulduğu (*consituted*) çok yerinde bir soru ve bahsi geçen seyirci kitlesinin genellikle heterojen olduğu konusunda kesinlikle haklısın. Ders bittikten sonra elini kaldırıp soru soran öğrencinin o an bilincinde soruyu yönelttiği hoca kadar diğer öğrenci arkadaşları da vardır. Bu yüzden bazı ülkelerde soru soran kimse olmaz çünkü kimse başkalarının önünde aptal gibi görünmek istemez ama başka ülkelerde, tam da aynı sebepten ötürü, çok fazla soru sorulur. Ancak her iki durumda da asıl önemli olan diğer öğrencilerin asıl beklentileri değil, bu beklentilerin ne olduğunun bilincinde eyleyen benlik fikridir. Yani senin deyiminle, A'nın kendisinin B'deki imajına dair imajı. A kişisi bu imaja meydan okumak ve onu başka yerlere çekerek yönlendirmek istemez mi, tabii ki ister. Tıpkı sahnede ya da ekranda olduğu gibi, bir aktörün performansının iyi olup olmadığı, bizim beklemediğimiz şeyleri bize verip verememe yetisine bağlıdır biraz da; başarılı ve ikna edici kendini takdim etmelerin o takdimin alıcılarının beklentilerini hem karşılama hem de o beklentilere meydan okumadan geçtiğini söyleyebilirim. Friedrich Schleiermacher bir keresinde bütün metinleri üç türe ayırmıştır: Biçim açısından üretken olan klasik metinler; fikirleri açısından yenilikçi olan özgün metinler ve bunların ikisini birden başaran dâhiyane metinler.[6] Birçok metin ilk iki kategoridedir çünkü daha işlevseldirler ve alıcılarına onlara nasıl yaklaşmaları gerektiğine dair kesin anlamda üstü kapalı yollardan rehberlik ederler. Bir dehanın çoğu zaman başkaları tarafından yanlış

5. Zygmunt Bauman, *Postmodern Ethics* (*Postmodern Etik*), s. 145-85.
6. Friedrich Schleiemacher, *Hermeneutics and Criticism*, Cambridge University Press, 1998, s. 13.

anlaşılmasının sebebi de besbelli bunla alakalıdır. Ama aynı durum her yerdeki kendini takdimler için de geçerli değil midir? Ya onlardan beklenen belli bir davranış örüntüsüne uyum gösterirler ki bu söylemek istediklerinin anlaşılmasını kolaylaştırır ya da tersi bir durumda, seyirci kitlesi onların söylediklerini anlamak için bir tür anahtar, bir şifre aramaya zorlanmış olur. Halbuki çağdaş toplumda, bu tarz dengesiz davranışlar çoktan sınıflandırılmış ve kodlanmıştır. Mesela bir sanatçı aşırı göze çarpan kıyafetler giydiğinde ya da bir şair kamusal ortamda bir etkinliğe çakırkeyiflikten biraz daha fazla alkol almış şekilde katıldığında, kabul görmüş normlara meydan okumuş değil, tam tersine onları onaylamış olur. Schleiermacher'in sözleriyle ifade edecek olursak, klasik ya da özgün olabilirsiniz ama dâhi olmanız için yer yoktur. "Fark yaratmak" isteyenler, oldukça uzun bir süre boyunca kıyafetlerini zincir mağazalardan almak durumunda kaldı. Bireysellik, kayda değer oranda markalar arasında yapılan bir seçim meselesi olarak kaldı. Bunun için tercih edilen terimin marka olması da ilginç bir detay; günümüzde markanın bir versiyonu, sahiplerinin kendi hayvan sürülerini bir başka sürüden ayırt etmesi için büyükbaş hayvanları işaretlemekte kullanılır. Şimdilerde ise gururla ve hatırı sayılır bir harcamayla giyiliyor bu markalar. Ve onları giyenleri akranlarının gözünde "okunabilir" kılıyor.

ZB Schleiermacher'ın bahsettiği "dâhi", tıpkı Kafka'nın "Mesih"i gibi, "varışından ancak bir gün sonra gelir." Kafka'nın bu aforizması, kısmen üzeri cilalanmış bir totoloji ile Mesihlerin ya *geriye dönük olarak* öyle kabul gördüklerini ya da onlara Mesih gibi isimler vermenin hiçbir zaman aklımıza gelmediğini söyler. Bir rutini izlemek, Heidegger'in "das Man" ya da Sartre'ın "l'on" figürlerinin başına geldiği gibi *görünmez olmak*, "ışığın altında saklanmak" demektir. Diğer yandan, rutini bozmak ise, ancak Herostratos'unki gibi

bir *görünürlüğe* imkân verir. Başka bir sebebe bağlı olsa da, rutini bozan her işe musallat olan birisi için Manişeistlerden başka kimse "Mesih"i bir yana bırakalım, "dâhi" kelimesini bile kullanmazdı. O yüzden "yanlış anlaşılmış dâhi" fikri –şayet bu yanlış anlamaya, "geçici olarak", "şimdilik" ya da "bir sonraya kadar" gibi bir ibare eklenmiyorsa– bana laf kalabalığı gibi geliyor. Sonuçta, çok farklı şekillerde "yenilikçi" ve "özgün" olunabilir, bunların çoğu çıkmaz sokaklara, yalancı şafaklara ya da hedefini şaşırmış hesap kitaplara çıksa da. Özgünlüğün hangi dışavurumunun bir deha emaresi, hangisinin ise pek bilindik bir falso olduğuna ancak geriye dönük olarak karar verilir ve bu kararın ne zaman verileceği ve son tahlilde ne gibi değişiklikler olacağına dair bir zaman kısıtlaması söz konusu değildir. Münzevi ve uçuk kaçık birinin yenilikçiliğiyle kurulan örüntü, bu antika kişinin "dâhi" kategorisinden haberciler, müjdeciler, yol bulup açanlar (*trail blazers*), öncüler ya da aslında peygamberlere özel kapıdan içeri alınma rutinine dönüştürülmelidir (*transmogrify*).

Schleiermacher'ın öne sürdüğü ilk iki çeşitliliğin bugünlerde toplumsal pratiklerden çok kavramsal spekülasyonlarla birbirinden ayrıldığı konusunda haklısın. Bir yandan esneklik ve kırılganlığın giderek büyüdüğü ve rutinlere dair yaşam beklentisinin kısaldığı, öte yandan ise rutini bozmanın kodlandırıldığı ve de standartlaştırıldığı zamanlarda yaşıyoruz. Birbiriyle bağlantılı bu süreçlerin bugün vardığı doruk noktasını önceden gören ilk analist Simmel'di; ona göre bütün insanlar için "bir olgu ya da eğilim olarak birbirine benzerlik, birbirinden farklı olmak kadar önemli bir meseledir. En çok çeşitlilik gösteren durumlarda, her iki prensip de her türlü iç ve dış gelişim için önemlidir. Aslında, insanlığın kültüre tarihi, bu iki prensip arasındaki mücadele ve uzlaşıların tarihi olarak düşünülebilir".[7] Moda hakkındaki çığır açan çalışmasında Simmel, bahsettiği pratik ile birlikte, ikisi de

7. Georg Simmel, *The Sociology of Georg Simmel*, New York: Free Press, 1950, s. 30.

eşit derecede güçlü –biri sürüye katılmak diğeri sürüden ayrı durmak anlamında– iki itici kuvvet arasındaki çatışmanın bir dizi geçici, kısa ömürlü ateşkes ile askıya alınmaya çalışıldığını gözler önüne sermiştir.

Tüketim piyasalarının yönlendirdiği tüketicilerden oluşan günümüz akışkan modern dünyasında, kısa süreli işbirliğinin takip ettiği uçucu ve gözden kaybolup giden ateşkesler "aidiyet duyguları" ile "özgürlük için kopan patırtılar" arasındaki düşmanlıkları, tüm pratik niyet ve amaçları doğrultusunda, ortadan kaldırma pahasına da olsa artık norm hâline gelmiş durumda. Örüntü belirleyen çevreler ve o örüntüleri takip eden kitleler söz konusu olunca, "aidiyet duyguları", "özgürlük için kopan patırtılara" hazır ve nazır olmaya koşullanmış durumdadır. Modanın süreklilik arz eden dolambaçlı yollarına itaat etme ve onları takip etmedeki çabukluk; benzerlik ve farklılık olmak üzere aynı anda iki ihtiyacın da hizmetindedir. Böylelikle zıt kutuplar uzlaştırılmış olur; gerçi paradoksal bir şekilde, aralarındaki sürekli gerilim, birlikte var olabilme kiplerinin ayrılmaz bir özelliği hâline gelmiştir.

RR Aslında tam olarak bunu kastetmedim. Kültür endüstrilerinin olağandışı olanı standardize etme çabalarına rağmen ve daha da yeni trendler öncekileri ne kadar hızla yerinden etse de olağandışı olan arzulanmaya devam ediyor. Ve eğer benliğin çevrimiçi performansları hakkında konuşacaksak, bunu akılda tutmamız gerekiyor. Çevrimdışı versiyonlarım daima benim kendi başıma değiştiremeyeceğim yaşım, toplumsal cinsiyetim, kısıtlı imkânlarım gibi birçok etmence önceden belirlenir ve bu versiyonların başarılı olup olmaması her daim, belirli seyirci kitleleri, benim burada ve şimdimde bulunan insanlarla olan karşılaşmalarımın sonuçlarına bağlıdır. Televizyon ekranı filtresinden geçerken bile David Foster Wallace'ın "gerçekten hayatta olan insanlara özgü en çarpıcı nitelik" olarak belirttiği ve görsel anlamda başarılı olmanın mutlak şartı olarak ileri sürdüğü "izlenebilirlik"i elde etmek için, kimi zaman erişimim dışındaki

bir yere göre kendimi konumlandırmam ve uyarlamam gerekiyor.[8] Çevrimiçi versiyonlarım ise kendi iradem ve kendi kendimi nasıl gördüğüme dair imajın çok daha eksiksiz dışavurumlarıdır. Bunların boşlukta gelişmediğini, etrafımızı çevreleyen dünyanın ideal ve fikirlerini yansıttığını söylemeye gerek bile yok. Mesela sosyal iletişim ağları insanların onları "seksi" kıldıklarını düşündükleri –bazıları afiş yerine geçen "selfie" formatında çekilmiş, diğerleri hiciv yapma amacıyla dolaşıma sokulan– hüzünlü ve gülünç fotoğraflar ile dolu. "Seksilik" standardının insanlık dışı karakterini tam da başarısızlığa uğradığı yerde görebiliriz, başarıyla harekete geçirildiği ve dolayısıyla gönüllülük esasına dayalı özelliğinin doğallaştırıldığı anlarda değil. Yine de, internet avatarlarımın inşası bana çevrimdışı gerçekliğe kıyasla çok daha fazla imkân sunuyor. Kim olmak istiyorsam, o olabiliyorum. Bu durum, çevrimdışı hayatımdaki temsilimin güncellenmiş bir hâli ya da tamamen kurgusal bir karakter ya da ikisi arasında bir yerde, nasıl görünmek istiyorsam onun inşa edilmiş bir imajı olabilir –Deleuzecü anlamda gerçek bir "organsız beden".* O imajı çevrimiçi âleme yükleyen ben olabilirim ama oraya yüklenen ben oluyorum.

ZB Belki de çevrimiçi evrenin sunduğu ama çevrimdışı gerçekliklerin kesinlikle reddettiği kolaylıklar sayesinde bu "oluş"un gerçekleştiğine inanacak kadar yol katettiğim için, bunu varsayabiliyorum. Mevzubahis bu kolaylıklar daha önce de bahsettiğim yankı odaları ya da aynalı salonlar. Çevrimiçi dünyada dışarıdan aşılmaz duvarlarla çevrili bir niş oluşturabilirim kendime. Böyle bir özellik, bir barınak

8. David Foster Wallace, *A Supposedly Fun Thing I'll Never Do Again: Essays and Arguments*, London: Abacus, 1998, s. 26.

* İlk olarak Antonin Artaud'un 1947 yılında yazdığı "Tanrı'nın yargısının işini bitirmek için" tiyatro oyununda geçen daha sonrasmda Gilles Deleuze ve Félix Guattari tarafından yeniden icat edilen kavram. Deleuze ve Guattari için "organsız beden", şeylerin farklılaşmadan, belli bir hiyerarşi dizinine girmeden, görünümler ve olgular dünyasının bir parçası olmadan önce bulundukları, potansiyellerinin daha aktüelize olmadığı boyut, düzlem ve hâldir. (ç.n.)

altında bu kadar özgür ve güvende hissedeceğin bir yer, çevrimdışı evrende düşünülemez bile! Tercih ettiğim benlik tam anlamıyla ve hakikaten kontrolüm altında gibi hissediyorum, bütün öteberisi, kendini dışarıya takdim etme şekilleri ve toplum tarafından kabul edilme hâlleri tastamam. Ve bunu çok basit bir "sil" ya da "çık" tuşuna basarak kotarabilirim.

Jean-Claude Kaufmann'ın böyle bir düzeneğin psikolojik sonuçlarını özetlediği üzere: "Bilgisayar faresi ile silahlanmış bir kişi tüm toplumsal temasları üzerinde mutlak kontrol sahibi olduğunu hayal eder... Bütün olağan engeller ortadan kalkmış gibi görünür ve sonsuz imkânlarla dolu bir dünya açılır... İnternette dolanan bir kişi şekerci dükkânına salıverilmiş bir çocuk gibidir."[9]

RR Ama bu dediğin cidden büyütülecek bir mesele mi? Belki de katı bir sınıf sisteminden liyakate dayalı ve çok daha eşitlikçi bir topluma evrilmiş özgürleşme sürecinin bir başka basamağı olarak görmeliyiz bu durumu. Belki de içine IT* kaçmış gerçekliğimiz bilgisayar öncesi dönemle, tıpkı dayalı döşeli bir apartman dairesinin; dışarıda su tesisatı bağlı olmayan bir tuvalet ve bütün ev işlerinin elle yapıldığı geleneksel bir çiftlik eviyle ilişkilenmesi gibi ilişkileniyor. Elde yapılmış turtalar tabii ki daha lezzetlidir ama bu turtaları pişiren, kariyerleri ellerinden alınmış ev kadınlarının girdiği onca zahmete değer mi? Belki de bu duruma Jacques Derrida'nın ses ile yazı arasındaki zıtlığı iptal etmesine benzer bir hamleyi akılda tutarak, ne dersin?[10] Derrida için "yazı" her ne kadar tarihsel olarak konuşmadan daha geç ortaya çıkmış bir fenomen olsa da, aslında ilk etkinliktir ve konuşma onun bir varyasyonudur sadece. Öyleyse avatar inşası,

9. Jean-Claude Kaufmann, *Love Online*, Cambridge: Polity, 2012, s. 7.

* Burada yazar "IT" ile bir kelime oyunu yapıyor. IT hem information technologies ("haberleşme teknolojileri") için kullanılan bir kısaltma hem de İngilizcede üçüncü tekil şahıs için kullanılan kelimedir. (ç.n.)

10. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1997 (*Gramatoloji*, Çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yay., 2011), s. 8-9.

internet öncesinde birçok maddi etmenin kısıtlamış olduğu benliğin performansının esas hâline daha yakındır. Mesela sanatı düşün. Yeni benimsenmiş ve üretken paradigma değişiklikleriyle yeniden tanımlanmak zorunda kalmak kültürel pratiklerin doğasında vardır. Modern ve güncel sanatın varışıyla, geleneksel tanımlar geçersiz kılınmış oldu ama sanata ilişkin yeni tanımlar yine de sanatın esaslarına dair, hem eski sanat biçimlerini hem de ona karşı duran yeni biçimleri içeren bir şeylerle baş etmek durumunda kaldı. Yani, çevrimiçi benliğin yaşam biçimlerini sorunsallaştırmak yerine, belki de avatar inşası ile daha önceki döneme ait kendini takdim etme türlerini birleştiren bir şeylerin arayışına girmeliyiz. Hatta belki de sürekli gelişen teknolojilerin sunduğu yeni ve özgürleştirici olanakları sevinçle karşılamalıyız.

ZB Şayet teknolojik barınağı içine güvenli bir şekilde yerleştirilmiş çevrimiçi dünya içinde yaşadığımız tek evren olsaydı, bu dediğin "bir sorun olmazdı". Öyle bir durumda, onun içinde yaşamanın bir "sorun" olduğunun farkına bile varmazdık. Ama içinde bulunduğumuz durum bize kendini öyle sunmuyor ve bu durumu bu şekilde deneyimlemiyoruz. Şu anda çevrimiçi ve çevrimdışı olmak üzere *iki* evrende aynı anda ikamet ediyoruz. İkisinin de birbiriyle çelişen ve birçok açıdan uzlaştırılamaz kuralları, davranış kodları ve tercih dizileri var. Ama günümüzde hepimiz her gün işten eve, evden işe giden yorulmak bilmeyen birer yolcu gibiyiz, gün içinde birçok kez bir evrenden diğerine gidip geliyoruz ve her ikisinde de kendimizi ıssız bir adada kısılıp kalmış gibi hissediyoruz. Bu iki evren uzlaştırılamaz olabilir ama yine de kendimizi bu tekinsiz çabadan alıkoyamıyoruz. Bir evrenin taleplerini diğerinin talepleriyle karıştırmaktan ortaya çıkan hatalar kaçınılmaz ve bu durum, çoğu zaman hem özgüvenimize hem de başkalarıyla ilişkilerimize, hem kişinin kendisine hem de onun toplum tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiğine hasar veriyor. Bütün bunların yanında, çevrimiçi hayatın bir sürü derde gebe çevrimdışı varoluşun

sınav ve cezalarına göre çaba gerektirmeyen avantajları, internet kullanıcılarının yavaş yavaş çevrimdışından gelen talepleri karşılamaya yönelik becerilerinin aşağı çekilmesine ve yozlaşmasına (ya da daha baştan uyum sağlamada başarısız olmasına) sebep oluyor. Bunların sonucunda ortaya çıkan hasar, çevrimdışının taleplerinin olduğundan da ürkütücü ve dehşet verici, rahatsız edici ve itici görünmesine yol açıyor.

RR Sokakta karşıdan karşıya geçerken ya da arkadaşlarıyla sosyal bir ortamda bulunurken bir yandan da mesaj yazan birini gördüğüm zaman, iki ayrı evren olduğu konusundaki şüphelerim artıyor. Her yeni icat ile birlikte çevrimiçi ve çevrimdışı hayatlar arasındaki sınırlar giderek bulanıklaşıyor, böylece kendimizi ne çevrimiçi ne de çevrimdışı olan bir dünyada buluyoruz gibi geliyor. Şahsen Google Gözlüklerini teşvik edip pek yakında görüş açımızın internet bağları ile dolacağını vaat edenler kadar iyimser değilim. Görüş açımızın üzerine, tonla hata mesajının yansıtıldığı bir tablo daha muhtemel geliyor: "404 Bulunamadı", "%23 Yükleniyor...", "Sunucu şu an meşgul. Lütfen daha sonra gelin."

Bütün bunlar doğru olsa bile, yeni teknolojilerin sunduğu özgürlük olanaklarına hevesle yaklaşan bakış açısına karşı sunulabilecek daha ciddi bir argüman daha geliyor aklıma. "İnsan olmak" ne demektir sorusuna verdiğimiz cevap ile alakalı bir karşı argüman bu. Çevrimdışı hayatlarımız ne kadar geçici ve hızla değişiyor olursa olsun, çevrimiçi hayat bundan katbekat daha da geçici ve hızlı ve çevrimiçi hayattan arkanızda (neredeyse) hiçbir iz bırakmadan dışarı çıkmak çok daha kolay. Şu an için gizli veritabanlarında aranabilir mega boyuttaki verilerden değil profil fotoğrafımı değiştirebilme ya da hoşlanmadığım insanları arkadaşlıktan çıkarabilme kolaylığından bahsediyorum. Oraya ne yüklüyorsam ben oyum ama yüklediğim şeyleri istediğim zaman elden geçirebiliyorum da. Bu durum biraz senin de bahsettiğin yankı odalarına, yani etrafımı benle hemfikir olan insanlarla doldurmama benziyor. Ama ondan da fazlası, şayet bir önceki

versiyonu artık beni eskisi gibi tatmin etmeyecek noktaya gelmişse, çevrimiçi hayat bana kendi irademle bu yankı odalarının dışına çıkma ve kendim için yeni bir tane inşa etme özgürlüğünü veriyor.

Bu, yani kolaya kaçarak çıkış yapmak benim için büyük bir sorun. Varoluşsal sorunlar çözüme kavuşmak, zorluklar hemen aşılmak zorunda değil. Bir köşeye atılabilirler. Ciddi bir varoluşsal soruna nihai bir çözüm bulmanın mümkün olmadığını tabii ki biliyoruz. Bana sorarsan, bizi biz yapan şey, o geçici olmaya mahkûm, kusurlu çözümlerdir. Ama eğer bütün kusurlu yanlarımı, onların üzerinde çalışmak yerine, üzerinde oynayarak değiştirebiliyorsam, bu beni nerede konumlandırır?

ZB O konuda sana kesinlikle katılıyorum! Yalnız, "'insan olmak' ne demektir sorusuna verdiğimiz cevap"ın yanma, bu ikinci soruya verilen yanlış cevabın çok fazla yaygın olduğunu da bir yandan vurgulayarak, "'mutlu olmak' (ya da tatmin edici bir hayat sürmek) ne demektir sorusuna verdiğimiz cevap"ı da eklemek istiyorum. Benle röportaj yapanlar sayısız kez bana aynı soruyu, kendi hayatımın mutlu bir hayat olup olmadığını sordular. Bu soruya cevap olarak –tam aynı yaş olmasa da– şu anki yaşım civarına geldiği sıralar kendisine benzer bir soru yöneltilen Johann Wolfgang Goethe'nin söylediklerinden daha iyi bir yanıt bulamadım henüz. Goethe bu soruya verdiği cevapta, mutlu bir *hayatı* olduğunu ama aklına geldiği kadarıyla tek bir mutlu hafta geçirmediğini söylemişti. Mutluluğun doğasını anlamamız adına –bugün olduğu gibi o zaman da– çok önemli olan Goethe'nin verdiği cevabın içerdiği kolaylıkla çözümlenebilir mesaj şuydu: Mutluluk hissi, derdi tasası olmayan bir hayatın değil, hayatın zorluklarını yakın mesafeden, doğrudan göğüsleyebilmenin ve yüzümüze siper olan maske yukarı kaldırılınca, o zorluklara direnmenin, onlarla mücadele etmenin, onları çözmenin ve yenebilmenin sonucunda ortaya çıkar. Benzer bir fikir, Goethe tarafından

şiirlerinden birinde dile getirilmiştir: "lässt sich ertragen / Nur nicht eine Reihe von schönen Tagen" (Dünyadaki her şeye katlanılır, peşi sıra gelen güzel günler hariç). Sorunlarla yüzleşme ve onları çözüme kavuşturmanın alternatifi mutluluk değil; sıkıntı, usanç ve huysuzluktur.

RR Aynen öyle. Budist metinlerinde geçen –bizim için "cefa"ya denk düşen– kelimenin yanlış çevirisinin ne kadar yaygın olduğuna dair söylediklerimi hatırla: Acı çekme ile mutluluk aslında birbirine yakın hislerdir çünkü her iki durumda da o anki deneyimin sonsuza kadar devam etmesini istemeyiz. Ama pratik ve yaşama biçim veren bir kavram olarak "mutluluk", birçok insan için bir öykünme meselesi değil midir? Eğer, bir bakıma, bu kelimenin, bize dair biyolojik, sosyal ve kültürel kısıtlamalardan ötürü yekpare, gerçekçi anlamda sürdürülebilir bir koşula işaret edemeyeceği konusunda anlaşıyor ama diğer yandan bir kendini gerçekleştirme ölçüsü olarak mutluluk idealinden vazgeçemiyorsak, o hâlde en kolay çözüm mutluluğun yerini tutacak şeylere yönelmektir.

Öykünme yeni bir fikir değil ve kesinlikle zincir mağazalardan satın alabileceğiniz, çeşitli aksesuarlarla bezeli yaşam tarzları gibi maddi şeylerle de sınırlandırılamaz. Antik Çin etiği geleneksel olarak öykünme modelleri ile işlemiştir. *The Analects of Confucius* (Konfüçyüs'ten Seçmeler) "soylu bir adam"ın belli bir durumda nasıl hareket edeceğine dair ifadelerle doludur ve bu öğretiyle rekabet hâlinde bulunan Taoistler de aynı meseleleri "bilge piri" yoluyla açıklıyor. Daha sonraki dönem şairleri de kendilerinden önce gelenlere sadece yazılarında değil, yaşamlarında da öykünmüşler. *19. yüzyıl sonu* Paris'inde ilham peşinde koşan Bohemler, bazen gayet bilinçli olarak, mutlak anlamda kendini gerçekleştirmenin önkoşulu olarak buyrulan mutsuzluk ve cefa örüntülerine öykünmeye çalışmışlar gibi görünüyor. Benzer bir durum Thomas à Kempis gibi müritlerine İsa Peygamber'i taklit

etmelerini (öykünmelerini) salık veren mistikler için de geçerli olmalı. Veya inançlarını kaybetme noktasına gelmiş olanlara Pascal'ın verdiği öğüdü hatırla:

> İnanca erişmek istiyorsun ama yolunu bilmiyorsun; kendini inançsızlıktan kurtarmak istiyorsun ve çaresinin ne olduğunu soruyorsun. Zamanında senin gibi mecbur olmuş ve şimdi tüm varlıklarını kazığa bağlamış olanlar hakkında bilgi edin. Takip edeceğin doğru yolun hangisi olduğunu bilenler ve senin kurtulacağın hastalıktan kurtulmuş olanlar onlar. Onların başlamış oldukları yolu takip et; sanki onlar kutsal suyu alıp, dinî ayinlere katılıp vesaire imana gelmişler gibi davran. Bunu yapmak bile seni imana getirecek ve keskin yanlarını köreltecektir.[11] (2003: 68)

Slavoj Žižek yukarıdaki pasaj hakkında şu yorumda bulunur: "Demek ki Pascal'in nihai cevabı şudur: Rasyonel akıl yürütmeleri bir kenara bırak ve kendini sadece ideolojik ayine teslim et, anlamsız jestleri yineleyerek kendini aptallaştır, *sanki* zaten inanıyormuşsun gibi davran, inanç kendiliğinden gelecektir."[12] Bu yorumun şöyle bir sorunlu tarafı var; bahsi geçen jestler ya da imajlar veyahut mantralar anlamsız değil. Tam tersine, onlar, imlemeye derin bir anlam veren, onun anlamını yeniden düzenleyen temel eylemler. Ve bu dönüşümün gerçekleştirildiği bağlam, kelimenin tam anlamıyla ideolojik olmak zorunda değil. Akademik çevreye yeni girmiş olanların "simulacrum" ya da "différance" gibi kelimeleri ilk defa telaffuz etmeleri (o günleri dün gibi hatırlıyorum), küçük bir taşra kasabasından çıkma bir kızın, arkadaşı nereye gittiğini sorduğu zaman "Harrods" ya da "Galleries Lafayette" demesinden çok da farklı değil. Aradaki fark gerçekleşen olayın oluş biçimi ile değil, olayın arka planındaki sistemler, bu dönüşüm performansının hayatları-

11. Burada İngilizce çevirisinden alıntılanan: Blaise Pascal, *Pensées* (*Düşünceler*), s. 68.
12. Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2002, s. 39.

mıza sunduğu ilkeler ve üretebilecekleri değişimlerle alakalı. Tıpkı, dinî bir dönüşümün bir insanı şiddetli bir köktenciye ya da yoksullara ihtimam gösteren bir barış gönüllüsüne dönüştürebileceği gibi.

Bu bizi bir kendi kendini üretme yöntemi olarak performans meselesine geri getiriyor. Tanımı gereği öykünme bunun tam tersi olmalı ama değil. Öncelikle, bir modele öykünmek sahnelenen şey aralarından sadece birinin oluşumu üzerinde etkili olsa da genellikle seyirci kitlenin yararınadır. İkincisi, en yaygın biçimleri düşünülünce, öykünme kısmen başarılı olur. Hiçbir zaman o reklamdaki insana dönüşmeyeceğim, tıpkı hiçbir zaman öğretmenime ya da İsa Peygamber'e ya da Elvis Presley'e dönüşmeyeceğim gibi. Ama kendime onların kıyafetlerini alabilirim ya da öğretmenimin yaptığı gibi aynı kitaplardan alıntılar yapabilirim. O yüzden öykünme, her ne kadar eylemin kendisi esasen çok farklı olmasa da, dindeki gibi mutlak anlamda bir dönüşüm olmak zorunda değildir. Öykünme, Claude Lévi-Strauss'un terimini kullanacak olursak bir tür *bricolage* tekniği, heterojen bir sürü parçayı yeni işlevsel bütünler hâlinde bir araya getirmektir. Bu bir aradalık, birliğini parçaların kökeninden değil, bir araya geldikleri zaman kendi aralarındaki ilişkilenme hâlinden alır. Bu ilişki tam da öykünmenin ortaya çıkarmaya yardımcı olacağı türden bir benliktir.

ZB En son söylediklerine cevap vermiş olayım ve öykünme ile kendini yaratma arasındaki bağlantı/zıtlıktan başlayayım.

Öykünmenin iki veçhesinin iç içe geçmiş olduğu ve sadece kavramsal olarak ayrılabilecekleri ama pratikte bunun mümkün olmadığı konusunda sana katılıyorum. Derrida, yaygın olarak kullanılan "tekrarlama" (*reiteration*) kelimesini kullanıma sokmak yerine "yineleme" (*iteration*) hakkında konuşmamız gerektiğini de öne sürdü: Hiçbir tekrar ya da yeniden üretim, tekrar edilen ya da yeniden üretilen şeyle özdeş değildir. Bundan üç yüzyıl önce Leibniz, saraydaki

hanımefendileri eğlendirmek için onlara çok vakit alan ama başarısızlığa mahkûm bir ödev vermiş ve onlardan sarayın geniş engin bahçelerinde birbirinin tıpatıp aynısı iki yaprak bulmalarını istemiştir. *Eşzamanlı* özdeşlik hakkında bu kadar konuşmak yeter; bağlantı/zıtlığın *artzamanlı* versiyonuna geçecek olursak, iki binyıl önce Herakleitos aynı nehre iki kere girilemeyeceğini gözlemleyerek o meseleyi çözüme kavuşturmuştur. Bu kuralın iki taraflı işlediğini netleştirseymiş daha da doğru olurmuş: Ne "tekrar" girdiğin *nehir* ilk seferkiyle "aynı" nehir olabilir, ne de ikinci denemendeki senle ile ilk sefer nehre giren *sen* aynı kişidir.

Benliğin üretimi "Ben" ile (Martin Buber'in kullandığı ayırıma başvuracak olursak) "sen" (*thou*) ya da "o" (*it*) arasındaki devamlılık gösteren, kesintisiz, sonsuza kadar bir sonuca varmayan ve ucu açık bir etkileşimdir. Böyle bir etkileşimden, ilgili *hiçbir* fail önceki hâliyle aynı çıkamaz. "Etkileşim" son kertede faillerin içinden geçtikleri dönüşümlerin birbirlerine bağlı olması ile ilgilidir; birbirine bağlılık kimlik değişimlerinin bir tür döngüsü olarak sunulabilir. Eğer bu durum faillerin birbirine benzemezlikleri ile ilişkili olmasaydı, onların dolaşıklıklarına yönelik ne bir dürtü ne de bir töz mevcut olurdu. Bu "döngü", iki failin –yani "Ben" ve ("Ben" olmayanların toplamının ifade etmek için kullanılan bir kısaltma olarak) "dünya"nın– birbirini tümleyen eylemlerinin bir ürünüdür.

"O anki deneyimin sonsuza kadar devam etmesini istemeyiz" diyorsun. Şunu da ekleyebilirdin: Zaten devam etmesini istememize *izin verilmiyor*; tıpkı Goethe'nin Faustu'nun elinden uçup giden an için "Verweile doch! Du bist so schön!" (Daha uzun yaşa! Ne kadar güzelsin!) diye yalvardıktan sonra ebedî lanetlenme ile yüz yüze gelmesiyle bu gerçeği yaşayarak öğrenmesi gibi. Freud'un ısrarla söylediği gibi, mutluluğun gücü tükenir; oturmaya gelmemiştir, sonsuza kadar burada kalmaya hiç değil. Mutluluk peşinden koşulacak bir şeydir. Mutluluk statükoda bir *değişiklik* demektir, tuhaf bir can sıkıntısından uzaklaşma ve belli bir bıkkınlığın

bitirilmesidir; tanımı itibariyle, mutluluk o anda gereğinden fazla kalamaz. Mevcudiyeti uzatılırsa hayatta kalamaz, Goethe'nin bahsettiği "güneşli günler serisi"nde olduğu gibi. Aslına bakarsan, mutluluğa sürekli özlem duyma hissinin, bizler onulmaz şekilde bitkin ve kural tanımayan, sürekli ileriye bakan yaratıklar olalım diye içimize işlendiğine dair bir fantezi kurmak bile mümkün.

Çapanoğlu şu ki, "mutluluk *hâli*"nin (belki de kendisiyle çelişen bir şekilde) bizim ulaşamadığımız bir yerde oluşu, doyumsuz merak ve yenilik için dinmek bilmez susuzluğun garantisi ve etkin nedenidir, tabii kaynağı tükenmek bilmeyen bir yaratıcı enerjinin de. Mutluluk hâlinin sadece bir gündüz düşü olduğuna dair kanı o merak ve susuzluğun solmasına ve yitmesine sebep olabilir. Ancak tam tersine, olgulara ters düşen kanı –mutluluk hâlinin *elle tutulabilir* olduğu inancı ya da en azından onun kalıcı olması için sarf edilen bütün çabanın beyhude olduğuna ikna olmama hâli– bu durumu iyileştirmek için gerekli olan *sine qua non* koşulun ta kendisidir.

Tanrı'nın uzaklarda, safi insanların yetersiz kavrayış yetisine giriş izni vermeyen bir yerde olması ve onların arayışlarına cevap vermekte isteksiz olmasıyla birlikte, biz insanlar, onun yerini kendi-başına-yap (*DIY*) yöntemlerle ikame ettiklerimizle bu durumu tamir etmeye meyilliyizdir; yani Bruno Latour'un önerdiği kavramsal dilde geçen "*factish*"ler,* süperinsan özellikleri, kutsal güç ve bağlantılar yakıştırdığımız insan elinden çıkma idollerle. Mutluluk, Tanrı ile birlikte mesafelilik, anlaşılmazlık ve elde edilemezlik niteliklerini paylaşırken, biz mutluluğun peşinden giden-

* Bruno Latour'un *On the Modern Cult of Factish Gods* kitabında icat ettiği bir kavram. Latour'a göre modernitenin özneleri ve kurumlarının olgular (facts) ve fetişler (fetishes) arasında yaptığı ontolojik ayrım sorunludur ve fetişlerin insan ürünü olduğu vurgusu sonrası nesnel olguların üretimi sırasında ortaya çıkan yeni fetişler Latour'un eleştirdiği modernlerin gözünden kaçar. Latour, bu gözden kaçan olgumsu-fetişlere "factish" der. (ç.n.)

ler, Konfüçyus'un "soylu insan"ı ya da Taoistlerin "pir"leri, Hıristiyan azizleri (Thomas à Kempis, inançlı insanlara verdiği öğütlerde biraz ileri gitmiş ve dine küfretmekle itham edilebilir bir noktaya gelmiştir), Yahudi Tzadikleri; ya da günümüze daha yakın zamanları düşüneceksek "guru"lar ya da sessizler adına konuşan gürültülü sözcüler ve günümüzün şöhretli idolleri ya da idolleştirilmiş ünlüleri gibi "otorite figür"ü *factish*'lerle idare etmek durumundayız. Bu figürleri onları birbirinden ayıran çağlar boyunca birleştiren şey, bir şimal yıldızı ya da yol tabelası gibi kabul görmeleri; "doğru yol" ve her ne kadar tam olarak tanımlanmamış ve adı konmamış olsa da bizi mutluluk hâline götürecek yaşam tarzı için hangi tercihlerin yapılması gerektiğini buyuran otoriteler olmalarıdır. Daha önceleri bu otorite öğretmenlere verilmişti; şimdilerde, daha çok belli şahıslar örnek olarak görülüyor, gösteriliyor. Her iki grup da, senin Pascal'dan alıntıladığın gibi, "takip edeceğin doğru yolun hangisi olduğunu bilen ve senin kurtulacağın hastalıktan kurtulmuş olan" insanlardan oluşuyor. Ya da daha da isabetlisi, doğru yolu bildikleri için övgüler düzülen ve bu övgüler dolayısıyla kurtulmak istediğin beladan seni kurtardıklarına inandığın ve hepsinden önemlisi yeni bir dine, yeni bir değer ve tercihler hiyerarşisine, yeni bir diyete, yeni bir yaşam tarzına ya da başkalarıyla sıfırdan ilişkilenmene, mevcut ilişkileri devam ettirme ya da bitirmede kullanılacak yeni stratejilere, her ne kadar zorlayıcı ve talepkâr bir süreç olsa da, kendi istenç, samimiyet ve kararlılığın ile katılman sonucu *kendi* kendini iyileştirmene vesile olan insanlar. Ya da henüz ziyaret etmediğin yerlere evini taşıman ya da denemediğin faaliyet ya da ilişkileri denemen sayesinde. Joseph Brodsky'nin dediği gibi:

> İşinizi, yaşadığınız yeri, şirketinizi, ülkenizi, yaşadığınız iklimi değiştirebilirsiniz; önünüze gelenle yatabilir, alkol tüketebilir, seyahat edebilir, aşçılık dersleri alabilir, psikanalize gidebilirsiniz...

> Aslında, bunların hepsini aynı kefeye koyabilirsiniz ve bir süreliğine bu durum işe yarayabilir. Tabii ta ki başka bir devlet ve iklimde, seyahat acentanız ve psikanalistinizden gelen tonla fatura ve camından içeri gelen gün ışığının verdiği o aynı bitkinlik hissiyle yeni bir aile ve yeni bir duvar kâğıdı olan yatak odanızda uyandığınız âna dek.[13]

Žižek'in Pascal okumasına yaptığın itiraz ve dinî dönüşüm sırasında edinilen, uyarlanan ve uygulamaya sokulan "jestlerin ya da imajların veyahut mantraların anlamsız olmadığı" konusunda haklısın. Dönüşümü imleyen ritüeller, şevkle arzulanan ama hep eksik kalan hayatın anlamını, en azından ona en yakın ihtimalleri dönüşümden geçen kişiye bahşederken bire bir yaşanır. Çok az kişi bunun ötesine, hercailiğiyle nam salmış geleceğin içine bakma cesaretini gösterir. Ve bu durum, otorite figürlerinin takipçi sayısının çokluğuna ve onların internet sitelerindeki çok sayıdaki "beğenme" kaydının tanıklığına bağlıdır. Bir İngiliz halk deyişinde dendiği gibi, "fırtına sırasında her limana yanaşılır."* Bugüne özgü koşullarda "fırtına", ömrü çabuk tükenen aydınlanmalar, öngörüler, kehanetler, nasihatler ve övgülerin baş döndürücü, kafa karıştırıcı ve aptallaştırıcı kasırgasına denk düşer; ve kendine güvenle teşvik edilen herhangi bir mutluluk reçetesi bu koşullar altında bir "liman" vazifesi görebilir.

Mevcut durumda görüldüğü hâliyle ünlü figürlerin (Daniel J. Boorstin'in espirili ama bir o kadar iğneleyici tanımına göre çok-bilinirlikleri dolayısıyla çok bilinir olan kişilerin) azizler ve pirlere göre avantajı, azizlerin azizliklerinin ve pirlerin bilgeliklerinin ebediyetine nazaran ünlerinin geçiciliğidir. Bu geçicilik ve dayanıklılıktan yoksun olma, "akışkan modern" koşullarda yaşama deneyimine ve günümüzde uzun süreli, belki de sonsuz, bağlılıklara ve geri dönüşü olmayan

13. Joseph Brodsky, *On Grief and Reason*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 1995, s. 107-8.

* Burada geçen deyimin Türkçedeki karşılığı "denize düşen yılana sarılır"dır. (ç.n.)

tercihlerde bulunmaya duyulan antipatiye daha çok uyar. Ünlülerin bir diğer avantajı, öykünmenin mutlak ve ayrıcalıklı olmasını talep etmekten sakınmalarıdır. Azizler ve pirlerden farklı olarak, onlar tamir etmeye ve edilmeye daha hoşgörülü yaklaşırlar; "modern durum" denilen o kaderin kararıyla tamircinin o zor durumuna sokulan insanlar için bir nimet.

RR Uzunca bir süre önce, Peter Stromberg yaşadığımız dünyanın ünlülerini, bizim ile yukarıdaki Tanrılar arasında aracılık yapan ilahlar ile karşılaştırmıştı. Stromberg şöyle diyor:

> Ünlüler ilahlar gibidir çünkü Amerikan tüketimciliğinin en mühim aracılarıdır; Hıristiyanların ilahı İsa gibi, onlar hem insan hem de Tanrı statüsündedirler. Yaşadığımız dünya ve arzuladığımız dünya olmak üzere her iki dünyada da bulunan onlardır. Her ne kadar yola senin benim gibi bir fani olarak çıkmış olsalar da, şu anki hayatlarını bize cennet gibi gelen bir yerde yaşamaktadırlar: Reklamlarda resmedildiği hâliyle insanların mutlu, güzel, esprili, memnun, maceraperest, arkadaş canlısı olduğu bir yer. Cennette bile yaşanan ufak tefek terslikler -boşanma, bağımlılık, hatta bazen intihar- bizi büyülemeye yeter çünkü ilahi canlıların tıpkı bizler gibi olduğunu gösterir.[14]

Devamında Stromberg, Amerikalıların (ya da hatta günümüz kültürünün diğer taşıyıcılarının) "varoluşlarının, kendilerinin içinden geçeceği dönüşümle günden güne dönüştürülebileceğine -hatta dönüştürülmesi gerektiğine- inandıklarını" söyleyip onlar için "benliğin tüketim ile değiştirilebilen" bir şey olduğu sonucuna varır. O bakımdan, tüketim artık gerçek ya da hayali ihtiyaçlarımızın karşılanması demek değil. Tüketim artık öykünme üzerine kurulu Baudrillardcı bir dinî pratiğe dönüşmüş durumdadır. Björn Borg markalı iç çamaşırı giyerek, Björn Borg'un bedeninin

14. Peter Stromberg, "Elvis Alive? The Ideology of American Consumerism", *Journal of Popular Culture*, 1990, 24(3), s. 17.

bir parçası oluyorum, tıpkı bir Hıristiyan'ın Komünyon sırasında Tanrı'nın bedenin bir parçası olması gibi. Her ne kadar ufak bir detay olsa da (ve bu detayı kimse göremese de), bu hâlâ bir tür performanstır ama metnin yazarı artık ben değilimdir. Benzer bir şekilde, belli bir mısır gevreği markasını tercih ederek sinir bozucu derecede gürültülü kahvaltı masam ile reklamdaki şirin ve mutlu aile tablosu arasında bir bağlantı kurabiliyorum. Böylece, yakınımdaki insanlar bu ideale uygun yaşamasalar da, TV ekranının diğer tarafında o ânın tadını çıkaran Tanrısal varlıkların arasına kısmen de olsa girmiş oluyorlar.

George Carlin bir keresinde reklamların ideal bir dünya resmetmek yerine daha sert bir biçimde gerçekçi olmaları gerektiğini ileri sürmüştü. Mesela "Selam, Baba, annemi yumruklaman bittikten sonra, bana o kuru üzümlü saçma sapan yiyecekten biraz daha koyar mısın?" gibi repliklerin olduğu reklamlar.[15] Fakat reklamda satılan şey mısır gevreği değil; o dinî özdeşleşme ânıdır. Ürün, örneğin bir çamaşır deterjanı ya da elektrikli matkap, bana işlevsel özelliklerine vurgu yapılarak satılıyorsa, onun gerçekliğine beni taşıyan köprünün de gerçekçi olmasını isterim. Doğru soruları soran bilgili bir ev kadını ya da elleri yağlanmış kıdemli bir işçiye kıyasla melek yüzlü bir kız, o ürünün diğerlerinden üstün olduğuna beni daha zor ikna edecektir. Ama kahvaltıda yenen mısır gevreği (şayet bana özellikle sağlıklı bir besin olduğu için satılmaya çalışılmıyorsa) bu türden diğer ürünlerle tadının nitelikleri için değil de, bu sonradan eklenen sembolik değer üzerinden rekabet ediyordur. Moda dünyasında ya da Pierre Bourdieu'nün iddia ettiği gibi sanatta, bu süreç tam tersi yönde bile çalışıyor olabilir: Moda evlerinin yücelttiği yeni renk, moda olduğu için yüceltilmez; söz konusu moda evi o rengi yücelttiği için moda olur.[16]

15. George Carlin, *Napalm & Silly Putty*, New York: Hyperion, 2001, s. 53.
16. Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Cambridge: Polity, 1993, s. 76-7.

Bahsi geçen rengi hakikaten sevmeyen biri bu tabloda nereye düşüyor peki? Her zamanki gibi bir seçim şansın var; ya seni diğerlerinin nispeten önüne geçirecek hareketi gerçekleştireceksin ve bu ivme kazanmasını sağlayacaksın ya da vicdani ret hakkını kullanacaksın. Peki, *bunu* performans sergilemeden yapabilir misin? Sanmıyorum. Kendi içimdeki ufacık bir sahnede, bu ufak kısmı yine de kendime sahnelemek zorundayım: Kitlelerin tercihlerinin peşinden gitmeyi reddeden benim. Bu performans, herhangi bir son trendin (muhtemelen Pascalcı bir şekilde) onaylanmasından daha da ikna edici bir performans gerektirmez mi?

Eğer durum buysa, yani tercih şansımız yoksa o zaman performans hakkında etik olarak bütünüyle tarafsız terimlerle düşünmeliyiz. Bizler kendimiz olduğumuz sürece, bunun hiçbir sakıncası yok; nefes alıp vermek gibi. Eğer yaptığım tercihi kendime sahneleyerek, çok önem verdiğim değer ve ilkelere sadık kalmamı mümkün kılıyorsam, o zaman kendiliğimin küçük bir parçasının bir aktör ve seyirci kitlesine dönüşmesi dişe dokunur bir hedefe hizmet ediyor demektir. Daha önceki bir yazışmamızda Mead ve onun "Ben" ve "ben" arasında yaptığı ayrımdan söz etmiştin. Charles S. Peirce* "ben"in içsel bir "sen" ile diyalog hâlinde olduğunu tespit etti ve sosyologlar çoğu zaman "Ben"in benliğinin bileşenleri olma noktasına gelecek kadar içselleştirilmiş "kayda değer ötekiler"den bahseder. Eğer benliğin içsel olarak diyalojik ya da polilojik olduğunu kabul edersek, o zaman benliğin sürekli bir performans göstermesi gerekir, değil mi? Ayrıca, benlik gerçek anlamda bir seyirci kitlesi önünde oynuyor olsa da, aslında gerçekleşen ile benliğin hayal ettiği seyirci kitlesi önünde sergilediği içsel performans arasında bir fark olduğu konusunda seninle daha önce anlaşmıştık. Yalnız,

* Charles Sanders Peirce: Amerikalı mantık bilimci, matematikçi felsefeci, pragmatizm düşünce akımının kurucu figürlerinden, 19. yüzyılın ikinci yarısında geliştirdiği göstergebilim yöntemi kendisinden sonra gelen felsefeci ve bilim insanlarının araştırma yöntemlerini derinden etkilemiştir. (ç.n.)

bu performansın etkililiğinin dışarıdaki seyirci kitlesi kadar içerideki seyircinin de onayına bağlı olduğunu belirtmemiz şart. Mesela gerçekten yetenekli bir müzisyen düşün. Bu müzisyen kendini o kadar çok eleştirir ki, seyirci kitlesi ne kadar uzun süre onu alkışlarsa alkışlasın, o hâlâ sadece nezaketen alkışlandığını ve basbayağı hazin başarısızlığının görmezden gelindiğini düşünür.

ZB "Benlik" etkileşim sonucu ortaya çıkan bir ürün olduğu kadar bir belirleyen de. İnsanın sahip olduğu en mahrem şey olmakla beraber insanların toplumsallığına da en çok bağlı olan şey. Toplumsal hayvanlar olmasaydık, muhtemelen hiçbir zaman "benlik"ler olduğumuz ya da "benlik"lerimiz olduğu fikri aklımızın ucundan geçmezdi. Başkaları (çok doğru bir şekilde dediğin gibi "dışarıda bir yer"de ve de halihazırda "önemli ötekiler"e dahil olanlar ve benliğin içinde durmaksızın devam eden "ben" ve "Ben" arasındaki davanın duruşma oturumunda bulunanlar) ile girdiğimiz etkileşimler dolayısıyla "benlik sahibi olma" ya da "benlik olma"ya dair farkındalık kafamıza dank ediyor ve kimliklerin ömür boyu inşası ve yeniden inşası gerçekleşiyor. Tam da söylediğin gibi, "bizler kendimiz olduğumuz sürece, nefes alıp vermek gibi."

Etkileşimin ilk safhasında, "benlik"in sunumu bir çeşit kartvizit işlevi görür: Bir kendini takdim etme simgesi. 19. yüzyıl romanlarında en sık görülen motiflerden biri, insanların tanıdıklarından onları şu ya da bu çekici kadın ya da erkeğe "takdim etmelerini" istemeleriydi; şimdilerde ise kimliklerin simgeleri dükkânlarda depolanıyor ve satılıyor, takdimler –moda olan şeylerin bekçilerin makamlarını devralmasıyla– "kendin yap" ödevlerine eğilim gösteriyor. Kartvizitlerin bugünkü yerel lehçede ve okunalı biçimde yazılmaları gerekir, aksi takdirde amaçlarını yerine getiremezler. Bugünlerde bu kartlar, eski zamanlardaki gibi bir yelek cebinde muhtelif anlarda çıkarılıp karşı tarafa verilmek

üzere hazır tutulmak yerine, bir terzi jargonuyla ya da hâl ve tavırlara dair bir yerel lehçe ile bedenlerin üzerine bastırılıyor. Eski usul kartvizitlerin güncel muadilleri, akıllı füze örüntülerini izleyerek, kendi hedeflerini –etkileşime girmek için davetiye gönderdikleri muhatapları– kendileri seçme ve davet edilmeyecek diğerlerini belli bir mesafede tutma ek ödeviyle görevlendirilmiştir. Karşı taraftaki muhatapların bakış açısından ise bu kartvizitler ya kabul görme ricaları ya da etkileşime dahil olmaya dair gönülsüzlüğün duyurularıdır; sanki benliklerin bu iki vasıtayı bir araya getirmeleri gerekiyormuş gibi. Tıpkı o anekdotta geçtiği gibi: Batan İngiliz gemisinden kurtulup kimsenin yaşamadığı bir adada mahsur kalan karakter, evim dediği kulübeye ek iki baraka daha inşa etme ihtiyacını hissetmiş; bunlardan biri her günün sonunda uğrayacağı bir kulüp barındırırken diğerine ise hiçbir zaman ayak basmamakta kararlıymış.

Ünlülere gelirsek, onlar birer ilah değildir; görünür/duyulur/dokunulabilir gösterenleri ile birlikte azizlerin yerini almışlardır ve bir kolye ya da rozete benzerler ama bu benzerlikler kimliklerinin başkaları tarafından en kolay ve yaygın biçimde tanınabilmesine yarayan simgelerdir; kendilerinden önce gelenlerle aralarında kurabilecek "mukaddes bağı" ise çıkarıp atmışlardır. Ünlüler ile ilahları aynı zeminde buluşturan unsur ise temsil ettikleri aidiyetin iddia ettikleri ve simgeleridir; diğer bütün benzerlikler, tabii eğer başka varsa, (hem avukat hem de utangaç film yapımcısı olanların kullandığı tabirle konuşacak olursak) "tamamıyla rastlantı eseri"dir. Fakat farkı yaratan onların farklılığıdır: Yaşadığımız "akışkan-modern" zamanlarda meydana gelen –sosyalliğin tözü ve stratejisindeki ve bireylik ve aidiyet arasındaki karşılıklı etkileşimdeki başkalaşmaları yansıtan– benlik üretimi stratejilerindeki derinden değişiklikler, ünlülerin kendilerinden önce gelen azizlerin yerini almaları gerçeği ile alakalıdır. *From Martyr to Hero, and from Hero to Celebrity* (Şehitten

Kahramana ve Kahramandan Şöhrete) başlıklı makalemde şöyle yazmıştım:

> Ünleri yaptıkları işlerden gelen ve o işlerin anısını yaşatmak ve süregelen önemlerini yeniden ifade etmek ve onaylamak için yaktıkları meşale söndürülmeyen şehit ve kahramanların aksine, şöhret sahibi insanların ilgi odağı hâline gelmelerinin altında yatan nedenlerin en önemsizi onların "bilinirlikleridir." Burada en belirleyici etmen, onların dile düşmüş olmaları, her yerde imgelerinin olması ve hem kamuya yapılan yayınlarda hem de özel sohbetlerde isimlerinin sıklıkla anılıyor olmasıdır... Şöhret sahibi olanlar da, tıpkı şehit ve kahramanlar gibi dağılmış ve saçılmış insan yığınlarını bir araya getiren ve onları bir arada tutan bir tutkal görevi görür. Bugünlerde cemaatlerin oluşmasında başlıca etmenlerden birinin şöhret sahibi insanlar olduğunu söylemek insana çok çekici geliyor, hele bir de bu cemaatlerin, katı modern çağda olduğu gibi tahayyül edilmediği ama aynı zamanda hayal ürünü, hayaletimsi –ve bunların ötesinde, gevşek bir şekilde bağlanmış, dayanıksız, uçucu ve kısa ömürlü– olduklarını hesaba katınca. Bu yüzdendir ki, şöhret sahibi insanlar mevcut akışkan modern ortamda kendilerini evlerinde gibi hisseder: Akışkan modernite onların doğal ekolojik nişidir.[17]

Ünlüler kendileri için koşulsuz şartsız bağlılık ve sadakat talep etmez. Bu iki zorunluluk akışkan modern dünyanın içine gömülmüş birçok bireyi, eski usul, kendi içinde sıkı sıkıya bağlı cemaatlerden soğutur ve onların bağlantı kurma ve koparma, dahil olma ve ayrılma açısından sundukları büyük kolaylıkla ile ayırt edilen "ağ"ları tercih etmelerinde rol oynar. Ünlüler, öykünülme için özel bir hak iddiasında da bulunmazlar; giyeni A ünlü kişisine benzeten armalarla donatılmış T-shirtleri giyenler her ne kadar coşkulu ve adanmış olurlarsa olsunlar, onların gardıroplarında B,C ve diğer ünlü kişilerin hepsinin suretleriyle donanmış T-shirtler için de her zaman yer vardır. Bir ünlünün dalkavuklarından olu-

17. Zgymunt Bauman, *Liquid Life*, Cambridge: Polity, 2005, s. 49-50.

şan bir zümreye dahil olmak ilgili kişinin özgürlüklerinden feragat etmesi değil, ünlü kişiyi pohpohlama özgürlüğünü onaylamak ve yeniden hatırlatmak ve o özgürlüğü ifade etmek demektir. Kişinin geleceğini rehin almak söz konusu değildir; irade sahibi bireylerin çok değer verdiği ve üzerine titrediği türden bir güvencedir bu.

4
Benliğin Kendini Gerçekleştirmesi

Rein Raud En son yazdıkların bizi başka bir grup meseleye getiriyor, kendini gerçekleştirme ile ilgili meselelere. Şimdiye kadar benlikten durağan bir bağlam içindeki bir şeymiş gibi konuştuk ama şimdi hem kişisel hem de toplumsal boyutları olan daha geniş bir zamansal çerçeve ortaya koyalım. Hedeflenen amaç için halihazırda müsait olan bir ideali taklit etmeye çalışmak bir yana, kendini gerçekleştirme dediğimiz şey çoğu zaman disiplin, çok çalışma gerektiren ve kişiyi ânında tatmin edecek sonuçlar sunmayan uzun bir süreci kapsıyor. Mükâfat, o da varsa, her zaman ufukta. Ama görünen o ki çok az insan için uzun vadede kendini

gerçekleştirme şimdinin derhal tadını çıkarmaktan daha fazla önem teşkil ediyor. "Bir ağaç ek, bir ev inşa et, bir çocuk yetiştir" deyişinde geçtiği gibi.

Zygmunt Bauman Mükâfat "her zaman ufukta" demek, anladığım kadarıyla mükafat "her zaman görüş açısında ama henüz erişilebilir bir noktada değil" anlamına geliyor ki bu dediğine katılıyorum. Ama kendini gerçekleştirme sancılarının, o kendini sürekli geriye doğru çeken ufkun hiç bitmeyen takibinin karşılığı olarak görülen şey nedir? Jean-Paul Sartre'ın "projet de la vie"si (hayat projesi) gibi daha yolun çok başlarında "ilk ve son defa" seçilen ve seçildikten sonra sıkı sıkıya tutunulan, ömür boyu sabırla kat kat, tuğla tuğla inşa edilen ve –tıpkı okyanusları aşan gemilerde kullanılan cayroskop örüntüleri gibi– kendisini inşa edeni bütün zorluklara rağmen iz üstünde tutan bir modelden mi bahsediyoruz? Elimizde bulunan bir "yol haritası"yla kendini gerçekleştirme çabasına girişmeden önce, şekli bütün ayrıntılarıyla bizler, yani yaşam sanatının zanaatkârları tarafından önceden bilinen/yansıtılan ya da sezdirilen önceden tasarlanmış bir model mi? Ya da hatta henüz bütünlüğü içinde görünür kılınmamış, hâlâ kısmen bulanık ve içinde gereğinden fazla boş nokta bulunan, ancak bu boş noktaların çabamız ilerledikçe doldurulacağına inandığımız, bir model mi? Gelecekte ilk ve son defa doldurmaya kararlı olduğumuz boşluklar mıdır bunlar? Hiç sanmıyorum.

Bana göre çoğu insanın, her ne kadar akışkan modern zamanlar için güncellenmiş olsa da, günümüzde kullanılan sürümüyle "kendini gerçekleştirme" fikrine yüklediği anlam, Oliver Cromwell'e atfedilen şu tavsiyeye benziyor: "Eşeğini sağlam kazığa bağla, sonra Tanrı'ya emanet et." Ya da aynı özdeyişi günümüze uyarlayacak olursak, "bütün yumurtalarını aynı sepete koyma ve seçeneklerini açık tut." Bugünlerde "kendini gerçekleştirme" çabalarına çoğu zaman rehberlik eden şey, kaderi önceden tayin edilmiş ve sıkı sıkıya sahiplenilmiş ve de azimle ve sistematik bir şekilde izlenilen

bir benlik modeli değil, özellikle tamamlanmayan, her daim bükülebilir, bilinen ya da henüz bilinmeyen ama yakında ortaya çıkacağı ve öğrenileceği düşünülen alternatiflerle deneyler yapılmasına daima alan bırakan bir benlik modeli. Söz konusu çabalara *varış çizgisine varma arzusu* değil, yerine *sabitlenme korkusu* rehberlik eder... Akışkan modern durum esnekliğe prim verir ve bizler gönülsüzce de olsa bu duruma itaat ederiz.

Bugün artık miadı dolmuş anlamıyla "kendini gerçekleştirme", (bir bireyin ortalama yaşam süresi ile karşılaştırırsak) nispeten durağan, yine nispeten kalıcı ya da yavaş hızla değişen etik ilkeler, değer hiyerarşileri ve stratejik öngörüleri takip eden, ağır ağır değişen bir dünyaya hizmet etmesi için türetilmiş bir fikirdi. O dünyada, eylem ne kadar uzun sürerse sürsün, eylemin gerçekleştirildiği ortamın hedeflenen sonuç elde edilene kadar önemli ölçüde değişmeyeceği umulurdu. Böyle bir dünyada böyle bir beklenti "akla yatıyordu"; hayata yansıtıldığı zaman, ileriye doğru bakma ve uzun vadeli, sabit hedefe yönelmiş planlama hâllerinde –ve de tutarlılık ve gözü kara bir kararlılıkla önceden tasarlanmış sonuçların elde edileceği planların peşinden gidilmesi adına da– akla yatıyordu. Güncellenmiş, akışkan modern "kendini gerçekleştirme" fikri ise bireye ait yaşam düzeneği bileşenlerinin (işletmeler, ticaret koşulları, siyasi kurum ve programlar, yüceltilen değerler, *comme il faut* ve *comme il ne faut pas** arasındaki ayrımlar, baskın ya da şiddetle arzulanan yaşam tarzları vesaire) neredeyse her birinin ortalama ömürlerinin devamlı artan bir hızda azaldığı bir dünyaya hizmet etmesi için yeni bir şekle sokulmuş durumda; bahsi geçen neredeyse evrensel kuralın tek istisnası ise bir bireyin ortalama yaşam süresi. Tutarlılık değil esneklik; edinilmiş inanç ve alışkanlıklara tutunmak değil hayat yolculuğu sırasında güzergâh ve araç değiştirilebilme istekliliği ve kabiliyeti; her şey düşünüldüğünde, hatırlamak

* (Fr.) Münasip olan ve olmayan. (ç.n.)

değil unutmak: Bugünün sloganları bunlar işte. Uzaklardaki ideal bir durum için çalışmak değil, eldeki mevcut, yerelde geçici (*endemically transient*) fırsatları en iyi şekilde kullanabilmek. İlk "revizyonist" Eduard Bernstein'a ait o meşhur (kimileri için rezil) özdeyişte dendiği gibi: "Benim için önemli olan sosyalizmin nihai hedefi değil, sosyalist hareketin kendisidir."[1] Bugünün kendini gerçekleştirme pratiklerini "revizyonist" olarak adlandırmak gerçekten çok cazip.

RR Kendini gerçekleştirme fikrinin miadının dolmuş olduğunu düşünmene üzüldüm. Tabii neden böyle düşündüğünü anlıyorum, günümüzün akışkan ortamlarında geleceğe doğru uzanan bir sabitlik fikrine bel bağlamak bundan yirmi-otuz sene öncesine göre artık mümkün değil. David Plath tarafından alıntılanan, 1972 yılına ait bir Japon banka reklamı, bir şirkette yeni çalışmaya başlamış birine 26 ve 30 yaşlarındayken sırasıyla dünyaya gelecek erkek ve kız çocuğundan tut da, kızının düğün tarihine ve emekliliğinden birkaç yıl sonra gerçekleştireceği Avrupa seyahatine kadar hayatının bütün önemli dönüm noktalarını kapsayan ömür boyu sürecek bir sözleşme teklif ediyordu.[2] Buradaki fikir şuydu; bankaya düzenli ödeme yapıyordunuz ve bu önceden kararlaştırılmış, düğün ya da seyahat, üniversite harcı gibi giderleri karşılamak için büyük meblağlara gerçekten ihtiyacınız olduğu anlarda banka bu meblağları sizin kullanımınıza sunuyor. Böylece bir kere imza attıktan sonra bütün hayatınız kabaca çizilmiş oluyor ve ondan sonra sadece işinize gücünüze bakıyorsunuz. Bu program bana Marilyn Strathern'in laf arasında sarf ettiği doğru olduğu kadar acımasız da olan bir cümleyi hatırlatıyor: Hayatı bir projeye dönüştüren orta

1. Eduard Bernstein, *The Preconditions of Socialism*, Cambridge University Press, 1993 (*Sosyalizmin Ön Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri*, Çev. Levent Bakaç, Yazılama Yay., 2011), s. 190.
2. David W. Plath, *Long Engagements: Maturity in Modern Japan*, Stanford University Press, 1980, s. 89.

sınıftır.[3] Aslında ortanın "altındakiler"in kendi hayatlarını bir proje olarak düşünmeye güçleri yetmez çünkü onlar her şeyden önce sürekli hayatta kalma mücadelesi verir. Diğer yandan "yukarıdakiler" ise uzun vadeli hedeflere bağlanmak zorunda değildir çünkü onlar için de esas mükâfat –yani, istedikleri an istediklerini yapabilmeyi mümkün kılan ekonomik özgürlük– artık bir sorun değildir.

Bugün hiçbir bankanın böylesi önceden çizilmiş gelecek planları içeren reklamlar hazırlamayacağı ve de yeni iş sözleşmesi imzalayan kişiler arasında ömürlük bir işe girdiğini düşünenlerin çok az sayıda olacağı konusunda kesinlikle haklısın. Ama bence lafını ettiğimiz akışkanlık hâli, kendini gerçekleştirmeyi hükümsüz kılmaktan ziyade onun konumunu başka bir yere kaydırdı. Kapitalist toplumun içinden geçtiği yapısal değişimler sırasında, tüketimin bireysel özgürlüğün ifade edilme biçimi olarak nasıl çalışmanın yerini aldığını daha önce sen kendin tarif etmiştin.[4] Ama benim aklımdan geçen tam olarak bu da değil. "Henüz bütünlüğü içinde görünür kılınmamış, hâlâ kısmen bulanık ve içinde gereğinden fazla boş nokta bulunan bir model" hakkındaki karamsarlığını da anlıyorum. Ve evet, toplumsal pratik insanların yaptığı her şeyin kendinden emin adımlarla –Sinatra'nın zamanında duyurduğu klasik deyimi kullanacak olursak, "kendi yolumda" (*my way*) düsturuyla– katedilen bir hayat yerine bir video oyununun "yeniden başlat" düğmesi etrafında şekillendiğini onaylar görünüyor. İnsanlar ilişkiden ilişkiye sürükleniyor, neredeyse hiçbir duygusal tepki vermeden ev taşıyor ve hatta gayet rahat bir şekilde bir siyasi partiden diğerine sıçrıyor; böylece devam etmekte olan bir kendini gerçekleştirme sürecinden bahsetmek miadını doldurmuş görünüyor.

3. Marilyn Strathern, "Foreword: The Mirror of Technology", *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces* (Der. Roger Silverstone ve Eric Hirsch), London and New York: Routledge, 1992, s. ix.

4. Zygmunt Bauman, *Freedom*, Milton Keynes: Open University Press, 1988 (*Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, AyrıntıYay., 2015), s. 74.

Ama yine de.

Belki Bernstein'den yaptığın alıntıyı sosyalizme gerçekten ulaşmış toplumlara uygularsak bize daha fazla şey söyleyebilir. Burada sosyalizm kelimesini, belli bir Marksist anlam çerçevesinde şiddetli bir devrimin sonucunda niceliğin niteliğe dönüştürülmesi olarak değil de, sakin ve tam manasıyla etik bir yaklaşım olarak kullanıyorum. Burada kastettiğim, geçmişte kayda değer, onları biçimlendiren dönemler boyunca sosyal demokrat hükümetler tarafından yönetilmiş olan İskandinav ülkeleri. Bu ülkelerin bazılarında idari pozisyonlarda daha sağcı politikacılar bulunmuş olsa da, sorunların çözümüne dair eşitlikçi, bireyci, her daim uzlaşma arayışında olan temel İskandinav değerler sisteminden ödün verilmemiştir. Eğer bir ülkenin başarıları eldeki kaynakların o ülkede yaşayanların iyiliği için kullanılma düzeyi ile ölçülüyorsa, İskandinav ülkeleri ortaya oldukça muhteşem bir iş çıkarmış diyebiliriz ve burada nispeten yakın zamana ait bir gelişme olan Norveç petrolünden bahsetmiyorum. Mesela haşin iklim koşulları, düşük nüfus yoğunluğu, yabancılar için öğrenmesi zor dili ve hiç kimseyi zengin etmeyecek yeraltı kaynakları ile Finlandiya'yı ele alalım. Ama yine de doğal kaynakları daha fazla potansiyel barındıran başka birçok ülkeye kıyasla kendi insanına çok daha fazlasını sunan bir ülke Finlandiya.

İskandinavya'da işleyen siyasi süreçlere bakacak olursak, akıllara hemen Bernstein'ın söyledikleri geliyor. Bir toplumsal ideale doğru hareket edebilmek için varılacak idealin ne olduğunu önceden bilemezsin. Varılacak son bir nokta yoktur. Ama yine de o noktaya doğru hareket etmek en önemli şeydir. Eğer bunu yaparsan başka *biriymiş* ya da yeni dünya vatandaşlığını benimsemiş biri, Lenin'in "yeni insanı"ymış gibi davranamazsın... Ne olmak istediğine ve başkalarının ne olmak istediğine dair kendi fikirlerin olabilir. Başkaları senin fikirlerinin bir kısmına katılırken bir kısmını reddedebilir. Yani ideal olana doğru hareket esnasında, idealin ne olduğuna dair görüş açm değişecektir. Ve belirli bir noktaya

vardığın anda, o an sana göründüğü hâliyle idealine daha da yaklaşmak için başka şeyler yapılması gerektiğini fark edersin. Bunu gerektiren şeylerin bir kısmı sunduğun çözümden kaynaklanırken, diğerleri ise daha önce gözünden kaçmış ya da ancak şu an görünür olmuş şeyler olabilir.

Sonuç olarak elimizde iki farklı harekete geçirici unsur var. Bir yanda, toplumu dönüştürme ve sürekli hareket hâlinde olma fikri, öte yanda ise tam da söz konusu hareketlerin başarılı olmasını sağlayan izlenecek sabit, uzun vadeli ideolojik bir vizyonun olmayışı. Geçici hedeflere giden yol haritaları var evet ama ne olursa olsun dikilecek tümden bir toplumsal yapıya ilişkin bir şablon yok. Ama "demokrasi" bu özellik itibarıyla bu anlama gelmez çünkü birbiriyle uyuşmayan siyasi düşünceler arasında mücadelenin yaşandığı bir yerde de demokrasi gerçekleşebilir. İskandinav ülkelerindeyse hareket daha önceden üzerinde mutabakata varılmış belli ilkeleri, her ne kadar uyumsuz ve öngörülemeyen toplumsal sonuçlar ortaya çıkarma ihtimali olsa da terk edilmemesi gereken belli bir mantığı takip eder. Aslında bu toplumların birçok ortak noktası olsa da, hem halklarının genel eğilimleri dolayısıyla hem de bu halkların mikro ölçekte yapmış oldukları siyasi seçimler açısından bu ülkeler birbirinden son derece farklıdır. Yine de İskandinavyalı bir muhafazakâr, kadınların ev işlerini üstlenmeleri ve toplumsal hayata aktif ve eşit şekilde katılmamaları gerektiğini söyleyen "geleneksel aile değerleri"ni savunmaz.

Peki bu uzunca kendi kendine söylenme hâlinin anlamı nedir? Belki kendini gerçekleştirme sorusuna da benzer önermelerle yaklaşabiliriz: Bir programı tamamlamak, önceden belirlenmiş bir yaşam, benim icat ettiğim bir yol ya da bana başkaları tarafından salık verilmiş bir güzergâhı takip etmek değil de, varış yeri belli olmayan ama benim kendim için seçtiğim ve sadık kalacağım belli ilkeler tarafından yönetilen bir hareket. Eğer bu ilkeleri birbirleriyle çelişkiye düşüren gelişmeler olursa, o zaman yine onların arasından

bazı seçimler yapmam gerekir. Kendimi gerçekleştirmek istiyorum ama kim olduğumu bilmiyorum: Hem Sokrates hem de Śākyamuni'nin* destekleyebileceği bir başlangıç noktası.

ZB "Varış yeri belli olmayan ama benim kendim için seçtiğim ve sadık kalacağım belli ilkeler tarafından yönetilen bir hareket"; evet, tabii ki! Hemfikir olmamam için neredeyse hiçbir neden yok. Ama gelgelelim *kendi* kendini gerçekleştirme, neoliberal politikaların yaptığı "kader" –fazlasıyla benim kontrolüm dışındaki dış koşullar– manipülasyonunun üzerini örtmek için günümüz hegemonik neoliberal ideolojisinin bol bol suistimal ettiği bir söylence değil de nedir? Öyle bir manipülasyon ki kişinin sağduyulu davranabilme ve manevra yapma kapasitesine bırakılmış alana yapılan bir taarruz gibidir. Tam yarım yüzyıl önce Michel Crozier'nin[5] Fransız bürokrasisindeki uygulamalar dahilinde keşfettiği –kişinin kendi ellerindeki bağları çözerken başkalarının ellerini bağlama örneğiyle açıklanabilecek– strateji, zaman içerisinde kişilerin kendilerini gerçekleştirme şanslarının – bireyleştirilmiş tüketicilerden oluşan toplumumuzda "sert" değil "yumuşak" iktidar, kör gözüne parmak biçimde değil aba altından sopa göstererek – esasen eşitsiz bir biçimde dağıtıldığına dair peşin içgörünün bir kanıtı hâline gelmedi mi? Toplumsal süreçlerin ürettiği hayat sorunlarını bireysel düzeyde elde edilen ve kullanılan kaynaklarla bireyler olarak çözüme kavuşturmamızı talep eden neoliberalizme karşı gerçekten ayaklanabilir miyiz? *De jure* birey statüsünden *de facto* birey statüsüne yükselebilir miyiz?! Yani, sayıları giderek azalsa da bazılarımız kimi zaman bunu gerçekleştirebilir. Çoğumuz, çoğu zaman bunu yapamayız.

* Budizmin kurucu figürü Guatama Buddha'ın diğer bir ismi. "Sakyalar" MÖ 11. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar bugünkü Hindistan ve Nepal'de yaşayan bir halktı ve içlerinden çıkan en önemli figürlerden biri "Siddartha Guatama Sakya", diğer bir ismiyle "Śākyamuni" yani "Buddha"ydı. (ç.n.)

5. Michel Crozier, *The Bureaucratic Phenomenon*, London: Tavistock Press, 1964.

Sorbonne Üniversitesi'nden iktisatçı Daniel Cohen şöyle diyor:

> Eski döneme ait Fordist bir fabrikada çalışan bir işçi (Ford'un dediği gibi "içki içmediği sürece") her ne güzergâhı takip ederse etsin bir işçidir. Bugünün dünyasında ise "her şeyi kaybetme" riski kalıcı hâle gelmiş durumda. "Biricik" bilgiye sahip üst sınıf profesyonel ise yeni bir teknolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte sert bir düşüş yaşayıp yetersiz birine dönüşebilir; "spesifik" işçinin tanımı çalıştığı şirketin iflas etmesi ya da çalışanlarını lüzumsuz görmesi ihtimaliyle birlikte her şeyini riske atmaktan geçer. Son olarak, bireyin yaşamı boyunca toplanan üçüncü cins sermaye, işçiler emek piyasasından kalıcı olarak dışarı atıldığı ve yoksulluk ve toplumsal yapıdan uzaklaşma kısır döngülerine düştüğü zaman kaybedilebilir.[6]

Her birimiz Guy Standing'in "prekarya"[7] adını verdiği –nüfusça sayıları giderek artan ancak "ikinci bir uyarıya kadar" istedikleri zaman ve istedikleri yere yerleşme izni verilen– bireyler meclisine sürgün edilme sürecinin bir parçası değil miyiz ya da gerçekten sürgün edilmenin korkusuyla yaşamıyor muyuz? Tabii o ikinci uyarı verilmeden önce biz durumdan haberdar edilirsek.

Luc Boltanski ve Eve Chiapello'nun ileri sürdüğü gibi, kaybedenler arasına düşmektense imtiyazlılar arasında kalmayı başaran az sayıda insan (çoğunlukla yeni küresel elit kesim) yaptığı işte ustalık (*savoir-faire)* yerine hayatm tadını çıkarma, iyi yaşama bilgeliğine (*savoir-vivre)* meylediyor ve "başkalarıyla ilişkilenebilme, iletişim ve ilişki kurabilme yetisi ile birlikte tek bir iş ve köklü vasıflar sahibi olma yerine çok yönlülük, iş esnekliği ve yeni görevleri öğrenme ve onlara

6. Daniel Cohen, *Nos temps modernes*, Paris: Éditions Flammarion, 1999, s. 91.

7. Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury Academic, 2011 (*Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, Çev. Ergin Bulut, İletişim Yay., 2014).

uyum sağlamaya vurgu yapıyor".[8] Toplumsal spektrumun diğer ucunda ise, gözleri kaygılı ebeveynler:

Üzerine para banknotundan daha çok sayıda fatura saçılmış bir yemek masasında kime ne ödeme yapacaklarını ve nasıl para biriktireceklerini düşünüyorlar... Çoğu insan çalışmak istiyor. Çalışmak çok temel bir insan arzusu; bir yol açmak, kendisi ve sevdikleri için geçim kaynağı sağlamak, ilerleme kaydetmek... Ama gelmiş geçmiş en iç burkucu sorulardan biriyle cebelleşerek, insanlardan o umudun sökülüp atılmasını görmek çok kolay: Yaşayabileceğinden daha azı için çalıştığın zaman nasıl idare edebilirsin?[9]

Başka bir yazımda, akışkan-modern dünyamızın sürekli hareket hâlinde olan insanlarının kabaca iki büyük kategoriye ayrılabileceğini önermiştim: Turistler ve avareler; turistler özgür ve neşeli bir seçimin sonucu avareyken, avareler ise korkulan ve hınç duyulan ama alt edilemeyen bir ihtiyacın ürünü turistlerdir. Tamamen farklı nedenlere dayansa da, bu iki kategori de bir noktadan sonra hareketsiz kalamayacaktır.

İlgi odağı ünlülerin ahlaki otoriteler ve ahlak öğretmenlerinden yaşam rehberliği rolünü devraldığı bir toplumu düşününce, birey düzeyinde işleyen kişinin kendini gerçekleştirmesine dair yüce tasavvur iyilik dilekleriyle yaşayan estetik duayenlerinin (*Schöngeisten*) şiddetli arzularında hayatta kalabilir. Özerklik, kendi kaderini tayin edebilme ve kendini kabul ettirmenin –"benim kendim için seçtiğim ve sadık kalacağım belli ilkeler tarafından" inatla, vazgeçmeyerek ve her şeyden öte başarıyla yönetilmemin– önüne engeller yerleştirmiş bir toplumun acımasız gerçeklerinden dar görüşlülük ve dikkatten yoksunlukla bihaber kalmış bir özlem. Arzunun peşinden gidilemez demek değildir bu ama çoğu insan için ve çoğu zaman bu arzuyu izlemek bu

8. Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, Verso, 2007, s. 89.

9. Charles M. Blow, "Minimum Wage, Maximum Outrage", *New York Times*, 16 Nisan 2014.

arzunun inatla, hüsranla ve zalimce görüş açılarının dışında kalacağı anlamına gelir. Müzmin ve muhtemelen onulmaz bir sosyolog olarak şu sonuca varmaya meyilliyim: Felsefi bir terim kullanacak olursak *sub specie aeternitatis** ile anlamlı bir yaşamı hedefleyen Sokratçı strateji en başından beri geçerliydi ve hâlâ geçerli; ama bu stratejiyi iradeli ve verimli bir biçimde uygulamaya koymak oldum olası zordu ki özellikle günümüz toplumlarında daha da zor.

Ama, İskandinav toplumlarının neoliberal ideolojik hegemonyanın yarattığı baskılara karşı samimiyetle direnme, bu hegemonyanın kişiler düzeyinde yaymaya çalıştığı ikiyüzlü ve riyakâr mesajların zehrini ortamdan uzaklaştırma çabalarının, ampirik gerçekler ile ahlaki hakikatler tarafından belirlenen standartları birbirine yakın tutma ihtimalinin geçerliliğinin bir göstergesi olduğu konusunda sana tüm kalbimle katılıyorum. Tek dileğim, bu toplumların yerel bir normdan sapma örneği teşkil etmesindense bizler ve diğerlerinin izleyeceği yollara işaret eden birer avangard olduğunu zaman içerisinde ortaya koymamızdır.

RR Belki bu noktada şeylerin nasıl olduğu ile nasıl olması gerektiği arasında bir ayrım yapmamız gerekli. Ama neden sadece *sub specie aeternitatis*? En son söylediklerinin ilk kısmı bana Epictetus'u ve onun tamamen kontrolümüz dışında olan şeyler hakkında gereksiz yere endişelenmememiz konusunda yaptığı uyarıyı hatırlatıyor. Sorumuz şu: Bütün bu meselelerin çıkış noktası neresi? Demokratik bir ortamda, en azından prensipte, toplumsal örgütlenmenin kurallarının doğal kanunların dışavurumları değil, bizler tarafından üretilen kurallar olduğunu düşünebilmeliyiz. Ama ben de açgözlülük ve rekabetin insan doğasının te-

* (Lat.) "Sonsuzluğun huzurunda" demektir. Baruch Spinoza'nın düşünce sisteminde önemli bir yer teşkil eder. Spinoza için "sonsuzluğun huzurunda olanlar", gerçekliğin geçici özelliklerine atıfta bulunmadan ve tabi olmadan evrensel ve edebî olarak gerçek olan şeylerdir. (ç.n.)

mel, esas özellikleri ve bu özellikler üzerine inşa edilen bir ekonomik sistemin bizlerin özünde olanı yansıtan bir ideal sistem olduğunu savunan birkaç neoliberal ile tanıştım. Bu görüşe katılmıyorum. Dünya toplumları ve kültürlerine ve onların tarihsel gelişimine bakınca, insan doğasının esasları şunlar diye bir şey öne sürülemez; bizler şu anda, günümüz koşullarında, neysek sadece oyuz ve birçoğumuz nelerin muhafaza edilip nelerin geride bırakılması gerektiği konusunda muhtemelen farklı görüşlere sahip olsak da şu an olduğumuz hâlde kalacağız diye bir kural da yok. Dolayısıyla, bugünün sosyokültürel mekaniğinde felsefi olarak doğru kabul ettiğimiz ilkelerle hareket etmemizi imkânsız kılan bazı yanlışlıklar bulursak, o zaman bahsi geçen koşulları bu ilkelerin onlara inanan herkes tarafından tercih edilebilir ve uygulanabilir olacağı bir yöne doğru taşımamız gerekir. Orada bir yerde ihtiyaç duyulduğu vakit iyileştirilecek bir idealin var olmadığını bir kez daha hatırla.

Çoğu zaman o koşulları değiştirmek için bir devrime bile ihtiyacımız yok. Charles M. Blow'dan yaptığın alıntıda geçen, çıkmaza girmiş ailenin daha ivedi ihtiyaçları hakkında konuşamam çünkü o gibi durumlarda daha karmaşık bir çözüm geliştirmek gerekli ama yeni bir teknolojinin geliştirilmesi sonucu mevcut yeteneklerinin miadının dolması muhtemel uzman işçi figürünü düşünürsek –gerçekten de, bu birçok insanın sürekli korunmasız açık bir pozisyonda varlığını hissettiği belirgin bir tehlike– söz konusu sorun, eğitim sisteminde bellibaşlı değişikliklere gidilerek büyük ihtimalle çözülecektir. Üzülerek söylemeliyim, Avrupa üniversitelerinin bugün attığı adımlar tam tersi yöne doğru ilerliyor. Mesela Avrupa Üniversiteleri Stratejik Yönetimi Merkezi'nden (*European Center for Strategic Management of Universities*) Frans van Vught'a göre, "Avrupa Birliği'nin daha fazla mezuna ve bu mezunların hemen istihdam edilmesine ihtiyacı var. O yüzden, üniversitelerin birincil görevi, büyük sayılarda istihdam edilebilecek bilgi işçilerinin"

üretimi olmakla beraber,[10] "Avrupa yükseköğretiminde kitleselleşmenin ve yeni kayıt yaptıranların sayısındaki büyümenin devamı gerekli."[11] Bana kalırsa bu söylenenler baştan aşağı bir saçmalıktan ibaret. Eğitim, bir iş için gereken niteliklerle birlikte değerlendirildiği zaman, eğitim gören kişinin değil ister istemez sadece sistemin ihtiyaçlarına hizmet edecektir. Ayrıca, üniversiteler için öncelikli performans kriteri verimliliktir: Daha fazla ve daha hızlı mezun olanlar. Sanki bir insanın gelişimi daha yavaş hızda ilerleyen, o insanı çok sayıda farklı ve birbiriyle çelişen bilgi akışına ve de çözümü mümkün olmayan ebedî sorulara ve kişisel meydan okumalara maruz bırakan bir süreç değilmiş gibi. Tabii, bütün bunlar "verimsiz" süreçlerdir ve bu yüzden de üniversiteler, mezunlarının gelecekte girecekleri tahayyül edilen işlerle doğrudan ilişkili olmayan birçok şeyi müfredattan çıkarıyor. Sorun şu ki, öğrenciler fiilen okuldan mezun oldukları ve üniversite bürokratları, onların o çok "verimli" ders programlarını tasarladıklarında daha var olmayan kariyer yollarına girmek durumunda kaldıkları an, edinecekleri meslekler çoktan gereksiz hâle gelmiş olabilir. O yüzden, pek tabii, süregelen üniversite reformlarının ilan ettiği hedeflere hiçbir zaman ulaşılmayacak ve peşi sıra gelen her iddialı strateji ya da program onların geliştirilmesinden sorumlu olanlar için hiçbir hukuki sonucu olmadan başarısızlığa uğrayacaktır.

Bundan dolayı, evet, sistemin bireye kendini gerçekleştirme hakkı vermediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca, eğitimin bugünlerde, toplumumuzun güya temellerini oluşturan Aydınlanma değerlerinden sapan yaşam alanlarından sadece bir tanesi olduğu da doğru. Ama sorulması gereken soru şu: Bu durum toplumumuzun bugün aldığı şekle dair yapısal

10. Frans Van Vught, "The EU Innovation Agenda: Challenges for European Higher Education and Research", *Higher Education Management and Policy*, 2009, 21(2), s. 23.
11. A.g.e., s. 25.

bir özellik mi yoksa bizlerin kendi kişisel menfaatlerini el üstünde tutan "uzmanlara" dair bilinçsizlik, politik tembellik ve güvenimiz sonucu ortaya çıkan bir olumsallığın ürünü mü? Ben ikinci şıkka, yani bütün bu soruların günümüz demokratik toplumları vasıtasıyla hâlâ çözüme kavuşturulabileceğine inanmak istiyorum. İşte bu noktada "uygulamalı benlik" –eğer böyle bir terim kullanılabilirse– meselesi tekrar konumuzla yakından alakalı oluyor. "Kendini gerçekleştirme" ayrıca toplumsal bir özne, bilinçli kararlar alabilen ve siyasi tercihler yapabilen biri olma sürecini gerektiriyor.

ZB Kontrol edemediğimiz o kadar çok şey var ki, bunların bir envanterinin çıkarılabileceğini aklım almıyor. Umutsuzca *aporetic** olduğuna inanılan çelişkilerden birini çözüme kavuşturduğumuz her an yeni çıkmazlar ortaya çıkıyor. Dünyanın "sırlarını çözme" çabası, çözüme kavuşturulan her sırrın yenilerini üretmesi ile birlikte durmadan devam edecek gibi. Çözüme kavuşturulan sırrın ciddiyetini anlamak için en güvenilir ölçüt, yeni tespit edilen bilinmez noktaların sayısı. İnsanın kafasını bulandıran ve peşini bırakmayan 1.000 problemden birini çözünce geriye 999 tane kaldığına inanan pozitivist yaklaşım, bilim ve kültürün hikâyeleri ile doğrudan doğruya çelişiyor.

Epictetus'un önerisine herkes katılmayabilir ama bu konudaki duruşumuz ne olursa olsun, bir sorunun çözümünün imkânsızlığı varsayımının hemen hemen hiçbir zaman insanları o sorunu çözmeye dair mücadele etmekten alıkoymadığını kabul etmek zorundayız! Öyle görünüyor ki kontrol edemediğimiz bir şey hakkında kaygılanmamak daha iyi bir yaklaşım olsa da, insanların kontrolden kaçan şeyler hakkında kaygılanmaya devam etme, inatla onları

* (Antik Yunanca) "Asphoria" kelimesinin sıfat hâlidir. Aphoria, felsefi olarak çözüme bağlanmayan bulmacalar için kullanılır. Mesela Plato'nun erken dönem diyalogları, tartışmanın sonunda bir yere bağlanmaması, bir çözüme varmamasından ötürü "aporetik" diyaloglar olarak geçer. (ç.n.)

yakalama ve yakalamak için yeni ve daha da usta ağlar geliştirme eğilimlerinin kökü yine de kazınamaz. Tarih, halihazırda yönetilebilen meselelerin dokunulmaz olduğuna inananlarla –mesela köleliğe yaklaşımlarıyla Plato ya da Aristo ya da Amerikan Anayasası'nı kaleme alanlar, kadınların seçme ve seçilme hakları açısından onları 20. yüzyıla kadar vatandaş olarak saymayan seçim kanunlarını kaleme alanlarla– dolu olmakla beraber, bir yandan da (tamamlanmaktan çok uzak olsa da) yeniden sınıflandırma işlemlerinden oluşan uzun bir sicim gibidir ya da umalım ki açlığın yegâne teşvik edici unsur ve hırsın hırslılar tarafından açları çalıştırmak adına devreye sokulan tek teşvik edici unsur olmasıyla beraber, bugünün zenginlerinin vergilerini ve yoksulların sosyal yardımlarını kesenlerde bir değişim görülsün. Ya da senin Frans van Vught'ın varsayımlardan yola çıkarak alıntıladığın gibi eğitim kurumlarının büyüme ve öğrenci hacmi alımlarının ve bu kurumlar tarafından önerilen ve tebliğ edilen bilgi içeriği ve beceri çeşitlerinin parasal terimlerle ifade edilen ticari çıkarlarının önceden buyrulmuş otorite ve donatılmış yetkileri tarafından belirlenmesi meselesini ele alalım.

Bu basit gerçeği tüm berraklığı ile lafı dolandırmadan kelimelere döken az sayıda insandan biri, büyük romancı ama aynı zamanda büyük filozof ve insan ruhunun muhteşem analisti J. M. Coetzee'dir: "Koşu atletinin tek hedefi diğerlerinin önüne geçip orada kalmaktır. Hayatın neden bir yarışa benzetilmesi gerektiği ya da ulusal ekonomilerin kendi sağlık durumları adına yoldaşça bir arada koşmak varken neden yarış hâlinde olmaları gerektiği sorusu hiç gündeme getirilmiyor. Bir yarış, bir yarışma: Gidişat işte böyle."[12] Fakat Coetzee şunu da ekler, "Savaşın kaçınılamaz hiçbir yanı yoktur. Eğer savaş istiyorsak savaşı tercih ederiz, eğer barış istiyorsak aynı şekilde barışı tercih ederiz. Eğer

12. J. M. Coetzee, *Diary of a Bad Year*, London: Vintage, 2008 (*Kötü Bir Yılın Güncesi*, Çev. Suat Ertüzün, Can Yay., 2009), s. 79.

rekabet istiyorsak rekabeti tercih ederiz ama alternatif olarak yoldaşça bir arada çalışma yoluna da yönelebiliriz."[13] Âmin.

Peki, bütün bunlar benliklerin yeniden üretimi sorumuzu nerede konumlandırıyor? Aynı kitapta Coetzee, bugünlerde samimiyet (buna ben otantikliği de eklemek istiyorum) kavramının "tamamıyla içinin boşaltıldığını" söylüyor. Mevcut kültürde "samimiyet ile samimiyetin performansı arasındaki farkı çok az insan görebiliyor, dinî inanç ile dinin kurallarına riayet etme arasındaki farkı görenlerin az sayıda olması gibi".[14] Kendi başına yapılacak (*DIY*) bir iş ve "benliğin sahibine ait" başkasına devredilemez bir ödev olduğu varsayılan kendini gerçekleştirme, aslında, "şimdici" (*nowist*) kültürün tedrisatından geçmiş insanlar (yani dikkat aralıklarının gittikçe kısalması, hafızalarının sığlaşması ve hızla artan sabırsızlıktan mustarip olanlar) için *kendini gerçekleştirmenin* kendisinden-se *kendini gerçekleştirmenin performanslarıyla* yetinmenin baştan çıkarıcılığına direnmek açısından fazla karmaşık bir mesele. Kendini üretme işi, günümüzün tavsiye edilen performanslarına yönelik büyük sayılarla arz edilen seri üretim montaj kit'leri sayesinde ciddi ölçüde, radikal anlamda kolaylaşıyor; kârın kokusunu çok uzaklardan alan ve peşinden giden kitlesel medya ve zincir dükkânların yardımıyla insanlar bu kit'lerin peşinden hevesle koşuyor ve onları elde ediyor. Bu bağlamda, son dönem Sovyetler Birliği'nin muhteşem hiciv yazarlarından Vladimir Voinovich'in keskin zekâsını anmadan edemiyorum. Sovyetler Birliği'nde komünizmin inşa edilme sürecinin 2042 yılında başarıya ulaşmasıyla birlikte, herkesin kendi ihtiyaçlarının karşılanmasına dair komünist taahhüt yerine getirilmiş olacaktır, diye yazar Voinovich.[15] Şöyle ki her gün hükümetin radyodan o gün nüfusun nelere ihtiyacı olduğunu duyurmasıyla başlayacaktır. Bugünün otantik benliğini temsil etmesi maksadıyla arz edilen kit'ler

13. A.g.e., s. 81.
14. A.g.e., s. 109.
15. Vladimir Voinovich, *Moscow 2042*, London: Cape, 1988.

ve bu yolla kendini gerçekleştirme hakkına dair vaadin yerine getirilmesi pratikleri ile Voinovich'in anlattıkları arasındaki benzerlik gerçekten şoke edici.

Baudrillard'ın "simulacrum" kavramı da akla geliyor tabii, neyin hakikat neyin yanılsama olduğunu anlamanın beyhude bir çaba olduğu iddiası ya da işini iyi yapanlar ile kamuoyunu işin iyi yapıldığı konusunda ikna becerisi olanları birbirinden ayıran Erving Goffman. Goffman, bizi, ikinci tür beceriler açısından ustalaşmış ama ilk tür becerileri edinme ve uygulamada ya başarısız ya da ihmalkâr olan, "kendine güvenen adamlar"ın yükselen tehlikesine karşı uyarır. Coetzee'nin kıyaslamasına bir kez daha başvuracak olursak, bugünlerde "dinî inanç" etiketi altında reklamı yapılan ve satılan şey aslında ritüelleştirilmiş hareketleri izleyebilme ve kişiye/mesleğe özel eşyaları sahiden ya da farz edildiği şekliyle ustalığının kamudaki dışavurumuna hizmet edecek biçimde kullanabilme becerisidir.

RR Herbert Marcuse'ün aslında 1964'de *Tek Boyutlu İnsan* metninde ileri sürdüklerini Voinovich çok daha renkli terimlerle ifade etmiş. Bir yandan toplumsal sistem kendi sınırları içerisinde, kendini gerçekleştirmek olmasa da, en azından muhafaza etmek isteyen bireyler için sorunlar çıkarır ama diğer yandan, aynı sistem bütün bu sorunlara çözüm sağlama hakkını da tekeline almıştır. Ve bu sorunların neler olduğunu ve çözümlerini manipüle edebilir. Veya Bachrach ve Baratz'ın görüşlerini tartışan Steven Lukes'un kaleme aldığı şekliyle, hangi olgunun meşru bir sorun olarak kabul edileceği ve hangilerinin meşru şikâyetler alanının dışında kalması gerektiği üzerinde iktidar kesinlikle etki edebilir.[16] Marcuse aslında bizlere araçsallık söylemlerinin bir yandan içinde yaşadığımız zamanlarda "her şeyden önce verimlilik"

16. Steven Lukes, *Power: A Radical View, Basingstoke*, New York: Palgrave Macmillan, 2005 (*İktidar: Radikal Bir Görüş*, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yay., 2016), s. 23-5.

fikrini desteklerken, diğer yandan da ilkelere dair sorunların tekil, bireysel –sistemin zarar görmesinin önüne geçerken belki ihtimam gösterilebilecek– şikâyetlere indirgenmesine nasıl katkıda bulunduğunu göstermişti.[17]

Yaşadığımız dönemde, aslında 1960'lardan beri görülen eğilimler bu sorunun şiddetini azaltacağına aslında daha da arttırdı; gerçi yaşanan gelişmeler görünürde faydalı gibi gelebilir. Sistem artık kendini eleştirenleri saldırgan bir şekilde marjinalleştirmiyor. Onlara kendi görüşlerini ifade etme hakkı ve birçok benzer altkültür nişi arasında, büyük resme rahatsızlık vermeden kendi seçimlerini uygulamaya koyabilecekleri, meşru bir niş bahşediyor. En radikal sistem karşıtı protestocu da dahil herkesin yemeye ve giymeye rıza gösterdiklerinden devşirilen birer markası var. Müzik altkültürleri ya da alternatif tıp uygulayıcılarının yanında vejetaryenler ve veganlar, Nestle ve diğer çevreye zararlı çokuluslu şirketleri boykot edenler, küreselleşme karşıtları, hayvan kürkünü protesto edenler ve ekoçiftçiler, bunların hepsi sisteme entegre edilmiş durumda. Marcuse'ün yaşadığı zamanlarda "anaakım"ın dışına çıkmak maksadıyla verilen kararların sayesinde seni özel kılan –ve belli sayıda bir kitlenin katılmasıyla konumsal avantajı artan– mekânlar şimdi birer yaşam tarzı seçeneğine çevrilmiş durumda. Bu yaşam tarzları, özellikle belli yaşlar ve sosyal gruplar için daha geleneksel alternatiflere kıyasla *daha bile* anaakım sayılabilirler.

Belki bu konu hakkında çok da endişelenmemeliyiz. Lukes "üçboyutlu" bir iktidar modeli tarif eder. Bu iktidar modelinin, çoğunlukla radikal eleştirinin nesnesi olan son katmanı, iktidara ona tabi olan öznelerin inanç ve görüşlerine istediği gibi şekil verme yetisi verir ki böylece bu özneler onları yönetenlerin onlardan yapmalarını istedikleri işleri gönülden yapmak istesinler: "Öznelerin akıl

17. Herbert Marcuse, 1991, *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston: Beacon Press (*Tek Boyutlu İnsan*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., 1986), s. 107-14.

yürütme yetisini engellemek ya da [o yetiye] zarar vermek için iktidar kullanıma sokulabilir. İktidar, öznelerine neyin 'doğal' olduğu ve onlara özgü 'doğallığın' ne tarz bir yaşamı gerektirdiği fikirlerine dair onları yanlış yönlendirecek ya da onları yanıltacak fikirleri aşılamanın ya da sürdürmenin dışında, genel mânâda onların akılcı yargılara varma yetilerinin gelişmesini engelleyebilir ya da körleştirebilir."[18] Tabii bu durum herhangi bir radikal felsefeye dair en basit soruyu su yüzüne çıkarır: Eğer bu bahsi geçen iktidar insanların akıl yürütme yetilerini engellemeseydi burada tartıştığımız insanların *aslında* daha farklı davranmayı tercih edeceklerini biz nasıl söyleyebiliriz ki? Neden *bizim* fikirlerimiz daha az yanıltıcı ve aldatıcı?

"Nörolinguistik programlamacılığı"nda yetenekli olan Derren Brown'un aktör Simon Pegg ile konuştuğu ve ondan bir kâğıt parçası üzerine doğum günü için ne arzu ettiğini yazmasını istediği bir televizyon programı hatırlıyorum. Aralarındaki sohbet biraz ilerledikten sonra Brown, Pegg'e dilediği şeyin ne olduğunu tekrar sorar ve Pegg'in cevabı bir GMX bisikletidir. Ve, ta-ta!; stüdyoda böyle bir bisiklet vardır. Pegg'ten daha önce kâğıt üstüne yazdığı dileği okuması istendiğinde, sadece kısa bir süre önce deri bir ceket almayı umduğunu görmenin şaşkınlığını yaşar. Eğlence amaçlı sahnelenmiş olsun ya da olmasın (böylesine harikulade marifetler hakkında kısmen şüpheci kalmayı tercih ederim), neyin gerçek olduğu ya da olmadığı hakkındaki fikirlerimizin bize ait fikirler olmadığı ihtimali bile hâlâ korkutucu derecede makul çünkü benzer sonuçlar, belki biraz daha çabayla, daha az karmaşık teknolojiler tarafından elde edilebilir. Eğer Brown gibiler iddia ettikleri gücün yarısına bile sahiplerse, eminim onlardan bazıları ya büyük şirketler ya da o ölçekte iktidar sahipleri tarafından büyük paralar ile çalıştırılıyor ve sürekli kafamızın içine girmeye çaba sarf ediyorlardır.

18. Steven Lukes, *Power: A Radical View* (*İktidar: Radikal Bir Görüş*, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yay., 2016), s. 15.

Öyleyse şu soruyu sormamız gerekiyor sanki: Bu iktidarlara karşı kendi konumumuzu savunmak için devreye soktuğumuz argümanın kendisinin başka bir iktidarın müdahalesinin ürünü olmadığından nasıl emin olabiliriz? Bazen bu temel soruyu dert edinmeden yaşayan insanlara gıpta ile bakmışımdır. En kötümser hissettiğim zamanlarda ise Voltaire'in *Zadig** metninin 18. bölümünü tekrar okurum. Voltaire'in bu hikâyesinde başkarakterimiz bir keşiş ile seyahat eder. Şüphesiz bilge bir insan olan bu keşiş yine de önceki gece hoş bir sohbet ettikleri arkadaş canlısı filozofun evini yakmak ya da onlara evini açan dul bir kadının yeğenini öldürmek gibi anlaşılmaz davranışlar sergiler. Keşiş Zadig'e bu eylemlerinin sebeplerini teker teker açıklar: Filozof evinin zeminine gömülmüş onu çok zengin edecek muazzam bir hazine bulacaktır ve genç çocuk bir yıl içerisinde ona bakan dul kadını öldürecektir. Eğer bir insan geleceği görebiliyorsa, bu ona bir çocuğa zarar verme hakkını tanır mı sorusunu haykıran Zadig'in karşısında duran keşiş, o an sıradan bir insan bedeninden melek Jesrad'a dönüşür ve bu dönüşüm Zadig'in sorduğu soruya cevap niteliğindedir.[19] Ama bu hikâye benim sorumu cevaplamıyor. Ve muhtemelen bu yüzden hiçbir zaman başarılı bir politikacı ya da bir rahip veya devrimci olamayacağım. O yüzden, başkalarının bana peşinden gitmemi söylediği şeyleri kovalamak yerine kendimi gerçekleştirdiğim bir hayatın daha değerli olduğunu düşünsem de, bu görüşümü başkalarına dayatma hakkım aslında var mı? Jesrad Zadig'e şunları söyleyerek devam ediyor: Kötüler her zaman mutsuzdur ve onların görevi az sayıdaki iyi insana çile çektirmektir ve varsayılan odur ki bu durum onların içlerindeki iyiliğin yüzeye çıkmasını sağlayacaktır.

* Voltaire'in içinde bulunduğu 18. yüzyıl Aydınlanma dönemi Fransası'ndaki toplumsal ve siyasal sorunlara üstü kapalı bir şekilde dokunduğu, 1747 yılında yazdığı masalsı kısa roman. Romandaki başkarakter, antik Babil diyarında yaşayan ve başına türlü olaylar gelen Zadig isimli bir filozoftur. (ç.n.)

19. Voltaire, *Zadig and Other Stories*, Oxford ve New York: Oxford University Press, 2006 (*Zadig*, Çev. Hasan Fehmi Nemli, Alfa Yay., 2015), s. 165-7.

Bu argümana da katılamam, özellikle de ima ettiği ahlaki alınyazısma. Tabii ki herkes layık olduğu şekilde yaşamak ister ve herhangi birinin bunu yapması için önünde birçok yol bulunur. Ama biraz farklı bir bakış açısıyla düşününce, bu argümanı tembellik ve rehavet karşıtı bir argümana dönüştürebiliriz. Hayat benim hayatım, inadıyla yoluma kendi bildiğim gibi mi devam etmek istiyorum; yoksa daha rahat, kullanıma hazır bir güzergâhı kabul ederek mi devam etmeliyim? Bunu bir çeşit sınav olarak düşünebilir miyiz? Kendi yolumu seçmek daha zorlu; hatalara, hatta belki de ciddi hatalara yol açmaya daha yatkın. Kendi yolumu seçmek, diğer seçeneğin ötekileştirdiği riskleri barındırıyor. Ama en azından bunu seçenler için, başarılarından tatmin olmayı mümkün kılan tek yol bu.

Tabii bu dediklerim benmerkezcilik ve bireycilik için üretilen mazeretler olarak görülmemeli. Senin (ve Coetzee'nin) işbirliği ya da rekabet ikiliği hakkında söylediklerin son derece önemli. Bence sahici anlamda kendini gerçekleştirme, hiçbir zaman başkalarının pahasına elde edilemez. Tam tersine, herkesin tam da aynı alanlarda güçlü olmasını zorunlu kılan şey rekabettir. İşbirliği ise senin bireysel olarak güçlü olduğun, başkalarına bir şeyler sunabileceğin yönlerini geliştirmeni mümkün kılar. İşbirliği ancak birbiriyle rekabet etmeyen ama birbirini tamamlayan bireyler arasında anlamlı olabilir.

ZB Jesrad gibi meleklerden sakınmak gerek; Voltaire'in yaşadığı dönemden beri sayıları katlanarak arttığı için etrafta onlardan çok fazla var. Zadig'in beyhude çabası ya da pes etmesinde görüldüğü üzere, sirenlerin şarkılarına kulak tıkayabilmek için hicivli romanı *The Stormy Life of Lasik Roitschwantz*'da (Lasik Roitschwantz'ın Fırtınalı Yaşamı) Ilya Ehrenburg'un ileri sürdüğü gibi[20] bir aziz olmak gere-

20. Ilya Ehrenburg, *The Stormy Life of Lasik Roitschwantz*, New York: Polyglot Library, 1960.

kiyor. Söz konusu hikâyede, Yom Kippur* duasını yürüten mübarek Tzadik, Tanrı katında kendini cemaatine vermiş ve Yahudiler'i içinde bulundukları azaptan kurtarmak için Tanrı'nın kararını beklerken –yaşlı, çelimsiz ve güçsüz, derbeder ve biçimsiz su taşıyıcısı– Hershele'nin gün boyu süren orucun ardından son nefesini vermek üzere olduğunu görür, hemen cemaatinin yanında bitiverir ve duayı bitirmek için yeryüzüne ve sinagoga geri döner. Bir halkın selameti yaşlı Hershele'nin kaybından daha değerli değildir.

The Second Machine Age (İkinci Makineler Çağı) başlıklı kitaplarının giriş yazısında, ileri teknolojiler konusundaki en otoriter iki ses –MIT Dijital Business Merkezi Direktörü Eric Brynjolfsson ve aynı merkezin baş araştırmacı bilim insanı Andrew McAfee– teknolojinin bize "daha fazla seçim ve hatta özgürlük" getireceğini ve kıtlıktan ziyade bolluğun yeni norm olacağını ileri sürer. Aynı metnin birkaç satır sonrasında ise laf arasında ve dingin bir ağırbaşlılıkla "teknolojik ilerlemenin belki de çok fazla sayıda insanı geride bırakacağını" belirtir ve "sadece 'sıradan' beceri ve yetileri olan bir işçinin yaşaması için daha kötü bir zaman olmamıştır" diye eklerler.[21] Bugün Jesrad'ların sayısında hiçbir sıkıntı yok; sayıları az ve birbirinden uzakta konumlanmış gruplar ise aziz Tsadik'ler ve ahlaki açıdan duyarlı ve sorgulayıcı Zadig'lerdir.

* Musevilik takviminde yılın en kutsal günlerinden biri olarak geçen Yom Kippur, yirmi beş saati bulan süre boyunca tutulan oruç ve yoğun dua törenleri ile diğer dinî bayramlardan ayrılır. Yom Kippur'un gerektirdiği dinî pratikleri yerine getiren kişilerin Tanrı katında günahlarının affedildiğine inanılır. (ç.n.)

21. Erik Byrnjolfsson ve Andrew McAfee, *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, New York: W. W. Norton & Co, 2014 (*The Second Machine Age: Akıllı Teknolojiler Devrinde Çalışma, İlerleme ve Refah*, Çev. Levent Göktem, Türk Hava Yolları Yay., 2015) s. 10-11.

5

Bağlı Benlikler

Rein Raud Teknolojinin günümüzde insanların birbirine bağlanma biçimlerini nasıl etkilediğini epey konuştuk. Tanım gereği sosyal hayvanlar olan bizler arasında kendi türümüzden olanlarla hiçbir temas kurmadan, en azından çok uzun bir süre ve ciddi hasar almaksızın, hayatta kalabilenimiz besbelli ki çok az sayıdadır. Ama birbirimizle nasıl bağlantı kurduğumuz işin özünde o kadar önemli mi? 21. yüzyılda internetin, her şeyi bilmek gibi önemsiz bir anlamda olmasa da ki her şeyi bilmiyor, Tanrı'nın yerini aldığını söyleyebilirim. Gözlemlediğim kadarıyla dindar bir insan düzenli olarak dinî ritüellerini yerine getirmek zorundadır. Bu sadece bir anlığına yalnız başına derin dü-

şüncelere dalmak veya bir ritüele tam anlamıyla katılmak olabilir. Ama kişi bunlardan mahrum bırakılırsa onda bir çeşit varoluşsal yalnızlık, manevi arka planına bağlanamama gibi irrasyonel bir huzursuzluk hissi oluşmaya başlar. Ben de internet hakkında böyle hissediyorum. Eğer bir süreliğine e-posta ve Facebook hesaplarımı kontrol etme imkânım olmamışsa, önümdeki işlere odaklanmakta aşırı zorlanıyorum; o işlere dair ilgim kaybolacağından değil kesinlikle, ama parçası olmam gereken ama olmadığım bir şeylerin benim yokluğumda yaşandığına dair o belli belirsiz hissi bir türlü üzerimden atamıyorum. Özellikle de günümüzde, ormanda yürüyüş yaptığım anlarda bile beni dünyanın geri kalanına bağlayan (ya da teknik bir nedenden ötürü bunu yapamadığında beni tamamen hüsrana uğratan) bir cihazı yanımda taşıyabildiğim şu zamanlarda. Yaşadığı dönemde Émile Durkheim, dinî deneyimin temellerini oluşturan nesnel bir gerçeklik olduğunu iddia etmişti ve "mitolojilerin çok farklı biçimlerde temsil ettiği ama dinî deneyimi oluşturan *sui generis* duyguların nesnel, evrensel ve ebedî nedeni olan bu gerçeklik, toplumdu".[1] Bu nedenle Durkheim'a göre din, birlikte olma olgusuna saygı göstermek üzerine kurulu garip bir şekilde kodlanmış bir sistemden başka bir şey değildir ve dolayısıyla bu saygı duruşu, bahsi geçen birlikte oluşun çok fazla sorun çıkarmadan devam etmesini garanti altına alır. "İnanç, her şeyden önce, sıcaklık, coşku, bütün zihinsel faaliyetin iyileştirilmesi, bireyin kendini kendinden yukarıya çekmesidir" diyen Durkheim ardından şu soruyu sorar: "Birey kendinden dışarıya ulaşmak dışında, sahip olduğu enerjiyi nasıl arttırabilir? Kendi gücünü kullanarak kendini nasıl aşabilir? Ahlaki olarak kendimizi ısıtabileceğimiz tek ocak, arkadaşlarımızla birlikte inşa ettiğimiz ocaktır."[2] İnan-

1. Émile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, New York ve London: Free Press 1995 (*Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Eskiyeni Yay., 2011), s. 420-1.
2. A.g.e., s. 427.

cını yitirmiş Batılılar için artık bu ocağın dijital ve üzerine din sosu dökülmemiş versiyonu mevcuttur.

Zygmunt Bauman Dinî ibadet ile gündelik hayatımıza diğerlerine göre çok daha fazla burnunu sokmuş, onu sömürgesi hâline getirmiş ve ona nüfuz etmiş belli bir teknoloji arasında bağ olduğuna dair önerin, meseleyi tam can damarından yakalıyor. Ve Durkheim'dan yaptığın "Ahlaki olarak kendimizi ısıtabileceğimiz tek ocak, arkadaşlarımızla birlikte inşa ettiğimiz ocaktır" alıntısı ile "gönüllü kölelik"in değişen türleri ile insani yoldaşlığa duyulan özlem arasındaki bağlantıyı kusursuz bir şekilde gösteriyorsun.

Biz –her birimiz– belirli aralıklarla ama çoğu zaman aynı anda, birbirinden tamamen ayrı iki evrende yaşıyoruz: Çevrimiçi ve çevrimdışı evrenler. Bunlardan ikincisine sıklıkla "gerçek dünya" adı veriliyor, her ne kadar bu adlandırmanın birinci evrene göre ikincisine daha çok uygun olduğu bugünlerde tartışmaya açık olsa da.

Bu iki evren, ilham verdikleri dünya görüşü, gerektirdikleri beceriler ve icat ettikleri, bir araya getirdikleri ve teşvik ettikleri davranış kodları (yine senin çok doğru biçimde adlandırdığın gibi, ayinler düzeni) açısından birbirinden bariz biçimde farklıdır. Aralarındaki farklar müzakere edilebilir ve ediliyor da ama bu farkların uzlaştırılmaları çok zordur. İki evren arasındaki çatışmaları çözüme kavuşturmak ve tamamen ayrı ve birbiriyle karşılıklı çelişen kodlar/tapınmalar arasma sınır koymak, onlar arasında gidip gelen her insanın (yani hepimiz ya da neredeyse hepimizin ve her birimiz ya da neredeyse her birimizin) sorumluluğundadır. Ama bu iki evrenin birinden elde edilen deneyim ister istemez diğerini nasıl gördüğümüzü, değerlendirdiğimizi ve onun içinde nasıl hareket ettiğimizi etkileyecektir; iki evren arasında sürekli, yasal ya da yasadışı ama daima yoğun bir sınır trafiği olma eğilimi vardır.

Modern çağın hikâyesini anlatıya dökmenin yollarından birinin, onu her türlü külfetli, güçlük çıkarıcı, rahatsız

edici şeye karşı açılmış bir savaş ve bu savaşın nihai bir zafere ulaşma taahhüdü doğrultusunda devam ettirilmesinin kronolojik bir tarih yazımı olarak sunmak olduğunu öne sürüyorum. Enformasyon teknolojilerinin büyük bir hevesle alımlanması ve olağanüstü, şimşek hızında ilerleyen kariyeriyle birlikte bu anlatı oluşturma biçimi yaşadığımız döneme daha da yakışmış ve onunla ilişkilenmiştir. Bahsi geçen hikâyede, bedenler olmasa da, ruhların çevrimdışı dünyadan yeni keşfedilmiş çevrimiçi diyarlara gerçekleşen büyük ölçekli göçü, bu hikâyenin çeşitli başlangıç ve gelişim noktaları arasında en güncel ve belirleyici olanıdır. Ne de olsa halen devam etmekte olan savaş, insanlar arası ilişkiler alanında –şimdiye kadar tümsekli yolların yassılaştırma ve düzleştirilmesine ve çarpık kısımlarının doğrultulmasına yönelik her türlü girişime en dirençli ve en çok meydan okuyan arazide– veriliyor. Bu savaşın amacı o araziyi çevrimiçi teknolojilerin gelmesine kadar herkesin diline düşmüş şekilde üzerine saçılmış tuzak ve pusulardan temizlemektir. Eğer savaş kazanılırsa, insan bağlarına düğüm atmak ve bozmak gibi tuhaf ve hantal görevler çocuk oyuncağı işlere dönüştürülebilir ve insanlar onları güçten düşüren uzun süreli bağlılıkların yükünden ve müzakere edilemez yükümlülüklerden özgür kılınabilir. Birçok insan süregelen bu savaşta kullanılacak mucize silahın internet olduğuna ve onun sayesinde bu savaşın kazanılacağına inanıyor, hatta daha da fazlası bunu ciddiyetle varsayıyor.

Külfet, rahatsızlık, nahoş sürprizler ve her şeyi hesaba katarsak, doğal ve sosyal dünyaların beklenmedik kapris-lerinden türeyen insanın yakasını bırakmayan belirsizlik hissine karşı verilen modern savaşın uzun bir listeden oluşan öncülleri vardır ama bu savaş 1755 yılında, o zamanın en zengin, gıptayla bakılan ve mağrur Avrupa medeniyeti merkezlerinden olan Lizbon'un üçlü bir felaket (bir deprem ve arkasından gelen bir yangın ve tsunami) sonucunda yerle bir edilmesi sonucunda oluşan şok etkisiyle iyice hız kazanmıştır.

O zamanın elit entelektüel kesimine göre doğa ve insanlık tarihinin başka türlü bir şekilde –bu sefer insan Aklı'nın rehberliğinde– yönetilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İki buçuk asır sonra, Kenyon Üniversitesi mezuniyet töreninde verdiği, topladığı övgüleri hak eden konuşmasında Jonathan Franzen, "teknolojinin nihai hedefinin, *techne*'nin* amacının" "bizim dileklerimize kayıtsız kalan –kasırgalar, zorluklar ve kırılabilir kalpler, direnişlerle dolu– doğal dünyanın yerine, bizim dileklerimize kulak veren ve etkili bir biçimde benliğin salt bir uzantısı olan bir dünyayı yerleştirmek" olduğunu öne sürer. "Günümüz teknolojisi bizim fantezi düzeyinde erotik ilişki idealimize denk düşen ürünler yaratma konusunda epey ustalaşmıştır. Bu ilişkilenmede sevilen nesne karşılığında hiçbir şey istemeden her şeyi, ânında vermeye hazırdır ve bu, bizi çok güçlü hissettirir ve kendisinden daha bile seksi bir nesne tarafından yerinden edilip bir çekmeceye terk edilmesi hâlinde olay çıkarmaz."[3]

Yani eski düşler şimdi gerçek mi oluyor, kelimeler ete kemiğe mi bürünüyor? Yaşamın külfetlerine karşı yüzyıllardır verilen savaş, hayatın insanı en çok usandıran dertlerini üzerimizden alan teknoloji sayesinde kazanılmak üzere mi? Peki, jüri (tabii bu konularda hüküm verebilecek bir jüri varsa) daha salona girmemiş olmalı. Çünkü kazanç ve kayıpların sayımı şartıyla savaş ganimetlerine iliştirilmiş birer fiyat etiketi var ama aklın önerisine göre kazançlar ve kayıplar arasındaki fark *geriye dönük* bir şekilde hesaplanmalı; fakat (nihai değerlendirme bir yana) konuya yetkin bir bakış açısıyla geçmişi anımsamanın zamanı daha gelmedi.

RR Franzen'ın dedikleri hakkında bir şeyler söylemek için araya girebilir miyim? Bana Simone Weil'in 1934 yılında

* (Antik Yunanca) Heidegger'in teknoloji felsefesinde kilit bir kavram olan "techne", teknik kelimesinin kökenine giderek hem fenni hem de sanatsal anlamda bir şeylerin tasarlanıp, üretilmesini ifade eder. (ç.n.)

3. Jonathan Franzen, "Technology Provides an Alternative to Love", *The New York Times*, 28 Mayıs 2011.

aynı mesele hakkında tam ters yönde yaptığı bir eleştiride söylediklerini düşündürdü:

> İnsan organizmasının yapısına göre şekil almayı bırakan araçlar, tam tersine, o organizmanın hareketlerini kendi şekillerine uyum sağlamaya zorlar. O noktadan itibaren gerçekleştirilecek hareketler ve tutkular arasında bir tekabüliyet yoktur; zihin, arzu ve korkulardan uzaklaşmalı ve kendini sadece araçlara aktarılan hareketler ve yönelinen hedef arasında kesin bir ilişki kurmaya adamalıdır.[4]

Weil'in endişesi, biz insanların bize yabancı şekillere girmeye zorlandığımız yönünde, oysa Franzen ise bugün teknolojinin bizim tam da arzu ettiğimiz şeyleri bize sunmasından endişe duyuyor. Peki, bunlardan hangisi daha kötü? Belki de, en nihayetinde, iki yazar da aynı meseleyi farklı bakış açılarından mı ele alıyor? Franzen teknolojiyi tam da sahip olmak istediklerimizi bize vermekle suçlarken, Weil'in teknolojiyi suçlamasının nedeni ise bizi olmadığımız biri hâline gelmeye zorlaması. Ama bana sorarsan Franzen'ın yakındığı şey Weil'in söylediklerinin başka bir versiyonu. Ya "bizim fantezi düzeyindeki ideallerimize denk düşen ürünler" aslında bize açıkça söylenmeden dayatılan bir ideale karşılık geliyorsa? Bu sefer radikal felsefenin esas sorusu tarafından tuzağa düşürülmüş değilim çünkü kendi adıma konuşuyorum. Endüstrinin uyum sağlamamı beklediği idealleri istemiyorum; en azından gönüllü olarak. Eğer bazen ya da günün sonunda, o ideallerin istediği şekli almaya zorlanırsam, bu bir birey olarak "benim" yenilgim olur. Yerinden edilen şey, içerdiği sorunlarla gerçek dünya değil, benim isteklerimdir. Sonuç Weil'in tarif ettiği ile aynı şeydir: Benim gerçek tutkularım ve hareketlerim arasında bir tekabüliyet yoktur, sahnelediğim sözde duygu yüklü olan edimlerim de dahil. Duygusal açıdan tam olmak için, hem arzu *hem de* korkulara ihtiyacım olmasına rağmen

4. Simone Weil, *Oppression and Liberty*, London: Routledge, 2001, s. 85-6.

ikisinden de yoksun kalmış durumdayım. Ve "istediğim şey" bana hemen verilirse, o zaman arzu ortadan kalkar; sadece ânında elde edemediğim şeyleri arzulayabilirim. Arzu bir tohum değil, bir bitkidir. Büyümesi gerekir.

ZB Weil bir üretim toplumunun içinden gelen bir insan, Franzen ise bizim tüketim toplumumuzun içinden konuşuyor. Bu nedenle de "bizim kim olduğumuz" ve "ne arzuladığımıza" dair vizyonları benliğin farklı veçhelerine (ya da kısımlarına?) göre konumlanmış durumda. İki yazar da doğrulara işaret ediyor görünüyor; görünürdeki karşıtlıkları, içinden konuştukları farklı bağlamlardan kaynaklanıyor ve önem atfettikleri farklı "idealizasyon" tipleri yüzünden daha da koyulaşıyor. Hem *Homo faber** hem de *Homo consumens*** kuralları ihlal eden fail tipleri ve "Ben buyum" vizyonu ile "Ben yapabilirim / Bunun olmasını arzularım / Böyle olmalı" modeli iki yazar için de birbirinden ayrı ve birbiriyle sürtüşen şeyler. Her ikisi de "bu böyle olmalı kipine odaklanmış" durumda ama kuralları ihlal etme dürtüsü iki durumda da farklı yönleri hedef alıyor: Üreticiler söz konusu oldu mu "orada dışarıda" olan *dünyaya* ama tüketicilerden bahsediliyorsa "*benim* benliğime (bana) doğru". Weil bir üreticinin yaratıcı potansiyelinin makinelere teslim edildiği/kaybedildiğini ya da müellifliğine makineler tarafından el konulduğunu, eylemlerinin Frederic Taylor'm çalışma tezgâhı ya da Henry Ford'un seri üretim bandına teslim olduğunu düşünüyor; asıl amacı "makineleri tamamlayan" insanların duygu ve niyetlerini onların emeklerinin karşılığıyla ilgisiz kılmak olan acayip aletlerden bahsediyor; Franzen ise emeğin taşıyıcı kuvveti olan üretici bedenin talepleri yerine tüketici bedenin duygularına hitap eden baştan çıkarıcı tekliflerce etrafı sarılmış bir insan hakkında konuşuyor. Weil, istimlakın

* (Lat.) Alet yapan insan. (ç.n.)

** *Homo consumens*, yazarın Latinceden türettiği bir tamlamadır, "tüketen insan" anlamına gelir. (ç.n.)

insan nesnelerinden, Franzen ise temellük etmenin insan öznelerinden bahsediyor.

Bu farka bir nebze ayrı ama bağlantılı başka bir açıdan da bakabiliriz. Tüm ideal-tipik farklarına rağmen hem *Homo faber* hem de *Homo consumens*, kendilerini benzer bir bağımlılık ve kısmi bir otonomi kaybı durumunda bulur; benliklerinin fethedilme ve teslim olma hâlleri birbirinden büsbütün ayrı güçlerin uygulamaya konması ile elde edilmiştir: Harvard'lı Joseph Nye'm* kullandığı terimleri ödünç alacak olursak, *Homo faber* söz konusu oldu mu "sert güç", *Homo consumens* söz konusu oldu mu "yumuşak güç". Üreticiler toplumunda mevcut seçeneklerin çoğu zaman baskı ve zorlamayla azaltılması ya da elenmesiyle peşinden gidilen ya da elde edilen şeyler, içinde yaşadığımız tüketim toplumunda yepyeni arzular, ayartmalar ve baştan çıkartmaların uyarılmasıyla başarıya ulaşma eğilimindedir. Pierre Bourdieu'nün *Ayrım*[5] kitabında dediği gibi, normatif düzenlemeler yerine reklamlar aracılığıyla.

Ama benliklerin üretimine binaen bugünlerde çok önemli bir yerde durduğunu düşündüğüm bir tür teknolojiye –dijital bilişime– geri dönmeme izin ver. Yakın zamanda Académie Française'in küçük ve seçkin "Ölümsüzler" kumpanyasına katılma hakkı elde eden yazar/filozof Alain Finkielkraut, internetin "laneti" hakkında şunları söylüyor:

> Kuşkusuz, [internet] olağanüstü olanaklar sunuyor... Araştırmacılar, akademisyenler çok mutlu; artık kütüphanelere gitmek zorunda değiller, gazeteciler davetli misafirlere ilişkin dosyalarım çok daha hızlı doldurabilirler vesaire. Ama bana göre iletişim evreninde her şey söylenebilir... Ama aynı zamanda hiçbir inanç

* Joseph Nye: Neoliberalizm siyasi ideolojisini Uluslararası İlişkiler literatürüne aktaran Amerikalı siyaset bilimci. (ç.n.)

5. Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007 (*Ayrım*, Çev. Ayşe Günce Berkkurt ve Derya Fırat Şannan, Heretik Yay., 2015).

ve kanunun olmadığı bir dünyadır bu. Bir şeyleri yasaklamanın yasaklandığı bir dünya, internet örneğinde görüldüğü gibi.[6]

İnternet: Lütuf ve lanetin iç içe geçmesi ve birbirinden ayrılmaz kılınması.

İnternetin lütufları çok sayıda ve çeşitlidir. Finkielkraut'un ismen bahsettiklerinin yanı sıra, akışkan-modern, tümüyle bireyselleşmiş, insanlar arası bağların yaygınlaşarak zayıflamasından mustarip toplumumuzun en korkunç felaketlerinden birine –yani yalnızlık, terk edilme ve dışlanma korkusuna– yönelik sunulan çözümün adını koymuş olayım. Facebook'ta insanın hiçbir zaman tek başına ya da kenara bırakılmış, ıskartaya çıkarılmış, bertaraf edilmiş hissetmesi gerekmiyor; ya da kendi yağında kavrulması için terk edilmiş ve geriye kalan tek refakatçisi kendi benliği olan biri gibi hissetmesi. Günün 24 saati ve haftanın 7 günü, oralarda bir yerlerde göndereceğin mesajı alacak ve hatta ona cevap verecek ya da en azından mesajın alındığını karşı tarafa bildirecek birisi her zaman mevcut. Twitter'da, kişi hiçbir zaman bir şeylerin yaşandığı ve eylemin yapıldığı yerden dışlanmış hissetmiyor: Kapıların önünde duran ve çoğu zaman insanların kamusal sahneye çıkmasını engelleyecek bekçiler yok. Televizyon ya da radyo yapımcılarının ve/veya gazete ya da parıltılı dergi editörlerinin nadiren başkalarına dağıttığı lütuf ve iyiliklere bel bağlamak zorunda değil hiç kimse. Kamuya ait sahne –TV reytinglerine, çoksatar kitaplara ya da gişe rekorları kıran filmlere ait masalara denk, kişilere özel– ziyaretçi ve "beğeni" sayılarını kaydeden bir cihaz ile desteklenmiş, davetkâr ve baştan çıkarıcı şekilde kapıları dışarıya açık duruyor gibi görünüyor. İnternet sayesinde, o meşhur deyişte geçtiği gibi herkese 15 dakikalığına şöhret sahibi olma –ve kamusal alanda ünlü insan statüsünü elde etmeye dair umut tazeleme– şansı verilmiş durumda. Her

6. Le Monde, "Alain Finkielkraut s'emporte contre la 'malédiction d'Internet' ", *Le Monde*, 10 Nisan 2014.

ikisi de daha önce hiç olmadığı kadar kolay ve erişilebilir görünüyor. Ve ünlü biri olmanın çekiciliği, sosyetik bir yaşam için ısmarlama yapılmış dünyamızda kişinin başarılarından ziyade bir isme dönüşme ve başkaları tarafından beğenilir olmaktan geçiyor.

Bunların hepsi, şüphesiz, birer nimet. Ya da toplumsal yozlaşma veya dışlanma sonucu –ya da bunun korkusuyla– üzerlerinde hissettikleri aşağılanma yüküyle beli bükülmüş ve inleyen milyonlarca insan için haklı olarak birer nimet olarak görülüyor. Böylesi bir kazanç, dünyanın sayısı sürekli artan sakinlerince çevrimiçi ortamda gittikçe uzayan saatler boyunca geçirilen zamanın neden olabileceği olası kayıplara ağır basacak kadar büyük. Ayrıca unutmayalım ki çoğu internet kullanıcısı ve bağımlısı, neleri ve hangi nitelikleri kaybetmenin eşiğinde olduklarının ya da kaybettiklerinin –o şey ve nitelikleri kişisel olarak deneyimleme ya da yaşları ilerledikçe değerini bilme şansına neredeyse hiç sahip olmadıkları için– farkında bile değiller; bugünün genç kuşakları çevrimiçi ve çevrimdışı alanlar olarak halihazırda ikiye bölünmüş (ve onlar için ezelden beri böyle olan) bir dünyanın içine doğdular. Ama kayda geçmiş ya da gerçekleşmesi beklenen o kayıplar neler?

Mesela zihinsel yetilerimizi etkileyen (ya da etkilediğinden şüphe edilen) kayıplar var; öncelikle, aklın ve rasyonalitenin harekete geçirilmesi ve oluşması için olmazsa olmaz olarak düşünülen nitelikler/yetiler: Dikkat, odaklanma, sabır ve bunların devamlılığı. İnternete bağlanmak sadece bir dakika aldığında bile, birçoğumuz bilgisayarlarımızın ne kadar uyuşukça yavaş çalıştıklarına dair öfkeleniyoruz. Ânında görüntülü sonuçlar beklemeye alışıyoruz. Dünyanın bir hazır kahvenin hazırlanma hızında olmasını giderek daha fazla arzuluyoruz: Sadece toz kahveyi su ile karıştır ve içeceğin hazır. Sabrımız tükeniyor ama büyük başarılar büyük sabır gerektirir. Kişinin önüne çıkan engellere, gerçekleştirmek istediği projeleri bozan ya da umutlarına darbe vuran ters-

liklere göğüs germesi gerekiyor. Bu mesele hakkında çok sayıda araştırma yapıldı ve elde edilen sonuçlar ekseriyetle dikkat aralığının, uzun süre odaklanma yetisinin –bunlarla birlikte sabretmeyi tanımlayan emareler olarak sebat etme, dayanma ve dayanıklılık erdemlerinin– düşüşte, hem de hızlı bir düşüşte olduğunu gösteriyor. Akademideki öğretmenler öğrencilerinin (bırakın bir kitabı) bir makaleyi baştan sona okumada giderek zorlandıklarından söz ediyor. Bir dakikadan daha fazla süre boyunca kesintisiz odaklanma talep eden bir argüman daha sonuç kısmına varmadan kenara atılıyor. Sayısı giderek artan uygulama ve cihazlarıyla internetin kullanımında "çoklu görev yapma" bugünlerde yaygın biçimde tercih edilen bir strateji olma eğiliminde; o an sadece bir ekrana odaklanmak, eldeki imkânların büyüklüğü düşünüldüğünde, paha biçilemez zamanın ayıplanacak biçimde boşa harcanması gibi geliyor.

Gidişat böyle olunca dolaylı ama istenmeyen zayiatlar oluyor tabii. Bunların sayımı tam olarak yapılmış değil ve eldeki verilerin de değerlendirilmesi için daha fazla araştırma yapılması gerek. Yukarıda saydığımız erdemlerin canlılığını yitirmesi ve dikkat dağınıklığının hızlanması sonucu ortaya çıkan hasarlar arasında en çok mercek altına alınanı ve aynı zamanda en çok hasar verme potansiyeli barındıranı, karşıdaki insanı dinleme iradesindeki gerileme ve gittikçe ilerleyen dermansızlık ve de "meselenin özüne geçilmesi"ne dair kararlılık (Çevrimiçi dünyadaysak, bize görsel ya da işitsel olarak aktarılan bilgi arasında "sörf yapmamız" bekleniyor; yakın zamana kadar popüler olan ama bu aralar kullanımı azalan, "yüzme" metaforuna bile gereğinden fazla vakit aldığı, daha derinlemesine bir yaklaşımı gerektirdiği ve böylece ilerleme hızını düşürdüğü için teessüf ediliyordu). Böylece, çevrimdışı dünyada çok önemli bir iletişim biçimi olan diyalog kurma becerilerinde istikrarlı bir düşüş yaşanıyor. Şimdilerde giderek artan bir biçimde beyinler yerine sunucularda saklanmaya başlanan hafızaya verilen potansiyel

zarar ise biraz önce tarif edilen trendler ile yakından ilgili. Düşünme (ve özellikle de yaratıcı düşünme) süreçleri beyin hücreleri arasında kurulan bağlantılara dayandığından, bilginin beyin hücreleri yerine sunucularda saklanması bu süreçleri zorunlu olarak olumsuz etkiliyor. John Steinbeck, ilk sunucular Mojave çölünde inşa edilmeden ve bulut internet icat edilmeden uzun zaman önce sarf ettiği şu sözler ile bilinir: Fikirler tavşanlar gibidir; bir çift alırsınız, onları idare etmesini öğrenirsiniz ve kısa sürede bir düzine olurlar. Bu sözlere şunu ekleyebiliriz: Tabii idare etmekten kastınız beyninize daha fazla yük binmesin diye onları bir ardiyede tutmak anlamına gelmiyorsa.

Ele almamız gereken bir sonraki konu ise şu âna kadar tartıştığımız iletişim teknolojilerinin insanlar arası bağlar üzerindeki muhtemel etkisi. Söz konusu bağları çevrimiçi ortamda bitiştirmek ya da kırmak, çevrimdışı ortama göre son derece kolay ve daha az risklidir. Bağları çevrimiçi ortamda bitiştirmek, "ölüm bizi ayırana kadar, iyi günde kötü günde" gibisinden bağlılık yeminleri bir yana, herhangi bir uzun süreli yükümlülük gerektirmiyor ya da çevrimdışı bağların icap ettirdiği uzatmalı, meşakkatli ve vicdanlı emeği; bütün bunlar çok fazla karmaşık ve zahmetli gelirse ve ihtimal dahilindeki terslikler insanların üzerinde çok büyük baskı yaratıyorsa, o zaman geri çekilmek ve sarf edilen çabayı bir kenara atmak gayet kolay. Öte yandan, bahsettiğimiz bağları kırmak ise bazı tuşlara basmak ve diğer bazı tuşlardan kaçınmakla mümkün ve bir anlaşmaya varmaya dair hiçbir müzakere çağrısı yapmıyor ya da kimse Franzen'in bahsettiği cinsten bir "olay çıkarma"ya maruz kalmış olmuyor. Başkalarını eleyerek bir arkadaş ağı oluşturmak ya da yeniden oluşturmak ve onları gönlünden geçtiği kadar (bir saniye daha fazlası değil) orada tutmak, az beceri, ondan da az çabayla ve neredeyse (evet, *neredeyse)* risk oluşturmayacak şekilde elde edilen başarılar.

Birçok internet kullanıcısının (*internaut*), muhtemelen halihazırda geniş ve giderek genişleyen bir çoğunluk, iki tür

bağ kurma hâlini de deneyip birbiriyle kıyasladıktan sonra çevrimiçi versiyonu çevrimdışı alternatifine tercih etmesine şaşmamalı. Gerçi sayısı azımsanmayacak bir grup insan da, bu tercihi yapanların arkadaşlıklarını (aşkı söylememize gerek bile yok) ve kendilerini tehlikeye atma ve zarara uğratma pahasına hareket ettiğini düşünüyor. Bu diğer gruba göre gerçek aşk (zor ve riskli, sürekli ihtimam ve çoğu zaman fedakârlık gerektirmekle birlikte) sterilize edilmiş, sağlamcı elektronik sözde alternatifinin tam zıddıdır; aşkın elektronik alternatifi, Antoine de Saint-Exupéry'nin o çok iyi bilinen sözleriyle, "ileriye doğru aynı yönde bakmak" yerine, kendisini sahiden ve farz edilen zararlara karşı koruyan –ki tam teşekküllü bir aşk ilişkisinin tasarımı, inşası ve bakımı bunlarla ikmal olur– ve aşk kumarında birden fazla karta oynayarak kaybetme riskini azaltmaya odaklı bir egzersizdir. Elektronik ortamda bir aşk ilişkisinin peşinde koşmak, kondomla yapılan seks gibi emniyette olmaya duyulan arzunun rehberliğindedir.

İnternet sunucuları ağının nimetleri ve lanetleri hakkında süregelen tartışmada ortaya çıkan bir mesele daha var ki bu belki de en tartışmalı olanı. Dünyada olan bitene evrensel, kolay ve rahat yollarla "gerçek zamanlı" maruz kalma ve benzer şekilde evrensel ve eşit ölçüde kolay bir şekilde, kimseler mani olmadan kamusal sahneye girebilmenin önünün açılması; bu iki gelişme, birçok gözlemci tarafından modern demokrasinin kısa ama olaylı ve fırtınalı tarihinde gerçek bir dönüm noktası olarak memnuniyetle karşılanmıştır. İnternetin ortaklaşa yaşadığımız dünyaya şekil verme ve daha önceki kuşaklardan miras "güç piramidi"ni "lateral" bir siyaset* anlayışı ile değiştirme adına hepimizi içine alarak demokrasi tarihinde

* (Lat.) "Lateral" kelimesi tıbbi anatomi ve zoolojide bahsi geçen bedenin yanları ile ilgili özellikleri nitelendirmek maksadıyla kullanılan bir sıfattır, "Merkeze doğru" anlamına gelen "medial" kelimesinin zıttı anlamda kullanılır. Bu bağlamda "lateral bir siyaset anlayışı", güç-iktidar ilişkilerinin merkezden çepere doğru yayılan hiyerarşik bir düzen yerine, merkezde toplanan iktidara uzak aktörleri ve eylem vektörlerini önemseyen, demokratik bir siyaset yapma vizyonu olarak yorumlanmaya müsaittir. (ç.n.)

büyük bir adım olacağına dair oldukça yaygın beklentinin tersine, şu âna kadar toplanan bulgular göstermektedir ki internet bir ateşkes ve nihai anlaşma şansı barındıran etkili bir çoklu konuşma zemininin oluşmasının önüne geçerken, mevcut çatışma ve antagonizmaların sürdürülmesi ve pekiştirilmesine de hizmet edebilir. Paradoksal bir şekilde, asıl tehlike internet kullanıcılarının çevrimiçi dünyayı –çatışma üreten meselelerin ve çatışmaların karşılıklı memnuniyetle çözüme kavuşacağı görüşmeler yerine çevrimdışı dünyaya musallat olmuş çatışmaları çevrimiçi dünyada görünmez ve endişe edilmez kılarak– çatışmalardan arındırılmış bir alana dönüştürme eğilimlerinden kaynaklanır.

Yapılan birçok araştırma, kendilerini internete adamış kullanıcıların, internette geçirdikleri çoğu zamanı, belki de çevrimiçi hayatlarının tamamını, sadece kendileriyle aynı kafada insanlarla rastlaşarak geçirebildiğini/geçirdiğini ortaya koydu. İnternet, "etrafı çevrili güvenlikli yaşam alanı"nın geliştirilmiş bir versiyonunu yaratır: Çevrimdışı muadilinin tersine, içinde yaşayanlardan fahiş kiralar istemez ve silahlı güvenlik görevlileri ya da sofistike bir CCTV güvenlik kameraları ağına ihtiyaç duymaz; basit bir "sil" tuşu yeterlidir. Herhangi bir güvenlikli yaşam alanının –çevrimiçi ve çevrimdışı dahil– cazibesi, kişinin buralarda katı kurallarla önceden seçilmiş "kendisi gibi", aynı kafada kişilerle yaşıyor olmasından gelir. Mevcudiyetleri, bir tür birlikte yaşam için seni zor pozisyona düşürmeye müsait müzakereler gerektirebilecek ve senin yaşam tarzının tek doğru versiyon olduğu ve bu görüşün kendi görüş ve erişim alanındaki herkes tarafından paylaşılması gerektiğine dair özgüvenine meydan okuyabilecek yabancıların içeriye izinsiz girişlerinden uzak bir yer. Aynadaki yansımana benzeyen insanları seçiyorsun ve sen de başkalarının aynadaki yansımasısın, bu yüzden de orada yaşayarak komşunla kavga edip bozuşma; siyasi, ideolojik ya da herhangi bir mesele hakkında tartışma ve kavga riskini almamış oluyorsun. Bu gerçekten bir konfor

alanı; şehrin sokaklarını ve çalışma yerlerini dolduran çeşitli ve alacalı, geçimsiz kalabalıkların şamatasından gelen seslerden yalıtılmış bir yer. Sorun şu ki böylesine suni ama özenli biçimde dezenfekte ve sterilize edilmiş çevrimiçi ortamlarda, çevrimdışı dünyaya has zehirli ihtilaflara karşı bir bağışıklık geliştirmek ya da bahsi geçen ihtilaflardaki hastalıklı ve son tahlilde öldürücü potansiyeli ayıklama sanatını öğrenmek çok zor. Ve kişi bunu yapmayı öğrenmede başarısız oldu diye şehir sokaklarında yabancılar arasında vuku bulan bölünmeler ve anlaşmazlıklar daha da korkutucu ve belki de onulmaz hâle geliyor. Çevrimiçi ortamda doğan bölünmeler kendi kendini iten ve kızıştıran bir yetiyle donanmış durumda.

Kabul etmeliyim ki "yaşanan dünyayı" yukarıda olduğu gibi fiili ve potansiyel erdemler ve kötülükler açısından çevrimiçi ve çevrimdışı iki dünya olarak ikiye bölen envanterin tamamlanmasına daha çok var. İnsanlık durumu ve kültür tarihinde yaşanan neredeyse çığır açıcı bir eksen değişikliğinin özet mahiyetindeki sonuçlarını değerlendirmek için tabii ki çok erken. Şimdilik internet ve dijital enformasyonun sunduğu değerler bir bütün olarak hatırı sayılır bir sorumluluklar karışımı içeriyor; gerçi, böyle bir izlenim yeni yaşam biçimlerinin doğum sancılarının ve onlarm olgunlaşma süreçlerine eşlik eden sıkıntıların bir yansıması da olabilir sadece. Şimdilik bir nebze güvenle öne sürülebilecek şeylerden biri, çevrimiçi evrenin rahatlık, elverişlilik, riskten kaçınma ve risk içeren hareketlerin sonuçlarına katlanmama özgürlüğü kriterleri doğrultusunda topladığı yüksek puanların, en az cazip neticelerden biri olduğudur. Sonuçta bu evren, çevrimiçi dünyaya uygun bir şekilde geliştirilmiş dünya görüşleri ve davranış kodlarını kendisinin çevrimdışı alternatifine nakledebilme eğilimini, tasarımı ya da tanımı itibariyle, teşvik edebilir ya da pekiştirebilir. Ve bu kodlar, ancak büyük ölçekli toplumsal ve etik hasar yaratmak pahasına uygulamaya sokulabilir.

Öyle ya da böyle, *Lebenswelt*'in çevrimiçi/çevrimdışı biçimde bölünmesinin sonuçları yakından takip edilmelidir.

RR İşaret ettiğin birkaç noktanın önemli yerlerini tekrardan ele almama ve onları internetsiz bir dünya ile mukayese etmeme izin ver. Öncelikle, çoklu görev yapma. Bunu ille de tercih ederek yaptığımız kanısında değilim. Daha çok içinde yaşadığımız koşullar tarafından bize şart koşuluyor. Yeni gelen bir e-postanın bildirim sesi, tıpkı bir kapı zilinin yapacağı gibi bir dosya üzerinde çalışırken yaptığım işi yarıda kesiyor ve ancak gelen ziyaretçi ile ilgilendikten sonra, daha önce yaptığım işe geri dönebiliyorum. Televizyonun önünde oturan ve kumandanın kimde olacağı konusunda birbiriyle dalaşan bir aile, hangi kanal açık olursa olsun reklam kuşağının başladığı an ekrandaki görüntüyü bir sitcom'dan bir futbol maçına oradan da bir talk show'a geçirir ve günün sonunda evdeki bütün izleyiciler takip ettikleri programa dair belli ama tamamlanmamış bir izlenim sahibi olur. Tabii TV dediğimiz yine de bir teknoloji. Ama geleneksel bir ev kadınını gözünüzün önüne getirin. Fırında yemeği var ve bir yandan patates pişiriyor, bebeğin bezini değiştirmek gerekir mi diye sürekli ondan gelen sinyalleri izliyor, çamaşır makinesi son devrini tamamlamak üzere ve bunların yanı sıra yaşça daha büyük çocuğunun okuldaki kabadayılar hakkında anlattıklarına sempatiyle tepki vermek zorunda. Bana sorarsan internette yaptığımız çoğu şeyden daha uç bir durum bu ve zihinsel yetilerimize en az internet kadar hasar vererek onların egzersiz yapabilmesi için çok az alan bırakıyor.

Peki ya insanlar arası bağlar? Prensipte, bu konu hakkında söylediklerine tüm kalbimle katılıyorum. İnsanlarla, makineler, özellikle de anonim olanlar vasıtasıyla değil de, doğrudan iletişim kurmanın her zaman daha iyi olduğunu hissediyorum. Ama özellikle de geleneksel bir topluluktaki fiili koşullar da her zaman çok arzu edilir olmamış olabilir. Çevrimdışı ilişkileri bozmak çok basittir ve daha önce de

söylediğim gibi bu durum tembelliği teşvik eder ve varoluşsal sorunlardan kurtulmak için kolay bir yol sunar. Yine de geleneksel bir toplumu (*Gemeinschaft)* ve onun güncel "takım ruh"u ile süregelen hâllerini de pek tercih edeceğimi söyleyemeyeceğim: Bu toplumlar üyelerinden her birine dışında kalmayı tercih edemeyecekleri bir zihniyet, o üyelerin seçmediği bir değerler sistemi dayatır. Bu dayatma bazen iyi ve olumlu ama bazen de karanlık ve baskıcı olabilir. Dindar topluluklarda yaşayan bekâr hamile kızların intihar vakaları ya da geçerli normlardan farklı cinsellikleri olan insanların yaşadıkları duygusal dramalar, bize bir gruptan ayrılmanın her zaman –her ne kadar tek yol bu olsa da– kolay bir çıkış yolu olasılığı sunmadığını gösterir. Muhtemelen ikimizin de tercihi, eşitler arasında kurulan bir dengeden, insan ilişkilerinin simetrik olduğu bir durumdan yana olacaktır. Kuşkusuz benim idealim bu olurdu ama pratikte bunu başarmak epey zor. Son olarak, "internetin etkili bir çoklu konuşma zemininin oluşmasının önüne geçerken, mevcut çatışma ve antagonizmaların sürdürülmesi ve pekiştirilmesine de hizmet edebileceğini" öne sürüyorsun. Bir noktaya kadar bu dediğin doğru: Militan ve aşırılıkçı kimseler interneti daha önce erişemeyecekleri yerlerden yeni destekçileri kendi saflarına katmak için çok etkili bir vasıta olarak kullanabilir. Daha çok ılımlıların olduğu ortamlarda trolleme ve nefret söylemleri de hızla çoğalıyor. Ama bunun sebebi internet değil, onu kullanan insanlar. İnternetin onlar için halihazırda yaptıklarını yapmaları için daha fazla olanak yarattığına katılıyorum; fakat internet aynı zamanda, sesini daya az duyurabilen birçok insanın da düşündüklerini açıkça söylemelerini ve fikir ayrılığında olmanın karşılıklı olarak ilginç olduğu insanlarla iletişim kurmasını mümkün kılmıştır. İtiraf etmeliyim ki Facebook'ta kimi zaman oldukça kızışan, siyasi ya da felsefi tartışmaları takip ederek ve kimi zaman da bu tartışmalara katılarak bir hayli vakit harcıyorum. Ve her iki tarafın tartışmadan çekilmek istemiyor olması tam da vur-

gulamak istediğim nokta. Büyük ihtimalle, tartışmanın farklı taraflarındaki bütün katılımcılar diğerlerini tam anlamıyla ikna edemeyeceklerinin farkına varır ama en azından rakiplerinin arasında daha mantıklı olanlarının argümanlarının nasıl işlediğini görmelerini sağlayabilirler. Kimi zaman da çoğu görüşünüzün ortak olduğu birinin ileri sürdüğü ama muhtemelen sizin onaylayamayacağımz bir görüş sizi şaşırtabilir. Belki de son tahlilde bu tarz etkileşimler, mesela bir bardaki yabancılar arasında yaşanan kürtaj tartışması kadar, hatta muhtemelen ondan daha iyi işliyor. Başka hiçbir şey değilse bile, çeşitli noktalardan (çoğu zaman benim önceden bilmediğim yerlerden) çıkan bilginin kitle tarafından ayıklanması, kendi içinde değerlidir. Herhangi bir tür kütüphanede kendim o bilgileri toplamak istesem çok daha fazla vakit alır.

Özetlemek gerekirse, suçlanacak biri varsa o internet değil ama internet kullanıcılarıdır gibi geliyor bana. Bunu, kendi yolumu izlememle (ki bunu yapmam başka yollardan çok daha verimli olacaktır) konforlu, önceden hazırlanmış güzergâhların içine çok fazla patırtı çıkarmadan girmem ve kültür endüstrisi (kelimenin her iki anlamıyla da) tarafından benim için imal edilmiş idealleri kabul etmem arasında bana bir seçim sunan Jesrad'ın bir başka sınavı olarak düşünebiliriz. Dahası, bu sürekli yapılması gereken bir seçimdir ve herhalde tıpkı hayattaki diğer meseleler gibi bazen bir yöne doğru gideriz, bazen diğer yöne. Belki de insan olmanın kaçınılmaz sonuçlarından biridir bu.

ZB Hal Ashby'nin 1979 yılında çektiği filmi *Being There*'de (*Merhaba Dünya*), bütün erişkinlik yaşamı boyunca dış dünyayı bir televizyon ekranından izlediği patronunun evinden kovulan filmin başkahramanı Chance'in (Peter Sellers tarafından canlandırılır) onca sene sonra kalabalık bir caddeye ilk defa adım attığı bir an vardır. Caddede ilk karşısına çıkan şey; garip, daha önce televizyonda hiç görmediği, siyahlara bürünmüş, kafa karıştırıcı ve ürkütücü bir rahibe

grubudur. Chance, onu dehşete düşüren bu resmi yok etmek ve muhtemelen kanalı değiştirmek için (her zaman cebinde olan) televizyon kumandasına uzanır. Durmaksızın ve azami kafa karışıklığıyla beyhude bir şekilde kanalı değiştirmeye çalışır. Sürgün edildiği gizemli kent dünyasında, tiksindirici ve sinir bozucu görüntülerden kurtulmanın –televizyon ekranı karşısında geçen nice saatler boyunca öğrendiği– kolay ve rahat yolları bir türlü işe yaramamıştır. Chance'in paniklemesi ve kafasının karışması için oldukça ciddi bir nedeni vardır.

Filmin çekilmesinden otuz yıl sonra dönüp bu sahneye yeniden bakınca, bugün yaşadığımız bazı ikilemler sanki sahneyi yazanlara malum olmuş ya da onların bir kehanetiymiş gibi görünüyor. Hayatlarımızın, her birinin sunduğu ayrı olanaklar ve gereksinimler dahilinde çevrimiçi ve çevrimdışı iki dünya, iki evren arasında bölünmüş olması ve saat başı olmasa da günde en az bir kere bu iki evren arasında gidip gelme zorunluluğumuzla birlikte, bir evrenin ortaya çıkardığı niyet ve beklentiler arasında gerçekleşen çatışmalara ve diğerine özgül gerçekliklere tekrar tekrar toslamaktan kaçınamıyoruz: Özellikle de eğer bu niyet ve beklentiler önce çevrimiçi ortamda edinilmiş, öğrenilmiş ve kemikleşmişse ve daha sonrasında çevrimdışı ortama geri dönüldüğü zaman ikinci evrenin niyet ve beklentileriyle yüz yüze gelme zorunluluğu oluştuysa. Ama Chance üzerinden resmedilen karakterle günümüzün milyonlarca internet kullanıcısı arasındaki en büyük fark, Chance komik ve gülünç bir figür olarak seyredilirken, onun soyundan gelen milyonlarca insanın yönünü kaybetmiş ve utanç dolu hâllerine kimsenin gülmüyor olmasıdır.

Çevrimiçi evrenden ayrılmayarak, *herkes* kendine çatışmalardan, nahoşluklardan ve rahatsızlıklardan uzak bir "güvenli bölge" oluşturabilir; birbirini zorlamayan, kafa dengi ve dolayısıyla kavgacı olmayan insanların barındığı, güvenli bir alan; çoğu çalışma yeri, şehrin kalabalık bir caddesi ya da şehirde atılacak en dolambaçsız ve kısa turlardan birini düşününce akıl almaz bir özellik. Ve tekrar ediyorum, ken-

dini, çevrimiçi ortamda çocuk oyuncağı bir şekilde inşa edebileceğin ama çevrimdışı ortamda elde etmesi imkânsız –hatta hayal bile edilemeyecek– böyle bir alana kapatmanın en vahim sonuçlarından biri, başkalarıyla diyalog kurma sanatının kademe kademe ama önüne geçilemeyecek biçimde ortadan kaybolması, canlılığını yitirmesi ve dağılmasıdır: Sahici bir diyalog kurma, başka bir dünya görüşüyle farklı değer hiyerarşileri ve farklı öncelik sıralamalarıyla yüz yüze yaşanan bir karşılaşma; çevrimdışı dünyada cereyan etmesi kaçınılmaz ama çevrimiçi dünyada çok rahat etrafından dolaşılabilecek olaylardır.

Dolayısıyla suçlanması gerekenin internet değil de internet kullanıcıları olduğunu söylediğinde, kısmen haklısın. İnsanlar internetsiz yaşasalardı, kendilerini "gerçek hayat"ın tehlikelerinden korudukları ve onları kendi inançlarını sorgulamaktan tiksindiren bir damak tadı geliştirme, aynı zamanda alternatif görüşlerle yüz yüze gelme, onları anlama ve dahil olan herkesin hemfikir olduğu ve faydalandığı bir tür *modus co-vivendi** müzakere etme irade ve yetisini kaybetme şansına sahip olamazlardı. Ve eklemeliyim ki bu irade ve yetiye sahip olmak ve de onlar üzerinde etki yaratmak için gerekli pratik becerileri titizlikle öğrenmek ve geliştirmek, onulmaz biçimde çeşitli, diyasporalaşmış ve çok merkezli dünyamız için bir ölüm kalım meselesidir.

Tekrar tekrar söylemem gerekirse, burada bilgisayar teknolojileri tarafından yaratılmış, başka yerlerde çok daha az mümkün ve elverişli olan bir fırsattan bahsediyorum; bu (bildiğim ve inandığım kadarıyla tehlikeli bir yanılgıdan ibaret) bir tür "teknolojik belirlenimcilik" meselesi değil. Bu fırsattan istifade etmemek, etmek kadar mümkün; açıkçası, yankı odalarının insanın egosunu şişiren neşesi yerine "kimi zaman oldukça kızışan, siyasi ya da felsefi tartışmaları" prensipte herkes tercih edebilir ama bu hararetli tartışmalar yerine

* (Lat.) Birlikte yaşama yöntemi. (ç.n.)

yankı odalarını tercih etmek (çevrimdışı dünyanın inatçı aksiliği ve asabiyeti düşünüldüğünde, baştan çıkarıcı bir fırsat) teknoloji yoluyla kolayca kullanılabilir ve istifa edilebilir bir fırsata dönüştükçe, bu seçimin yapılma olasılığı artıyor.

Teknoloji insanlar tarafından nasıl kullanılacağını kendisi *belirlemez* ama bu *kullanım olasılıklarının dağılımına* tesir eder, hem de ciddi ölçüde. Bazı tercihleri daha kolay, daha az masraflı ve böylelikle daha muhtemel kılarken, diğerlerini başa çıkması daha güç ve daha yüksek ücretler buyuran ve bu yüzden de yaygın biçimde seçilme ihtimali azalan tercihler hâline getirir. Ve internet kullanıcılarının pratikleri hakkında yapılan araştırmaların bize sunduğu bulgular tam da bunları göstermektedir. Dolayısıyla tercih yapma şansından tamamıyla mahrum bırakılmamızın söz konusu olmadığı ve olamayacağı ve dahası "bazen bir yöne, bazen diğer yöne" gittiğimiz konusunda tamamen haklı olsan da, çoğumuzun çoğu zaman (kelimenin her iki anlamıyla da) "kültür endüstrileri tarafından imal edilmiş" ve bilgisayar teknolojilerinin onlara suç ortaklığı ettiği patikada ağır ağır ilerleyecek olması bir hayli muhtemel. Senin de sözünü ettiğin gibi topluluk ve ağlar içinde konumlanmış insanların kurduğu bağlantı çeşitliliği arasında bir tercih yapılacaksa "ikimizin de muhtemel tercihinin ne olacağı" ile fiili anlamda insanların yaptıkları tercihlerin sıklığı ve yaygınlığı birbirinden farklı iki meseledir.

Kendimi tekrar etme riskini göze alarak, bir noktayı daha netleştireyim: Sorun sadece "militan ve aşırılıkçı kimselerin interneti daha önce erişemeyecekleri yerlerden yeni destekçileri kendi saflarına katmak için çok etkili bir vasıta olarak kullanmaları" ile sınırlı değil. Aslına bakarsan, bu tarz insanların kendilerini bir tür konfor alanına kapatmaları kendi amaçlarına zarar veren bir şeydir; bu anket yapma meraklıları, herkesi kendi öğretisine döndürmeye çalışanlar ve işe alım memurları arasında ancak naif, baştan savma iş yapan ya da iyi eğitilmemiş olanlar bunun gibi bir taktik manevraya başvuracaktır. Asıl sorun egolarının şişirildiği ya da özgüvenlerinin daha

iyi savunulduğu yankı odaları ve aynalı salonların tartışmasız ve rahatsız edilmeyen sükûneti içinde saklanmak konusunda kışkırtılmış ve baştan çıkarılmış milyonlarca insanın varlığı. Bu insanlar "kimi zaman oldukça kızışan, siyasi ya da felsefi tartışmalar"la dolu çevrimdışı evrenin hırgürü içinde kendilerini nasıl savunacaklarını yavaşça ama adım adım unutuyorlar. Ve bu çevrimdışı evrende kimi zaman oldukça kızışan sadece siyasi ya da felsefi tartışmalar değil.

RR Ama geliştirilen her yeni teknoloji, kaçınılmaz biçimde birilerinin onu kullanarak aptalca bir şey yapması için daha öncesinde mümkün olmayan imkânlar yaratmaz mı? Eğer internet bilgelik ve aptallığı –aptallık tabii açık ara daha görünürdür– devasa boyutlara büründürebilen bir tür büyüteç ise, bunun için söz konusu aracı suçlamak ne kadar doğru? Evet, internet insanlara sunduğu karşı konulamaz, en azından daha önce bir benzeri olmayan, çok sayıda baştan çıkarıcı unsur göz önünde bulundurulduğunda, ona benzer diğer bütün teknolojik ilerlemelerden farklı olabilir. Evet, bahsettiğimiz internet kullanıcıları, sirenlerin çağrısına teslim olmak ve uyanık oldukları saatleri çevrimdışı yerine çevrimiçi dünyada geçirmek yerine başka şeylerle meşgul olabilir ve olmalıdırlar. Bunların hepsi doğru, hatta daha fazlası bile söylenebilir. Kişiye zevk veren çevrimiçi etkinliklerin kişinin çevrimdışı dünyaya dair birçok ihtiyacını bile karşıladığını, geleneksel anlamda topluma katılım göstermesini giderek daha az zorunlu kıldığını biliyoruz. Daha 10 yıl önce, Edward Castronova'nın bize aktardığı verilere göre, çevrimiçi oyun Everquest'te geçen Norrath gezegeninin kişi başına düşen gayri safi milli hâsılası, gerçek paraya vurulduğu zaman, Bulgaristan'ınki ile hemen hemen aynıydı.[7] Bunun sebebi, Norrath gezegeninde kahramanca işler yapmayı mümkün kılan bazı özelliklerin oyuna yeni katılan daha az deneyimli oyunculara Dünya parası karşılığında satılabilmesiydi.

7. Edward Castronova, *Synthetic Worlds: The Business and Culture of Online Games*, University of Chicago Press, 2005, s. 19.

O yüzden Everquest oynayanların yüzde 20'sinin nerede yaşadıkları sorulduğu zaman, her ne kadar düzenli olarak Norrath'ın dışına seyahat ettiklerini söyleseler de cevap olarak Norrath gezegenini vermelerine şaşırmamalı. Aynı ankete göre, oyuncuların yüzde 60'ı Norrath'ta halihazırda geçirdiklerinden daha fazla zaman geçirmek istediklerini söylemiştir.[8] Bu eğilimin aradan on sene geçmiş olmasına rağmen ortadan kalktığını söyleyemeyiz. Dolayısıyla dünya nüfusunun önemli bir kısmının gelecekte zombileşmiş, akılları başka yerde bedenlerden oluşması gayet mümkün. Ben bu gelişmeleri destekliyor muyum? Tabii ki hayır.

Ama bu durum radikal felsefenin o temel sorusunu tekrar gündemimize getiriyor: Ben bu insanların hayatlarını yanlış yaşadıklarını neye dayanarak söyleyebilirim? Eğer öncesinde mutsuz ve yardım arayışındalarsa, o zaman evet. Eğer başkalarına karşı şiddete meyilli ve saldırganlarsa, o zaman evet. Mesela konu alkol ve uyuşturucu kullanımı olduğu zaman, bu koşulların her ikisi de karşılanmış oluyor. Ancak internet için konuşacak olursak, bu insanlar ellerindeki gerçekçi alternatifler düşünüldüğünde çevrimiçi hayatlarından olabildiğince memnun görünseler de, bu insanların çevrimiçi dünyada "gerçekten" mutlu olmadıklarını söyleyen ve onları kınayan genelde biz entelektüeller oluyoruz. İkinci koşul olan şiddete meyilli olmaya gelecek olursak, internet bağımlılarının suç işlemeye yatkın karakterler olduklarını vurgulayan raporlar oldukça tartışmalı. Mesela Norveçli toplu katliamcı Anders Breivik'in bir canavara dönüşmeden önce her gün çevrimiçi dünyada çok fazla vakit geçirmiş olduğu doğru. Ama Richard Orange'm sorduğu hâliyle, "Wikipedia ile eğitilmiş ve World of Warcraft'la antrenman yapmış" Breivik'in aslında "internetin bir sonucu" olduğunu sormak bana doğru gelmiyor. Böyle bir soru, Breivik'i işlediği suçlardan belli bir dereceye kadar azletmiş oluyor sanki: Eğer Breivik yasal olarak erişilebilir

8. Edward Castronova, *Synthetic Worlds: The Business and Culture of Online Games*, University of Chicago Press, 2005, s. 59.

bir aracın ürünü olsaydı, o zaman kısmen de olsa katlettiği onca çocuğun ölümünden Breivik'in kendisi değil, sistem sorumlu olacaktı. Buna kesinlikle katılmıyorum. İnternet onun akıllara ziyan dünya görüşünün gelişimi için uygun bir zemin hazırlamış olabilir ama yaptıklarının sorumluluğu sadece ve sadece ona aittir. Nasıl ondan önce gelen köktenciler birer şiddet uygulayıcısına dönüştülerse, muhtemelen Breivik de tehlikeli bir manyağa zaten dönüşecekti. Anne Stickey'e göre, World of Warcraft cemaati bugün itibariyle neredeyse 8 milyon üyeden oluşuyor[9] ve oyun dünyası ile aşırı şiddet arasında eğer bir ilinti kurulacaksa, tekil vakalar üzerinden geliştirilen toplumsal hezeyanlar yerine istatistiki olarak daha geçerli deliller sunulması gerekiyor.

O yüzden internet bağımlılığını hastalığın ortaya çıkış nedeni olarak düşünmek yerine onun bir semptomu olarak görmemiz daha doğru olmaz mı? İnsanlar tek başlarına halledemedikleri ve başka kimsenin de onlara çözüm için el uzatmadığı ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunların bir sonucu olarak yüzlerini internete dönüyor olabilir mi? Birkaç sene önce başka bir ülkedeki ufak ve depresif bir taşra kasabasını oğlum ile ziyaret ederken, oğlum orada geçirdiğimiz bir günden sonra şöyle bir espri yapmıştı: "Buradan dışarı çıkmanın üç yolu varmış gibi görünüyor: Kiliseye gitmek, kendini içkiye vermek ya da internete girmek." Bu üçünü düşününce, aralarında en zararsızı internet olabilir.

ZB "İnterneti hastalığın *ortaya çıkış nedeni* olarak düşünmek" hiçbir zaman aklımdan geçmedi (Tekrar ediyorum: yıllardır teknolojik belirlenimcilik argümanını uzaktan yakından andıran –eski ya da "yeni ve güncellenmiş" sürümü, hiç fark etmez– her şeye karşı çıktım)– ama internetin "konuştuğumuz hastalık özelinde bir *semptomdan*" daha fazlasına işaret ettiğini düşünüyorum. Teknolojinin etkisi, yapılacak

9. Anne Stickney, "World of Warcraft up to 7.8 Million Subscribers", *WoW Insider*, 2014.

tercih olasılıklarını yamultuyor, büküyor ve yeniden düzenliyor: Bazı tercihleri yapmak daha kolay ve daha az masraflı ve dolayısıyla daha olası, diğerleri ise daha fazla rahatlık, kolaylık ve erişilebilirlik yarışını fena hâlde kaybediyor ve bu nedenle de bu tercihlerin yapılması olasılığı düşüyor. Senin verdiğin örneği ele almak gerekirse: Oğlunun "bu yerden dışarı" çıkmanın yollarını düşünmesi nedenlerinin, internetin kapısının önüne konulmaması gerek. Kiliseye ya da içki bağımlılarının yarenliği yerine "World of Warcraft" cemaatine katılan insanların sayısı, internetin cazibesi olmasaydı bu kadar artmazdı. Başka bir deyişle, her zaman ve her yerde "uzaklaşmayı" arzulayan insanlar vardı, var ve muhtemelen gelecekte de olacak, ancak internetin sürekli el altında olmasıyla bu arzuya istinaden hareket etmek her zaman olduğundan daha da güvenli ve daha az riskli görünüyor ve bu nedenle de seçilme olasılığı gittikçe kolaylaşıyor ve artıyor. Ve şunu eklememe izin ver: İnternet kiliseyle ya da içkiyle yarışırken kişiyi şaha kaldıran gücü ve internet ağlarının "bunu kendim yaptım" düsturuyla kişiyi pohpohlayan ve kendi kendini geliştiren "auctorial" aurasıyla (yani yazar ve aktörlerin rollerinin kişisel anlamda tekrar birleştirilmesinin aurası) yarışı kolayca kazanıyor. Bu bahsi geçenler yerleşik kiliselerde göze çarpan bir biçimde yoktur ve ayyaşların takıldığı inlerin uyuşukluğunda da ortadan kaybolur.

RR Bazı insanların her an, her zaman uzaklara "kaçmak" istemesi herhalde normal bir durum. Ama ya uzaklara kaçma isteği, hâlâ hayatta olduğunu gösteren son işaretse? Salt üçüncü dünya varoşlarında değil, küresel medeniyetin kalbinin attığı merkezler de dahil dünyanın her yerinde, "uzaklara kaçma"nın çoğu insanın istediği şey hâline geldiği ortamları yayılıyor. Buna maddi olarak gücü yetenler, buldukları ilk fırsatta, strateji ne olursa olsun, gidiyor. Bahsettiğimiz kaçış ortamlarının orman kanunlarına uyum gösterip onları içselleştirenler, çözülmesi gereken bu sorunun bir parçası hâline gelecek. Ancak geri kalan çoğunluklar hapsolmuş durumda.

IT'yi yoksun olanlarla buluşturalım fikri, ilk planda, onlara eğitim ve bilgi kanallarına erişim sağlayarak kendi hayatları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını sağlamayı amaçlıyordu ama, evet, aynı enformasyon teknolojileri yoksun kesimlerin elinde ne varsa, ona el koymaya da müsaitti. Yani bu ödev hâlâ tamamlanmamış durumda çünkü daha önce üzerinde enine boyuna düşünülmedi.

Belki de sorunun en can alıcı noktası burası. Bu saatten sonra, birçok şeyin yanı sıra aramızda gelişen bu diyaloğu da mümkün kılan internetin olmadığı bir dünyaya geri dönmemiz mümkün değil. Bu yüzden onla daha temkinli bir ilişki kurmamız gerekiyor. Kâğıt para Avrupa'ya ilk takdim edildiği zaman, finans sektörü onun ne olduğunu çok net anlamamıştı ve İskoçya doğumlu Fransız Finans Direktörü John Law bu sorunu çözmek ve gerekli kaynakları yaratmak için çok sayıda banknot basılması kararı aldı. Ama gelgelelim Law'un aslında yaptığı Fransız ekonomisini kaosa sürüklemek oldu ve bu durumun etkileri Fransız Devrimi'nin yaşanmasına katkıda bulundu. Tekrar ediyorum, suç kâğıt paranın kendisinde değildi; asıl sorun kâğıt parayı kullanan insanların dikkatsizliği, açgözlülüğü ve sınırlı kavrayışıydı. Şayet dikkat ve öngörüyle kullanılmazsa, her büyük teknolojik yenilik yıkıma yol açabilir.

Dolayısıyla belki de Weil'in argümanını tersten düşünmemiz gerekiyor. Bazı teknolojilerin benim kurallarıma uymak yerine beni kendi normatif kurallarına uymaya zorladıkları, özellikle uzun vadede kimin çıkarma hizmet ettiklerinin muğlak kaldığı, bana "arkadaş" olmadıkları konularında Weil'in dediklerine hâlâ prensipte katılıyorum. Ama aynı zamanda taş baltanın icadıyla başlayan teknolojik yeniliklerin, tam da bizleri kendilerine uyum sağlamaya zorladıkları için türümüzün evrimine katkıda bulundukları da söylenebilir. Weil, balta benzeri araçların vücudumuzun birer uzantısı olduğunu, bu nedenle de bizim aleyhimizde olmadıklarını söyler.[10]

10. Simone Weil, *Oppression and Liberty*, London: Routledge, 2001, s. 85.

Ben bunun tam olarak doğru olduğunu düşünmüyorum. Ellerimizin şu anki şekli, o araçlarla birlikte iş görmenin bir sonucudur. Başparmağımız diğer parmaklarımızdan ayrı durur ve böylece bize en yakın türün başa çıkamayacağı, azımsanmayacak sayıda başka işlemi mümkün kılar. Bugünlerde birçok insan akıllı telefon klavyesini gereğinden fazla kullanmanın yol açtığı şiddetli bir el ağrısı olan "Blackberry Thumb"[11]* isimli bir hastalıktan mustarip. Belki akıllı telefon onu kullanan ele uyum sağlayacak, belki de el akıllı telefona. Her halükârda, insan bedeni ile teknoloji arasındaki etkileşim ardında iz bırakmadan ilerlemez. O hâlde insan zihni ile teknoloji arasındaki etkileşim niye iz bırakmadan ilerlesin ki? Yazı, matbaa ve telgraf gibi geçmişte yaşanan teknolojik sıçramaların, sadece içinde yaşadığımız sosyokültürel düzeni değil, aynı zamanda dış dünyayı algılama biçimimizi de nasıl etkilediğini biliyoruz. Benzer bir değişimin internet yoluyla gerçekleşeceğini öngörmemiz gerekirdi. Asıl önemli mesele, bu değişimin bizim için kıymetli olan şeylere çok fazla hasar vermeden nasıl gerçekleşeceği. Burada "biz" derken salt senin ve benim gibi insanları değil, seçim hakkı verildiğinde internetin varlığı yüzünden tehdit altına girmiş şeyleri muhafaza etmek isteyecek herkesi kastediyorum.

Bu demek oluyor ki yukarıda sözü geçen tamamlanmamış ödeve tekrar girişilmelidir: İnsanlar yaşadıkları dünya üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalı. Bunu gerçekleştirmek için yapılabilecek şeyler olduğunu düşünüyorum; çok fazla zahmet bile gerektirmeyen şeyler, okulların eğitim müfredatları mesela. Çeşitli ötekilik hâlleriyle empati kurmanın önkoşullarını yaratmak maksadıyla birçok meseleye dair farkındalık öğeleri takdim edildi ve uyuşturucu, ekoloji ve kontrollü cinsel davranışlar meselelerinde farkındalık yaratmayı amaçlayan birçok kampanya mevcut. Neyse ki insan-

11. Serena Gordon, "Beware the 'Blackberry Thumb' ", *The Washington Post*, 15 Haziran 2008.

* Blackberry akıllı telefonunu çok fazla kullanmaktan özellikle el başparmaklarında gelişen ortopedik rahatsızlık. (ç.n.)

lara sadece ne yapmaları gerektiğini söylemenin işlevsel bir strateji olarak iş görmediği bir çağda yaşıyoruz. Ama yine de insanlara IT bağımlılığının olası tehlikelerine ilişkin güvenilir analizler sunmak toplumsal bir sorumluluk olmalıdır.

ZB Bu arada "Blackberry Thumb"ın öncülleri vardı; mesela, şimdilerde unutulmuş olsa da 1980'lerde insanları paniğe sevk eden "Rubik's Cube Palm".* Ve çok büyük ihtimalle bunların soyundan gelen daha niceleri olacak. Tüy kalemlerin yerini kurşun ve tükenmezkalemlerin alması bile, her ne kadar kayda geçirilmiş olmasa da, o zamanlar uyum konusunda muhtemelen ciddi paniğe yol açtı. Tarihteki bu tarz sayısız ve birbiriyle kıyaslanabilir vakalar, eylemin gerçekleştiği alanda ve düzenekte yeni teknolojiden ötürü ortaya çıkan değişikliklerin tetiklediği, oldukça sık rastlanan bedensel ya da ruhsal sıkıntıların tarih boyunca ne kadar yaygın ve geçişken olduğunu bizlere gösteren birer örnek olabilir. Ama söz konusu bu teknolojik değişikliklerin gerektirdiği ve teşvik ettiği yeni düzenlemelerin kapsam ve derinliğine gelince, bu sıkıntılar birbirinden ciddi derecede farklılık gösterir. Dolayısıyla şu an henüz yolda olan yeniden düzenlemelerin "Blackberry Thumb" ya da "Rubik's Cube Palm" gibi marjinal, minör ve ortaya çıkmaları ile unutulmaları arasında çok da zaman geçmeyen, anlık birtakım psikosomatik rahatsızlıkların tedavisiyle karşılaştırılmaları bana çok da anlamlı gelmiyor.

İnsanlık durumu ve dijital enformasyon tekniklerinin ve internet sunucu ağlarının ilerleyişiyle *Lebenswelt*'in gündeminde gerçekleşen dönüşümler, insanlık tarihinin çok da hacimli olmayan hakiki dönüm noktaları ve kilometre taşı olaylar kategorisine giriyor ve o tarihin içinde tamamen kendisine adanmış bir bölümün yazılmasını hak ediyor. Ama bu tarih yazımı, teknolojik araçlardan etkilenen bir başparmağı ya da avuç içi hakkında değil, toplumun tüm

* Blackberry Thumb'un öncülü olarak Rubik Kübü oynamaktan el başparmaklarında gelişen ortopedik rahatsızlık. (ç.n.)

kesimlerini kapsayan, çok yönlü ve karmaşıklıkları birikerek çoğalan –bireysel ve toplumsal anlamda ortak varoluşa dair birlikte ve kendi başına temel önem teşkil eden– hayat stratejileri, bedensel ve ruhsal yetiler hakkında olmalı. Bugün gerçekleşen dönüşümden herhangi bir hasar almadan çıkacak dünyadaki insana dair bir unsur ve insanlar arasındaki ilişkilenme mekanizmalarına dair bir bileşen olacak mı merak ediyorum doğrusu. Dahası, hakkında konuştuğumuz çok sayıdaki ve envai çeşit etmen birbiriyle sıkıca ve iyice iç içe geçmiş durumda. Ama bizler hâlâ bu birbirine içine geçmiş etmenlerin arasındaki ilişkilerin tabiatını ve birbirilerine nasıl tesir ettiklerini çözme ve kapsamlı bir şekilde anlama konusunda başlangıç safhasındayız. Ve bu bağlamda, "insanlar yaşadıkları dünyalar üzerinde daha fazla kontrol sahibi olabilmeli" gibisinden alışıldık bir teyakkuz çağrısına başvurmanın bize yapılması gerekenin ne olduğunu söylemediğini hissediyorum.

Öncelikle: Kim bu "insanlar"? Aslında, bazı insanların sadece kendi hayatları üzerinde değil başkalarının hayatları üzerinde de gereğinden fazla kontrolü vardır. Ama diğer yandan, senin de mükemmelen değindiğin gibi, (sayıca ilk gruptan çok daha fazla olan) bazıları ise herhangi bir kontrolün söz konusu olamayacağı yerlere hapsolup kalmış durumdalar. Yani ilk gruptakilerin "çok fazla kontrolü" ile ikinci grubun "hiç kontrole sahip olmayışı" derinlemesine bir biçimde iç içe geçmiştir; kontrol, tanımı itibariyle, sıfır toplamlı bir oyundur. Dolayısıyla, bu meselenin çözümüne dair ileride öne sürülecek her yeni çözüm (Whitehead'in terminolojisini kullanacak olursak) "özü itibariyle tartışmaya açık"tır ve bu yüzden de ancak bir sonraki uyarıya ya da bir sonraki büyük çaplı ya da minör iktidar ve hiyerarşinin yeniden dağılımına kadar geçerli olan istikrarsız ve muhtemelen geçici çözümler olacaktır. Kartların bir kez daha karılmasına yönelik direniş ve isyan çağrılarında kıtlık yaşanmaz pek. Nereden bakılırsa bakılsın, kontrolü ele almaya yönelik girişimler, halihazırda

sağlanmış kontrolün savunulması ve bu ikisi arasında cereyan eden, durdurulması imkânsız çekişme, büyük ihtimalle insanın yaşadığı açmazın kalıcı yoldaşlarıdır.

Her şeyden önemlisi, kontrol iktidar mücadelesinin hissesi ve ürünüdür ve öyle kalacaktır. Söz konusu bu iktidar mücadelesinin şu anki evresi, tanınma (*recognition*) amacıyla yürütülmekte. Erving Goffman, belli bir kimlik oluşturabilme yetisiyle o kimliğin sizin tarafınızdan oluşturulduğu ve size ait olduğunu başkalarına kabul ettirebilme yetisinin, ayrı ayrı edinilmesi ve ustalaşılması gereken iki farklı beceri olduğunu ileri sürmüştür. Bu türden bir durumu mükemmelen kayıt altına almış olan Goffman, ancak durumu ihaleye giren kişinin ustalaştığı becerisi meselesine indirgeyerek, halihazırda kurcalanmış ve hileli bir zara dönüştürülmüş kaderin içinde bulunduğu toplumsal şartı ıskalamıştır; ihtimaller bu nedenle söz konusu becerilerin temellük edilmesini ve konuşlandırılmasını etkisiz kılacak biçimde önceden ayarlanmıştır. Teklifin başarılı olması için ihaleye giren kişinin her iki beceriye de sahip olması gerekli bir şart olabilir ama yeterli bir şart değildir. İhalenin alınıp alınmayacağına karar veren, her halükârda sadece ihaleye teklif veren kişi değildir. Max Frisch, "kimlik tespiti mücadelesi"ndeki bölünmeleri ya da rol dağılımını açığa vurmuş ve "bir kimlik sahibi olmanın" gerçek anlamının başkaları tarafından size dayatılan tanımlamalara direnmek olduğunu söylemiştir. Bizler hayata kendi teklifimizi sunmadan çok önce tanımlanmış durumdaydık ve tercih ettiğimiz bir benliğin inşası halihazırda tayin edilmiş bir toplumsal sahada gerçekleşiyor; söz konusu inşaat yereldeki yöneticilerin onayı olmadan yürütülemez ve tamamlanamaz. Aynı kural sadece bireysel değil kolektif anlamda benlik inşa edenler için de geçerli (mesela, kendi başına bir ulus olmak için çabalayan etnik gruplar).

Bu tartışma özelinde başladığımız noktaya geri dönecek olursak, "insanlara IT bağımlılığının olası tehlikelerini anlatan güvenilir analizlerin sunulması bir toplumsal sorum-

luluk olmalıdır" önerine tüm kalbimle katılıyorum. Yapılan tercihler *öğrencilerin* sorumluluğundadır ama bu tercihlerin tercih sürecinde nelerin gerçekleştiğine ve de çeşitli tercihlerin sebep olacağı sonuçların ne olduğuna dair azami farkındalık koşulları altında yapılmasını mümkün kılacak bilgileri eksiksiz temin etmek *toplumsal* bir sorumluluktur. Daha önce de dediğim gibi, buna katılıyorum. Ama şunu da eklemeliyim ki eğer eğitim müfredatının içeriğinin ne olacağından ve erken yaşta kendini üreten gençlerin toplumsal tanınırlık şansını, ne kadar kısıtlı olsa da, ne kadar etkilediğinden bahsediyorsak, kişi tarafından tercih edilen kimliğin toplumsal kabulünün –doğal ve toplumsal anlamda bütün engel ve tuzakları da içerecek şekilde– izini süren bir "yol haritası"nın da bu tartışmaya dahil edilmesi gerekmektedir.

RR Bir an için "kim bu 'insanlar'?" sorusuna geri dönmek istiyorum çünkü gerçekten önemli bir soru. Sanırım ben hâlâ Frankfurt Okulu usulü "insanlar" ve "sistem" arasında kurulan zıtlıkla bir nebze daha rahatım. Burada sistem derken değerleri en düşük ortak paydaya dayanan iş dünyası, kariyer siyaseti ve bilgi-merkezli-eğlencenin (*infotainment*) düzensiz bir alaşımını kastediyorum. Belki de söz konusu olan birilerinin başkalarının hayatları üzerinde kontrol sahibi olması değildir. Her ne kadar ilk grup sistemin ihtiyaçlarını koruyup kolluyor olsa da, onlar da bu sistemin içinde kapana kısılmış durumda ve insanca mutlu değil sinik bir tutumun sonucunda başarılılar. Ama Michel Foucault'nun da belirttiği gibi, onlar için de bir "dışarısı" söz konusu değil, her ne kadar içerisi onlar için (ve hatırı sayılır miktarda başka insanın arzuladığı gibi) oldukça konforlu olsa da:

> İktidarı muhafaza eden, onu kabul edilir kılan şey, hayır diyerek üzerimize yük olan bir güç olması değildir sadece; iktidar şeyleri kateder ve üretir, zevk verir, bilgi oluşturur, söylem üretir. İktidar, bütün bir toplumsal beden içinden geçen üretken bir ağ ola-

rak düşünülmelidir, tek işlevi baskılama olan olumsuz bir an olarak değil.[12]

Belki de en tepedekileri, onları pek çok şekilde ödüllendirmiş "sistem"in kurbanları arasına dahil etmemeliyiz. Ama onlar birer özgür ya da bağımsız fail de değildir. Dolayısıyla başkaları üzerinde baskı kuran kişilerin kendilerinin de baskı altında olduğunu söylemek herhalde daha doğru olur, nasıl ki bazı direniş türleri uzunca bir zamandır sistem içinde barındırılıyor ve onlara özel niş, zincir mağazalar tahsis ediliyorsa.

"Sistem" ile kamusal alan arasında bir ayırım yapabileceğimizi düşünüyorum çünkü kamusal alan sadece "sistem"in mantığının onu hükümsüz kılmadığı koşullarda işlev gösterebilir. Tabii kamusal alan için beslenen umutlar, uzun vadede "sistem"in büyük zaferine katkıda bulunacak bir yanılsamaya hizmet ediyorsa, bu çok hazin bir tablo olur. Ama bir şekilde buna inanmaktan kendimi alıkoyamıyorum. "Sistem" tabii ki kendini kamusal alan maskesi altında gizlemek ister, tıpkı tabloid gazetelerin bize kendilerini kamuoyunun sesi olarak sunmaya çalışmaları gibi. Ama bunlar aynı şeyler değil. Kamusal alan, Foucault'dakinin tersine, Arendtçi bir iktidar matrisidir: Beyin yıkama dahil, her türlü şiddetin başladığı noktada iktidarın sonlandığı yer. O yüzden "sistem" ve kamusal alanın birbiriyle uyuşmayan iki farklı insanlar arası bağlantı mantığı üzerine kurulu olduğunu söylemek yanlış olmaz: "Sistem"in kurduğu bağlantılar her zaman dikey yöndedir –her daim işlerden sorumlu birisi ve onun talimatlarını alan taraf vardır– halbuki kamusal alanda kurulan bağlantılar yatay düzlemdedir, güç bütün taraflara eşit oranda dağıtılmıştır. Bu ikisi arasında bir denge kurulması gerektiğinin farkındayım. Sadece kamusal alanın kurduğu yatay bağlantılar etrafında örgütlenen bir dünyada yaşamak

12. Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977* (Haz. Colin Gordon), New York: Pantheon Books, 1980, s. 119.

da çok kolay olmazdı. Ama bugün karşımıza çıkan tabloda, özellikle de karar alma mekanizmalarının kamusal alanın içindekilere dahil olması gerekirken onları kendine benzettiği dikkate alınırsa sistem mantığı ile düşünen insanların gerçek iktidar konumlarını ele geçirdiğini ve kamusal alan mantığı ile düşünenlerin kenara itildiğini görüyoruz. Bu bağlamda kamusal alanı önemseyen düşünce ve yaklaşımları ödül sistemine yaklaşmak için kullanılacak birer sinik strateji olarak göstermek de mümkün oluyor.

ZB Foucault'nun "kılcal damar" iktidar modelinden senin kadar etkilenmekle birlikte (ya da ona çarpıcı şekilde benzeyen Gramsci'nin açıkladığı şekliyle avam takımının gündelik pratiklerinde her gün yeniden doğan "hegemonyacı felsefe" modeli ve bu ikisinin bugün güncellenmiş hâli: İktidarın "fraktallaşması", yani onun hücresel yapıdaki özünün hiyerarşik düzenin her düzeyinde kopyalanarak üretilmesi), bu türden bütün modellerin kontrolünün, doğasının aşırı kişiliksizleşmesi tuzağına düşmekten kaçınmak için, bir tür sürücü figürüne ihtiyaç duyduklarını düşünüyorum. Son tahlilde, birilerinin çıkarları ve konforunu ölçü alıp başkalarını yok sayan veya onların çıkarlarına açık açık düşmanca davranan bir iş ve ilişkiler düzeni, o kendi çıkarlarını ve konforunu önemseyen grup tarafından diğerlerine dayatılır. Öyle bir düzen ki bu kendini "bir ayardan geçirme çağrısı yapmak" yerine, onun cefasını çekenlerde yaygın bir ayıklık, gerçekçilik ve rasyonalizmin yardımıyla kendini kurnazca kabul ettiriyor ve bazen tuzaklar bazen hile hurda yoluyla baskı gören insanların zihin ve aklıselimlerinin içine sızıyor ve oraya yerleşiyor.

Burada ifade ettiğim çekinceler, 21. yüzyılın başlarında oligarşinin tarihsel önemini tekrar kazanma ihtimaliyle birlikte belli bir ağırlık kazanmış durumda. Bunu en ikna edici biçimde dile getiren Thomas Piketty'nin sözleriyle aktarırsak: "Sermayenin getiri oranı, 19. yüzyılda olduğu gibi ve muhte-

melen 21. yüzyılda tekrar yaşanacağı gibi ekonomik çıktı ve gelir büyüme oranını aştığmda, kapitalizm otomatik olarak birtakım keyfi ve sürdürülemez, demokratik toplumların üzerine kurulu olduğu meritokrasi değerlerini baltalayan eşitsizlikler üretir."[13] "Miras alınan zenginlik ekonomik çıktı ve gelirden çok daha hızlı büyür... Miras alman zenginliğin bir ömür boyu harcanan emekten gelen zenginliğe büyük farkla baskın gelmesi ve de sermaye yoğunluğunun aşırı yüksek seviyelerde elde tutulması neredeyse kaçınılmaz."[14] Sonuç olarak:

> Eşitsizlik oranlarında gördüğümüz olağanüstü artış, sarf edilen emeğe göre emsalsiz biçimde çok daha yukarılara çekilmiş gelirlerdeki artış patlamasının ve büyük şirketlerin üst düzey müdürlerinin nüfusun geri kalanından açık ve net bir biçimde ayrışmasının bir yansıması... Üst düzey yöneticiler maaşlarının ne olacağına dair kararı kendileri verebilecek iktidara sahip, hatta kimi durumlarda maaşlarını tayin etmede hiçbir sınır tanımadan ve birçok başka durumda endüstriyel üretkenlikleri ile hiçbir açık ilişki kurulmasına gerek duyulmadan yaparlar bunu.[15]

Son olarak, Reagan/Thatcher döneminin neoliberal devriminden beri bugün en had safhaya ulaşmış eşitsizlik "geçtiğimiz birkaç on senede, özellikle vergi ve finans alanlarında yaşanan siyasi değişimlerle alakalıdır. Eşitsizliğin tarihi, ekonomik, toplumsal ve siyasi aktörlerin adalet anlayışları ve bu aktörlerin görece sahip oldukları iktidar ve ortaya çıkan kolektif seçimlerle biçimlenir".[16]

Sadece kontrol sahibi olma hakkı değil, ondan da önemlisi kontrol etme yetisi, modern zamanlar öncesinde olduğu gibi az sayıda ailenin kuşaktan kuşağa aktardığı bir yadigâra dönü-

13. Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2014 (*Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, Çev. Hande Koçak, T. İş B. Yay., 2014), s. 1.
14. A.g.e., s 26.
15. A.g.e., s. 24.
16. A.g.e., s. 20.

şüyor. Bu hak ve yetiler, yakın zamana kadar adına "demokrasi" denmiş popüler iktidar oyununa birer seçmen olarak dahil olmuş vatandaşlar için ilk ve son defa çok önemli bir hisseye dönüşmüştü. Ayrıca çoğunluğun iradesini, değer tercihlerini ve aktörlerin adalete dair fikirlerini birer "kolektif tercih"e dönüştürmekten sorumlu modern demokratik kurumlar, giderek artan bir hızla "yapabilenler" ile "yapamayanlar" arasındaki mesafenin yeniden üretildiği, pekiştirildiği ve büyütüldüğü başlıca araçlara ve özerk tercihler yapabilmek ise boyutu büzülerek küçülen "yapabilenler" kategorisi altında bulunanların birer imtiyazına dönüştürülmüş durumda.

6
Benliklerin Oluşumu

Rein Raud "Bizler hayata kendi teklifimizi sunmadan çok önce tanımlanmış durumdaydık" derken, bireye atfettiğin –eğer varsa– özgürlük miktarı nedir? Ya da özgürlüğümüz elde ne varsa onların arasından yapacağımız seçimlerle mi sınırlı gerçekten? İnsan olmaya dair en büyük zorluklardan birinin doğduğumuz andan itibaren dünyanın bize dayattığı biyolojik, toplumsal ve kültürel sınırları aşmak olduğunu düşünmüşümdür hep. Mutluluk için en etkili çözüm bu olmasa da, bize düşen ile yetinmemek. Öte yandan, sistem tam da "yerini bilmek" saikiyle yaşamamızı istemiyor mu? Bunu yapmanın haysiyetli bir yolu var mıdır?

Zygmunt Bauman Daha önce şöyle demiştim: "Bizler hayata [kendimiz için arzuladığımız bir "benlik" türü için] kendi teklifimizi sunmadan çok önce tanımlanmış durumdaydık." Yani bizler hiçbir zaman "toplumsal anlamda el değmemiş bir boşluk"tan yola çıkarak teklif vermeyiz. Özgül ve tartışmaya kapalı bir yer ve zamana ama aynı zamanda (bizim seçmediğimiz) ebeveynler tarafından önceden belirlenmiş belli bir toplumsal pozisyonun içine doğarız. Bu durum, yapabileceğimiz/makul tercihlerin sayısını büyük oranda sınırlandırır. Önceden kararlaştırılmış varış noktasına [halihazırda bulunduğun] belli bir yerden ulaşmak diğerine göre daha kolaydır. Bir İrlanda fıkrasını alıntılarsak: Arabasını durduran bir şoför yoldan geçen birine Dublin'e nasıl gidileceğini sormuş; sorduğu kişi şöyle bir cevap vermiş: "Eğer Dublin'e gitmek isteseydim, buradan yola çıkmazdım." Bu fıkra, gerçek hayatta salt gülünç olan bir gerçeğin saçmalığını açığa vuruyor.

Belirlenimcilik ve kendini yaratmayı ya da daha genel olarak sabitlik ile özgürlüğü birbirlerine karşıtlarmış gibi yan yana koymak fikri beni rahatsız ediyor. İnsanlık durumunun bu iki ölçütü birbirileriyle çatıştıkları kadar ittifak hâlindedirler de. Bunların her biri kendini oluşturma sürecinde hem kolaylaştırıcı hem de zorlaştırıcı potansiyelini harekete geçirir. İkisi de diğeri olmaksızın tasavvur edilemez, hatta anlamsızdır ve birlikte var olmaya ve işbirliği yapmaya mahkûmdur.

Yaşam Sanatı üzerine yazdığım kısa kitabımda,* yaşama yol gösteren kılavuzun ikiboyutlu olduğunu ve birbirini kesen iki eksen üzerinde planlanması gerektiğini ileri sürmüştüm: Birinci boyut çoğu zaman "kader" dediğimiz şeydir; üzerinde hiçbir nüfuzumun, değiştirme ya da defetme şansımızın olmadığı etmenlerin birikimi. Diğer boyuta kısaca "karakter" denebilir; kişinin prensipte üzerinde çalı-

* Zygmunt Bauman, *Art of Live*, 2008 (*Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017). (ç.n.)

şabildiği (aynı şekilde üzerinde çalışmayı reddedileceği ya da savsaklayabileceği) öznel anlamda kıymetli nitelikleri ve yükümlülükleri. Kendisini belli bir aktör için davetkârca açık tutan ama öbürü için kapatan ya da en azından yasaklayan bir grup seçenek için kader sorumlu tutulabilir; kader, gerçekçi olan ve olmayan seçenekler arasında bir çizgi çizer. Aktörün karakteri ise kimi zaman (ama *Homo sapientes*'e* özgü rasyonalite yüzünden çok sık değil) kişi için gerçekçi olmayan (genellikle, istisnasız olmamasına rağmen, boşuna ve başarısız) bir seçim hakkı sunsa da, daha önceden belirlenmiş çeşitli gerçekçi seçenekler arasından yapılacak seçimden sorumludur. Yaşamın gidişatını tasarlarken, bahsi geçen iki etmen işbirliği yapar: Yaşam sürecinin tüm sorumluluğunu doğrudan tek bir etmenin sırtına yüklerken, diğer etmenin katkılarını görmezden gelmek fena hâlde yanıltıcıdır. Bu iki etmenin kaçınılmaz çatışması yüzünden, ikisi de "gereklilik" yaratamaz (William Pitt Jr.'nın 18 Kasım 1783'te Temsilciler Meclisi'nde verdiği konuşmada lafını esirgemeden ama haklı olarak söylediği gibi: "'Gereklilik', tiranların argümanı, kölelerin ise inancıdır"). İki etmenin de müdahil olduğu şey olsa olsa *yapılan farklı seçimlerin gerçekleşme olasılıklarının yeniden dağıtımıdır.*

Meselenin can alıcı noktası, kendini oluşturma sürecinde kader ve karakterin etkilerinin iç içe geçmesidir. Bu etmenlerin iç içe geçmişliği, aralarındaki ayrımın söz konusu oluşumun "dışsal" ve "içsel", "maddi" ve "ruhsal" ve bütün olarak değerlendirildiğinde "nesnel" ve "öznel" bileşenleri ya da özellikleri arasındaki zıtlıkla örtüşmemeye başladığı noktada daha da derinleşmiş olur. Bunların hayat boyu süren kendini oluşturma uğraşısı boyunca devam eden müşterek ilişkisi, bir kaput bezinin aynı yün iplikten örülmüş atkı ve çözgüleri ile karşılaştırılabilir. Sonuçta, kader aktöre sadece yabancı bir kuvvet olarak değil, (muhtemelen çoğunlukla)

* (Lat.) Canlıları sınıflandırma sisteminde insan türünü ifade eden *Homo sapiens*'in çoğul hâli. (ç.n.)

uyum sağlanmış ve içselleştirilmiş bir grup eğilim ve tercihin daha önceden işlenmiş biçimiyle de ulaşır. Ernst Bloch'un sözleriyle bu eğilim ve tercihler sadece "ileriye yönelik" ya da "henüz-bilinçli-olmayan" bir biçimde de olsa aktörün zihnine çoktan yerleşmiştir. Bloch'un "katılımcı" akıl yürütmeyi onun salt "derin düşüncelere dalmış" türünden ayırt etmek isterken vurguladığı üzere, düşünme eylemi *kaderin ötesine* geçmek demektir ve bu nedenle de statükonun üzerinden atlar.[1] Öte yandan karakter ise aktörden geri seken şeylerin biçim ve içeriğini ciddi ölçüde etkilemesiyle bilinir ve söz konusu bu etki onların kaderinin bir parçası gibi algılanıp sınıflandırılır.

Kendini oluşturma uğraşısı durmadan devam eder. Bu uğraşıya ilişkin hikâye, bir şimdiki anlar silsilesi olarak gözümüzde canlandırılabilir. Bu anlardan her biri ileriye yönelik, çoğu zaman bilinç kazanmamış zihne verilmiş geleceği, katılımcı akıl yürütme faaliyetlerinin ardında bıraktığı izlerden oluşan geçmişe geri dönüştürme eyleminde takılıdır.

RR Genel olarak senle aynı fikirdeyim ama benim kullanacağım metafor biraz daha farklı olurdu: "Doğum ânındaki tahmini ömür" denilen şeyin bir çeşit uzantısı. Bu tabir normalde kişinin ortalama yaşam süresini ifade etmek için kullanılır. Ama biz bu tahmini daha geniş bir biçimde, Borgesvari bir "yolları çatallanan bahçe"de yaşayan kişinin sürdürmesi beklenen yaşam olarak düşünebiliriz. Bu metaforu, kişinin seçimlerinin içine doğduğu sosyal ve biyolojik koşullar tarafından belirlenmediği ve her seçim ânında sağa ve sola doğru dalları çatallanan olasılıkların bulunduğu bir ağaç olarak da düşünebiliriz. Ama bazı seçimler kişiyi kesinlikle belli bir süreliğine hayatın akışı içindeki tipik bir alana doğru itebilir. Bazı çatallanmalar o hayatın akışını geri dönüşü olmayacak şekilde değiştirebilir; diğerleri bir süre sonra devreden çıkar ve kişiye daha yükseklerde bulunan

1. Ernst Bloch, *The Principle of Hope*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995 (*Umut İlkesi Cilt 1*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yay., 2013), s. 4.

yeni buluşma noktaları sunar. Her ne kadar verdiğimiz bazı kararların bilincinde olmasak da her bir çatallanma noktası bir karara denk düşmektedir; bu kararlardan kaçınmak ya da onları ertelemek, onları başkalarına devretmek anlamına gelebilir.

Bu kararlara şekil veren etkiler, aslında daha önce bahsettiğin birbirine karşıt "kader" ve "karakter" etmenleriyle çok iyi yakalanır. Ancak bu etmenler, bir noktaya kadar karşılıklı birbirilerini belirliyor da olabilir. "Karakter"e özgü bazı özelliklerin istatistiki olarak kimi "kader" bağlamlarında diğerlerine nazaran daha sık ortaya çıkması muhtemeldir. Ama yine de çoğu şey daima söz konusu bireye bağlı olacaktır. Bazı insanlar içinde bulundukları koşulları mutlu mesut kabul ederken, diğerleri daha isyankâr olabilir. Bazıları bir tür koşula isyan ederken, bazıları ise başka bir koşula isyan eder. Ama bu isyanlar, muhtemelen en başından beri orada olan yaşam beklenti ağacımızın yukarılarına doğru hareket ederken yüzleştiğimiz birer seçim ânıdır da.

Tabii, başkalarının yaşam beklenti ağaçlarında ne gibi gelişmelerin yaşandığı da dahil olmak üzere şans ve diğer kontrol dışı etmenler, kişinin hayatının akışına tesir edebilir ve onun için yepyeni olasılıklar açtığı gibi varolanları da kesip atabilir. Ama konunun bütünü itibariyle, hayatın akışını bir yandan yaşam beklenti ağacının kendisi ve diğer yandan da her çatallanma noktasında verilen bireysel kararlar tarafından şekillenen bir şey olarak görebiliriz. Yaşamımız bizi yarattıkça biz de onu yaratırız.

Eğer bir hayatın başarı derecesini ölçmek istiyorsak, özel olarak mutluluğu ölçen bir çubuk kullanarak kişinin yaşam beklenti ağacını tırmanırken vardığı yükseklikle ağacın kendi yüksekliğini kıyaslayabiliriz. Sorun şu ki fiilen kullanacağımız hiçbir ölçüm çubuğu tam anlamıyla dikey değildir ve bahsi geçen dikeyliğin nerede konumlandığını, hatta var olup olmadığını göremeyiz bile. Mutluluğu maddi servetle eş tutan ölçüm çubuğu en yüksek noktayı bir yere koyar; mesela,

manevi başarıyı ölçüt alan çubuk ise bu noktayı başka bir yerde konumlandırır. Ve bu noktaların hiçbiri aile uyumu ya da tutkulu aşk veyahut bilgeliğe göre ölçüm yapan çubukların belirlediği en yüksek noktalarla aynı yerde değildir. Bunların hepsi birbirine göre farklı açılarda konumlanmıştır ve bu durum bütüne bakınca onları birbirleriyle uyumsuz kılar. Ama yine de tipik bir birey en azından birkaç ölçüt açısından iyi durumda olmak ister. Dolayısıyla, her birey bazı açıklardan iyi durumda olabilirken, bazılarında ise kaçınılmaz şekilde başarısızlığa uğrar.

Tabii mutluluğu ölçen bu tür çubuklar bizim icat ettiğimiz şeyler değildir; olamazlar da zaten. Biz onları kendimizin kılıyoruz. Yine de ender rastlanır güçlü bir birey, kendi yaşam beklentisi ağacı üzerindeki ilerleyişini ölçebileceği kesinlikler katı bir dikeyliği kendisi için belirleyebilir. Geri kalan çoğunluk ise belli sosyokültürel rüzgârların insafına kalmış sazlık kamışlarını kimi zaman daha fazla, kimi zaman daha az olmakla birlikte kendilerine birer mutluluk ölçütü almak durumundadır. Ve çoğu zaman, çatallanma ânında kesinlikle doğru gelen bir seçim, daha sonra başka şartlar altında iç burkucu bir pişmanlığın sebebi olabilir. Öte yandan, söz konusu seçimin alternatifinin yaratacağı olası dünyada gerçekten ne yaşanırdı kimse bilemez.

Beni ilgilendiren şey tam da bu çatallanma noktalarında nelerin yaşandığı ve o anlarda kendi kararlarımızı ne ölçüde verebildiğimiz. "Kendini oluşturma uğraşısının durmadan devam ettiğine" katılıyorum ama aynı şekilde kendini üretme için girilen zahmetlerin de sonu yoktur. Bunları karşıt terimler olarak düşünmek istiyorum: "Üretim", kontrolümüz dışındaki güçlerin bizi kil hamurdan yoğurarak ortaya koyduğu iş ise, "oluşum" bizim çömlek ustaları olarak kendimizin yaptığı işlerdir; gerçi çömlek ustası olsak da yine de öncesinde bize kilden şekil verilmiştir ya da bizim yoğurduğumuz kile başka seramik ustaları şekil verir. Geçtiğimiz birkaç on sene içerisinde meydana gelen dönüşümleri, popüler LEGO

oyuncaklarının evriminde gayet iyi gözlemleriz. Çocukluğumda LEGO parçalarıyla ilk defa karşılaştığımda, LEGO oyuncakları çocuklara kendi fantezilerini inşa etme imkânı sunan kitler hâlindeydi ve beraberinde gelen kitapçıkta ilham kaynağı olabilecek bazı örnekler de vardı. Kendi çocuklarım Legolarla onlarla oynamaya başladığında, LEGO'nun konsepti değişmişti: Artık her bir kit belli bir tür modelin inşa edilebileceği sayıda parçayla geliyordu, tek bir doğru çözümü olan bir bulmaca gibi biraz. Tabii eğer sende bu LEGO kitlerinden çok sayıda varsa aralarında çeşitli kombinasyonlar oluşturabilir, hatta sana satılan farklı dünyaları birbiriyle karıştırabilirdin. Ama yine de bu durum, bu dünyaların daha önceden belirlenmiş, sistematize edilmiş ve içsel olarak tam bütünler hâline geldiği ve kuralları ve anlatılarıyla kabul edilmeleri gerektiği gerçeğini değiştirmiyordu. Tabii ki bu oyuncaklarla ilk defa tanışmış bir çocuğa nazaran profesyonel LEGO tasarımcıları çok daha ilginç ve merak uyandıran dünyalar icat edebilir; o yüzden nitelik söz konusu olduğunda kaybeden kesim olmadıkları kesin. Ama bunu yaparak çocukları bu dünyaları icat etme zorunluluğundan ve bununla birlikte gelen muazzam mutluluktan mahrum ederler. Söz konusu zorunluluk ve mutluluk hislerinin yerini, çocuğu oyuncak serisindeki bir sonraki kiti ve hazır yapılmış dünyaları genişletmek için gerekli parçayı almaya iten, ticari açıdan çok daha kazançlı dürtü almış durumda. Ve muhtemelen hazır LEGO dünyaları arasında büyümüş bir çocuk, yetişkin olduğunda hazır yaşam dünyalarına uyum sağlamada daha az sorun yaşayacaktır.

ZB "Kil ve çömlekçi" alegorin hoşuma gitti. Bu alegoriyi açıklarken, gidip sanat dükkânlarından hazır malzeme almak yerine kendi vizyon/tasarımlarında kullanmak için kil hamurlarını kendileri hazırlayan, işleyen ve yoğuran seramik ustalarını (onlar çömlekçiler arasında da bir azınlık grubudur) ek not olarak belirtmen daha da hoşuma gitti. Aktörün kendi kaderini içselleştirmesi her zaman seçici

bir yorumlamayla birlikte gelir derken bunu kastetmiştim. "Ham", işlenmemiş kader, aktörün karakterinin belli bir yönde gelişmesine yönelik talih ve eğilimlerini daima manipüle eder.

"Hayatta başarı" meselesini takdim etme biçimini de değerli buluyorum. Herhalde bahsettiğin başarı, yani "tebrik ve takdiri hak eden bir iş"ten alınacak tatmin, Jean-Paul Sartre'm "yaşam projesi" dediği şeyin verdiği memnuniyet duygusuyla açımlanabilir. Ancak böylesine bir tatmin, *sui generis* bir "meta mutluluk", kendini oluşturmanın diğer veçhelerine benzer şekilde istikrarsız, titreşip duran bir histir: Kısa ömürlü, zıttı tarafından hükümsüz kılınması hatta yerinden edilmesi muhtemel olan anlık bir durum. Freud'u tekrar alıntılamak gerekirse: "[İnsanlar] hayattan ne bekler ve neleri başarmak ister?" Freud bu soruya şöyle bir cevap verir: "Bu sorunun yanıtı kuşkuya pek mahal bırakamaz... [İnsanlar] mutlu olmak için çaba sarf eder; mutlu olmak ve mutlu kalmak ister." Yalnız şöyle bir ufak engel var, mutlu kalmak isteseler de "öyle *kalamazlar*":

> Kelimenin en dar anlamıyla mutluluk dediğimiz şey, önüne büyük ölçüde set çekilmiş ihtiyaçlarımızın (tercihen ani) tatmininden gelir ve doğası gereği de sadece süreksiz bir olgu olarak mümkündür. Haz ilkesine göre arzulanan herhangi bir durum uzadıkça, bir noktadan sonra sadece hafif bir hoşnutluk hissi üretir. Doğamız gereği sadece *tezatlık* içeren durumlardan yoğun bir zevk alırız; *durağan hâllerden* aldığımız zevk çok azdır.[2]

Gördüğün gibi mutluluk, Émile Durkheim'a göre sosyolojinin yegâne meşru konusu olan "toplumsal olgu"nun tam tersidir. Toplumsal olgu, metanet, kararlılık, sağlamlık ve aşırı derecede zorlayıcı –direnilmesi çok zor ya da düpedüz dire-

2. Sigmund Freud, *Civilization, Society and Religion* (Der. Albert Dickson), Harmondsworth: Penguin, 1991 (*Uygarlık, Toplum ve Din*, Çev. Emre Kapkın, Payel Yay., 2004), s. 264-5 (alıntıdaki italikler yazar tarafından eklenmiştir).

nilemez– bir iktidarı belirten kavramlardan biridir. Halbuki mutluluğun *peşinden gitmek*, onun peşinden giderken hangi nesnelerin hedef olarak belirleneceği ve o nesnelerin nasıl kullanılacağı/tüketileceği ve devamında nasıl deneyimleneceği / başkalarına tarif edileceği, o mutluluk ânı, bütün bunlar birer "toplumsal olgu" olarak kategorize edilmeyi hak eder.

Yalnız, mutluluğu kovalamanın doğal ortamının mut*suz*luk, memnuniyet*siz*lik, tatmin*siz*lik, kısacası yoksunluk ve ıstırabın neden olduğu acı çekme hâli olduğunu söylememe izin ver. Bu yoksunluğu bastırılma, yabancılaşma, uzaklaşma/soğuma, terk edilme, dışlanma, onur ve özgüvenden mahrum bırakılma gibi durumlarla örneklendirebiliriz. Yukarıda geçen yorum şöyle de ifade edilebilir: "Mutsuzluk ve mutluluk" karşıtlığının ilk öğesi olan mutsuzluk, yapısalcı dilbilimin bir terimi kullanacak olursak "belirtisiz"dir. İkinci öğe olan mutluluk ise "belirtili"dir; aşılma, meydan okuma, mağlup etme ya da çözüme kavuşturmanın (ve son tahlilde inkârın) ele geçmeyen ve geçici ânı gibi salt olumsuz terimlerle tarif edilebilir. Mutluluk, hayatta *peşinde koşulacak* şeylerin itici gücüdür ama tıpkı diğer kişiye ya da topluluklara etkin biçimde rehberlik eden, şimal yıldızı gibi yol gösteren ütopyalar gibi "başlıca önemi", insani ve sosyal açıdan anlamı, devamlı kendisinin peşinde koşulmasını teşvik etmesinde ve bu peşinden koşmanın kalıcı –çoğu zaman şans eseri keşfedilen (öngörülmemiş, kastedilmemi ve planlanmamış)– sonuçlarında yatmaktadır.

Forbes dergisi yazarı Christopher Helman, Londra merkezli Legatum Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarını yakın zamanda kaleme aldı. Bahsi geçen araştırma, insan mutluluğuna "neden olan şeyleri açığa çıkarma"yı, insanı mutlu eden koşulları belli nicelikler ve kodlar üzerinden anlamayı hedefleyen birçok araştırma projesinden sadece biri. Helman'ın makalesinde şöyle deniyor: "Legatum dünyadaki ülkeleri girişimcilik, bireysel özgürlük, sağlık,

sosyal sermaye, eğitim, emniyet ve güvenlik ve yönetimsellik (*governance)* değerleri açısından puanlandırır." Bu değerler *Forbes*'un bilim insanları tarafından ülkelere atanır. Bu sonuçlara ulaşabilmek için yaptıkları tonla karmaşık hesap kitap ve bu sonuçlara varmak için sarf ettikleri enerjiye şapka çıkarıyorum. Ardından, hafiften iğneleyici sözlerle Helman şöyle diyor:

> Mutluluk nesnel değil öznel bir kavramdır ve onu tanımlayan özellikler sonsuza kadar tartışılabilir. Maddi refah eşittir mutluluk mudur? Tabii bir katkısı vardır ama her zaman değil. Hayatından memnun musun? Son model arabanın içinde trafikte sıkışıp kalmış, etkileyici bir plazadaki çok önemli işine giderken belki bu soru üzerine biraz kafa yormuşsundur. Her şeyden kurtulmanın, ofisi, evin kredi taksitlerini, takım elbiseleri, sinir stresi, günün/haftanın her ânı üzerine yapışmış elektronik cihazları terk etmeyi düşlemişsindir.[3]

Vesaire vesaire. Mutluluğa dair "nesnel" etmenlere kafa tutup onları şüpheye düşüren "öznel" etmenlerin listesi işte böyle *sonsuza kadar* gider.

Legatum Enstitüsü ve diğer birçok araştırma bürosu, anketlere verilen cevapların (bir de tabii daha belirleyici şekilde anketi oluşturanların "insan doğası"na ilişkin varsayımlarının) istatistiki dağılımından yola çıkarak araştırmacıların insanların mutluluk ürettiğini varsaydıkları niteliklere atadığı puanlardan ne kadar mutluluk çıkarsamış olmaları gerektiğine dair çıkarımlarda bulunurlar. Peki, Tom, Dick ya da Harry'nin mutlulukları bu varsayılan niteliklere sahip olmaktan geçmiyorsa? Diğer bir deyişle ya bu insanlar araştırmacıların [mutlu olmak adma] onlardan yapmalarını bekledikleri şeyleri yapmakta başarısız oldularsa? O hâlde hatalı olan Tom, Dick ya da Harry'dir, öyle değil mi? Ya da

3. Christopher Helman, "The World's Happiest (And Saddest) Countries, 2013", *Forbes*, Ekim 2013.

onların kendi talihlerini oluşturmadaki kabiliyetsizliğidir söz konusu olan. Çünkü araştırmacıların daha yürütecekleri araştırma başlamadan bildikleri üzere her şey ekonomiyle ilgili işte aptal! Legatum için çalışan bilim insanlarının o dönem duyduğu gibi bizler de her gün ilgi odağı hâline gelmiş insanlardan bu mesajı duyuyoruz.

Yine de insanların bütün dert, tökezleme, düşüş ve mağlubiyetlerinin (ayrıca daha sonrasında galip gelinen savaşların) çeşitli biçim ve renklere sahip oldukları konusunda hemfikiriz. "Keyfim yerinde" duygu durumu nadiren koşulsuz ve eksiksiz iken, mutsuzluk durumuysa belki de hiçbir zaman onu haz verici kılan anları bütünüyle ortadan kaldıramaz. İleride uzanan güzergâhı görebilme yetisi açısından, cehennemin girişinde yazılı olan *Lasciate ogni speranza* (Tüm umudunuzu kesin) deyişi, Auschwitz'in kapısında yazan *Arbeit macht Frei* (Çalışmak özgürleştirir) sözünden daha iyi değildir.

Şimdiye kadar söylediğimiz her şey, insanın içinde bulunduğu açmaza ilişkin tutarlı bir anlatının ya da bu açmazın gerçekliğinin tutarlılığının hayalini kuranlar için kötüye işaret ediyor. Kant'ın kullanacağı kelimelerle, "insanın yapısını oluşturan eğri odunu" düzeltmek pek olası değil. Söylediklerimiz, bilgiyi düzenlemekle meşgul teorisyenler ve insandan kuklaları harekete geçiren ipleri kavramaya, tutmaya çalışan tiranlar için kötüye delalet. Yine de bütün bu konuştuklarımız, insanların mutluluğun peşinden gitme çabalarının bastırılamaz ve uslanmaz karakterinin ve umudun ölümsüzlüğünün birer alametidir.

RR Bir deniz kazasından sağ kurtulup ıssız bir adaya düşmüş olan bir mazoşist ve bir sadistin hikâyesini anlatan bir fıkra vardır. Bir süre sonra mazoşist kalkmış sadiste sormuş, "Acaba bana işkence edebilir misin?" Sadist de mazoşiste şöyle bir bakmış, gülmüş ve demiş ki, "Tabii ki sana işkence edemem!"

Legatum Enstitüsü'nün yapmak istediği gibi, mutluluğu niceliksel parametrelerle tanımlamaya çalışmak, en başından başarısızlığa mahkûm bir proje. Bir kişinin aldığı haz diğerinin çektiği acıdır. Bir keresinde bol güneşli ve güzel insanlarla dolu, hani geleneksel olarak Hollywood filmlerinde saadetin standart imgesi olarak sunulan türden bir tropik adada bulunma şansım oldu. Güneydoğu Asya'da iki ay süren yoğun ve kimi zaman epey zorlu bir gezinin ardından bu adaya varmıştık. Beraber yolculuk ettiğimiz küçük grubumuz adaya varmamızın ikinci günü sıkılmaya başladı ve planlanandan birkaç gün önce seyahat hâline geri dönme kararı aldı. Standart mutluluğun herhangi başka bir standart üründen farkı yoktur: Çoğunluk için işe yaraması gerekir ama diğer açılardan dünya üzerinde yaşayan her kişi en azından bir ya da büyük ihtimalle birden fazla azınlık grubuna dahildir.

İşte tam da bu yüzden, benliklerin üretimi değil de oluşumu çok önemlidir. Özgür bir birey olarak, sadece mutluluğun peşinden gitme hakkım yoktur ki bu hak yaşama ve özgürlük haklarının yanı sıra Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirgesi'nde bütün insanların devredilemez üç hakkı arasında belirtilmiştir. Mutluluğun peşinden gitme hakkımın yanı sıra, sonuçlarının sorumluluğunu üzerime almam şartıyla kendi hatalarımı yapabilme hakkım da var. Aslında başarısızlığa, hayal kırıklığına uğramaya, her türlü derde maruz kalma hakkım var. Kısacası bu durumu başkalarına dayatmadıkça mutsuz olmak da mutlu olmak kadar benim hakkımdır. Tabii *eğer tercih edersem*, beni standart mutluluğa götürecek yolu takip edebilme hakkım da bakidir. Ama bu kimse tarafından bana dayatılamamalı.

Dolayısıyla, mutluluğun peşinden gitme durumunu nitelendirmek için Freud'u da alıntılayarak ortaya koymuş olduğun olumsuz terimleri kullanmak ne kadar faydalı emin değilim. Sonuçta diğer insanların hatalarından çıkarılacak derslerin sayısı sınırlı ve elde edilen bir başarının ardından gelen memnuniyet hissi tam da kişiyi başarıya götüren süreç

sırasında sarf edilen çabanın kendisinden geliyor. Öbür türlü gazeteler kare bulmacaları çözülmüş şekilde yayımlamaya başlardı. Ve "mutluluğun peşinden gitme" süreci ve bu sürecin arka planındaki motivasyonun altında bir tür eksiklik hissi yatıyor olsa da, madalyonun diğer yüzü de vardır: "Dört gözle beklemek" ifadesinin düzgünce yakalamış olduğu o pek insanca deneyim. Bir şeyi dört gözle beklemek, daha cisme bürünmemiş, fiziksel olarak dünyamızın parçası olmamış ama yine de zihinlerimizde varolan o şeyden haz almak demektir. Evet, bahsettiğimiz zevkin kendisi bazen o şeyin vereceği hazdan daha büyük olabilir. Evet, "dört gözle bekleme" hissi bazen gelecekte yaşanacak bir hayal kırıklığının sebebi olabilir. Ve kötüye kullanılabilir, manipüle edilebilir, bir bireye normal şartlar altında yapmak istemeyeceği şeyleri yaptırmak için suistimal edilebilir. Kararlı realistler de bu nedenle vardır; mesela benim karım, boş beklentilere kapılmamak için dört gözle bekleme deneyimini reddeder. Tabii ki bu da onun hakkıdır.

ZB Senin de söylediğin gibi "dört gözle bekleme", "kötüye kullanılabilir, manipüle edilebilir, bir bireye normal şartlar altında yapmak istemeyeceği bir şeyi yaptırmak için suistimal edilebilir." Kötüye kullanılabilir mi? *Tabii ki*! Her gün ve gerçekten devasa bir ölçekte. Hatta tüketim toplumumuzun (bu toplum kişisel, grup ve toplumsal olmak üzere bütün sistematik düzeylerdeki tüketim davranışlarını düzenler ve yönetir) kendi üyelerinin "dört gözle bekleme" eğilimlerini sistematik olarak kötüye kullandığını (hatta suistimal ettiğini) söylemekten çekinmiyorum.

Tüketim toplumumuz, bir asır önce Thorstein Veblen'in izini sürdüğü ve "ustalık içgüdüsü" diye adlandırdığı bu eğilimi "tüketim içgüdüsü" olarak tanımlanabilecek şeye doğru yönlendirmeyi başarmıştır. Ustalık içgüdüsü, bir işi hakkıyla yapmaya dair yerel, içgüdüsel bir arzuya denk düşer: İşin mükemmelliğinden gurur duyma, Mauro Magatti ve

Chiara Giaccardi'nin yakın zamanda "excorporation" diye adlandırdıkları, dünyaya bir şeyler *katmak* için duyulan bir istek ve dürtüdür. Tüketme içgüdüsü dediğimiz şey ise şeyleri kendimize yontmak ve onlardan haz almakla alakalıdır: Önceden metalara dönüştürülmüş şeyleri teker teker dünyadan *alıkoyup* değerini düşürmek için duyulan istek ve dürtü, diğer bir deyişle, "incorporation."

Tüketim ekonomisinin korkulu rüyası tam da senin karın gibi "kararlı realistler"dir sevgili Rein. Onlar, yeni ve daha önce denenmemiş zevkleri "dört gözle beklemeyi" reddeder; bunun yerine daha bile fazla ve yoğun haz veren duyumların peşindeki neredeyse evrensel kovalamacadan çekilirler. Diğer bir deyişle, "*kanaatkâr* tüketicilerdir" onlar, mevcut tüketim düzeyini kabullenmiş ve daha çok tüketmeleri için onları tatlı dille kandırmaya ya da şantajla tehdit etmeye çalışan sirenlerin seslerine kulaklarını tıkamışlardır. Bahsettiğimiz sesler, müşteri olması beklenenlerin ihtiyaçlarına/arzularına/isteklerine dair gösterdikleri tevazu ve ataleti kara çalar ve alaya alır, öbür müşterileri ise eşi benzeri olmayan ve daha önce deneyimlenmemiş arzu nesneleri için duyulacak dinmek bilmeyen bir susuzlukla baştan çıkarır ve ayartır. Tevekkeli değil, kanaatkâr tüketiciler tüketim toplumunun ölüm çanlarını çalabilir ve çalacaktır.

Günümüzün pazarlama sanatı çift yönlü bir stratejiden oluşur: Yeni hazlar için istekleri harekete geçirmek ve haz alınan şeylerden devşirilecek mutluluğun azami ölçüde kısa olmasını sağlama almak. Bu stratejinin yan etkisi, tüketim ekonomisini bir tür sistematik fazlalık ve atık ekonomisine dönüştürmektir. "Dört gözle beklemek"le ilgili insanca, pek insanca eğilim, tüketim ekonomisi tarafından bir kere sermayeye dönüştürülüp, metalaştırılıp, yönü değiştirildikten sonra senin de dediğin gibi tüketilen "şeyin kendisinden" daha çok haz vermeye başlar. *Kural itibariyle* alışveriş yapmak, sonuçlarından –yani satın alınmış şeylere sahip olma ve onları tüketmekten– daha çok haz verir. Dahası duyulan

memnuniyetin süresi, bir şeylere sahip olmanın verdiği neşenin uzun ömürlülüğünden farklı olarak, prensipte sonsuza kadar uzatılabilir. En azından pazarlama zanaatının ustaları bunu yapabilmek için birçok zahmete katlanır.

Benim Sigmund Freud'un gözlemini izleyerek öne sürdüğüm bir düşünceye istinaden, "Mutluluğun peşinden gitme durumunu nitelendirmek için bu olumsuz terimleri kullanmanın yararlı olup olmadığından emin değilim" diye yazmışsın. Halbuki bana göre mutluluk hâlini nitelendirmek için kullanılan o olumsuz terimler, tüketim toplumumuzun huzurunda, hiçbir zaman bugün olduğu kadar kapsamlı ve derin, sağlam ve ikna edici olmamıştır. Tüketim toplumumuz başka bakımlardan evrensel olan bir eğilimi pekiştirmek için onu çok güçlü, *sine qua non* bir çıkara dönüştürmüştür ve mutluluğu "nitelendiren olumsuz terimleri" toplumsal sistemin her üç seviyesine de dayatmaktadır. Öte yandan, bu toplumda egemen hâle gelmiş tüketime dayalı dünya görüşü, yeni arzu nesneleri üretmeye yönelik yepyeni vizyonlar, modeller ve örnekler oluşturmak ve yaymak için tatminsizlik duygusunu daimi kıldığından emin olmaya çalışır. Ayrıca bu dünya görüşü, bahsettiğimiz vizyon ve modellerin arzu nesnelerinin sahip olunan şeylere dönüştüğü ânın sonrasma kalmamaları için gereken her şeyi yapar.

Daha önce başka bir yerde ileri sürdüğüm gibi bütün mağazalar, müşteriye hangi ürünü ya da servisi sunarlarsa sunsunlar, onların ilgisini toplama ve onları baştan çıkarmadaki güçlerini, kendilerini dışarıya birer *sui generis* eczane olarak yansıtmalarından (ve dolaylı ya da dolaysız yollarla böyle algılanmaktan) alır. Sürekli bir koşturma ve telaştan ibaret bir hayata, varoluşsal belirsizlikler tarafından üretilen acı ve kaygılara, insan ilişkilerinin kırılganlığından kaynaklanan vicdan muhasebelerine ve her şeyin ötesinde yaşam sanatı adma gösterilen utanılası ve küçük düşürücü "düşük performans"a iyi geleceğini öne sürdükleri ilaçlar satarlar. Bu performans, kendisini "ileriye varma" ve "dört

gözle bekleme" arasındaki ayıran indirgenemez mesafede dışa vurur. Gayet iyi bildiğimiz gibi ilaç endüstrisinin maddi rahatlığı ve kâr oranı, çektikleri türlü azaplar için tedaviyi ecza deposu raflarına yığılmış ilaçlarda arayan insanların sayısının artmasından geçer. Daha fazla ilacın, daha fazla kârla satılabilmesi için ilaç endüstrisi, daha az değil daha fazla hastalığa, patolojik olarak tanımlanan ve tedavi edilmesi gerektiğine ve esasında iyileştirilebileceğine inanılan daha az değil daha fazla yaşam koşuluna ihtiyaç duyar. Hakiki olsun ya da öyle olduğu varsayılsın, bir ilacın erişilebilir olması istekleri mecburiyetlere dönüştürür.

RR Günümüz tüketim toplumu hakkında söylediğin her şeye katılıyorum. Yalnız, hakkında konuştuğumuz modern toplumun, insanlık durumunu kapsayan bütün spektrumu geri dönüşü olmayacak şekilde bir akıl hastanesine dönüştürmeyi başardığına inanmıyorum. Daha önce söylediğim gibi 1960'ların başlarında Marcuse bu meseleye dair söylenmesi gereken birçok şeyi söylemişti: İnsanlar için gerçek olmayan, yanıltıcı ihtiyaçlar yaratıp sonra da bu ihtiyaçları tatmin eder gibi görünmek "sistem"in ruhuna işlemiştir. Bununla beraber, 1960'lar hem Batı'da hem de Doğu Bloku'nda sisteme karşı çok büyük bir ayaklanmanın yaşandığı yıllardı. Şimdi sarkaç yine ters tarafa doğru dönmüş durumda ve 1960'ların birçok ideali artık geçerli değil. Ama ben gönülden inanıyorum ki bu durum, insanlık durumunun tamamıyla elden gittiği anlamına gelmiyor. Birçoğumuzun belli bir noktaya kadar sistem ile suç ortaklığı yapmak dışında bir alternatifinin olmadığı doğru. Nispeten aydınlanmış (ve daha zengin) müşteri grubu için kimyasal katkı maddesiz ürünler tedarik eden ekoçiftlikler bile sistemin parçası olmuş durumda ve mallarını zaman zaman aynı süpermarketler zincirleri yoluyla satıyorlar. Ekoturizmin reklamları internet siteleri üzerinden yapılıyor. O anlamda, geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş durumda. O zaman bir tür *modus vivendi*'ye ihtiyaç var ya

da gerektiği takdirde kontrolü ele geçirmeye. Sistemin bizim için vazgeçilmez öğelerini, standardizasyondan memnun olmayanlara yönelik sistem içi yeni mekânlar ve vahalar yaratmak için kullanmanın yolları olmalı. Ve bu gerçekleşiyor bile. Kitlesel fonlama iyi bir örnek. Bu şekilde büyük şirketlerin radarının dışında durmayı tercih eden start-up'lar ya da kültürel projeler fonlanıyor. Kitlesel fonlama sayesinde müstakbel okuyucu/dinleyici kitlesine dolaysız yollardan ulaşan bu oluşumların yirmi otuz sene önce çılgın fikirler sahnesinden ötesini göremeyecek niş ürün ve girişimlerine bir şans tanınmış oluyor. Küçük ve pratikte kâr amacı gütmeyen yayınevleri, edebiyat piyasasında kendilerine oldukça anlamlı, nitelikli bir yer edinmiş oldular. Anaakım popüler kültürde bile birtakım saldırgan efsaneleri eskiden hızlıca yayan ve çoğaltan yapımcılar, yakın dönemde kendi ideolojilerini gözden geçirmek ve Anita Sarkeesian'ın "Feminist Frequency" videoblog'u gibi bağımsız ve eleştirel mecraları takip etmekte durumunda kaldı. Vesaire. Şu anki durumun güllük gülistanlık olduğunu iddia etmiyorum ama her şey kaybedilmiş değil.

Ancak, her ne kadar tüketim makinesi bu kelimelerin anlamlarını mutlaka gaspedecek olsa da, "dört gözle beklemek" yaklaşımının kendimizi oluşturmanın gerekli bir parçası olduğunu söylerken aslında bir yandan tüketirken diğer yandan gelecekteki hazları dört gözle beklemekten daha farklı bir şey kastetmiştim. Mesela, parkta uzun bir yürüyüşe çıkmayı da dört gözle bekliyor olabilirim. Ama ya yağmur yağarsa? Ya da eski bir dostumun ziyaretini dört gözle bekleyebilirim. Ama ya bazen yaptığımız gibi bir ağız dalaşma girersek? Eğer mutluluğun peşinde gitmeyi bir mükemmellik fikriyle birlikte düşünürsek, hiçbir şey elde edemeyiz; çünkü yağmurlar ve ağız dalaşları aynı güneş ışığı ve uyumlu arkadaşlıklar gibi hayatlarımızın bir parçası ve öyle kalmaya da devam edecekler. Bu gerçek çoğu zaman unutuluyor. Bu da en azından kısmen tüketimciliğin bir sonucu. Hepimizin kısıtlı

zamanı ve maddi kaynakları var, dolayısıyla başarılarımızı ölçmenin bir yolu o kaynakları verimli bir şekilde kullanıp kullanmadığımıza bakmaktır; mesela parkta sadece güneşli günlerde mi yürüyoruz ya da evde verdiğimiz her parti tam anlamıyla başarılı bir parti mi? Diğer bir deyişle, mükemmel olana ne kadar yaklaşabilmiş olduğumuz önemlidir.

Mükemmeliyet arayışında olmanın kendisi sorun değil ama mükemmelin ne olduğu bir kere tanımlandıktan sonra, işte orada sorun başlıyor çünkü devinim duruyor. O anlamda, mükemmeliyet ölümdür çünkü ölümde de değişim yoktur. O yüzden mükemmeliyeti iki farklı şekilde düşünebiliriz: Bir son durak, verili bir yolun son noktası, dört gözle beklediğimiz bir rüyanın gerçekleşmesi ya da mutlak ve değişmez standartlarla ölçülemeyen ve meşhur optik yanılsamadaki siyah kareler arasında bulunan gri nokta gibi her daim bizden kaçan bir şey. Ve bu ikinci mükemmeliyet fikri yeni bir şey için duyulacak arzunun canlı tutulması için kullanılabilir, hatta daha iyi bir şey için de. Bir zamanlar Berlin'de bir duvarda dikkatimi çeken bir grafiti bu fikri net bir şekilde yakalamıştı: *Alles wird besser. Nichts wird gut.* (Her şey daha iyiye gider. Hiçbir şey iyi olmaz.)

Mükemmeliyete dair bu iki karşıt görüşü, aslına bakacak olursak Batı ve Japon estetiğindeki farklılıklar gayet iyi resmeder. Batı'da sanat, dünyanın geri kalan yerlerine göre bilime her zaman daha yakın olmuştur çünkü "doğru" sanatsal temsiliyet fikri onlara yabancı değildir. Mesela, Erwin Panofsky[4] ve Nelson Goodman[5] gibi akademisyenlerin ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere üçboyutlu dünyayı ikiboyutlu ortamda resmetmek için en doğru ya da hatta en doğal perspektif geometrik perspektif olmamasına rağmen, bu sanatsal geleneğin gerçekliği betimlemek için uygun, bilimsel

4. Erwin Panofsky, *Perspective as Symbolic Form*, New York: Zone Books, 1991 (*Perspektif: Simgesel Bir Biçim*, Çev. Yeşim Tükel Kılıç, Metis Yay., 2013).
5. Nelson Goodman, *Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols*, 1968, Indianapolis: Bobbs-Merrill.

olarak temellendirilmiş bir yöntem olduğu hâlâ yaygın bir kanıdır. Dolayısıyla Batı'ya özgü sanat dalları, bir yandan sanatçının bireyselliğine itibar gösterirken, diğer yandan yaratıcı mükemmelliğin gerçekleşmesi için belli kuralların olduğunu ima eder. Tabii ki, hiçbir kültürel pratik kuralsız bir ortamda yaşayamaz ve bu Asya sanatları için de geçerlidir. Yine de yaklaşımlar ve söz konusu kuralların niteliği arasmda farklılıklar vardır.

Daha önce olası bir kendini icra etme paradigması olarak öykünme hakkında konuşmuştuk. Estetik mükemmeliyete de benzer bir yerden, yine öykünme üzerinden yaklaşabiliriz. Japonca *kata* kelimesi herhangi bir şeyi doğru düzgün yapmayı belirtir. Mesela, karmaşık bir yemeği hazırlamak hatta yemek ya da kılıcı kınından çıkarmak. İnsanlar bu tarz eylemler mükemmelen gerçekleştirmek için yıllarca eğitimden geçer. Ama *kata* mertebesine ulaşmış biri, onun içinde hapsolmaz. Tam tersine, söz konusu model bilinçli bir çaba göstermeksizin taklit edilebileceği noktaya dek içselleştirildikten sonra kişi istediğini yapmakta özgürdür. Kurallar artık geçerli değildir. Usta mertebesine gelmiş biri, başlangıç aşamasındaki birinin muhakkak uyması gereken en basit kurallarla ilgili hatalar yapabilir çünkü ustanın o hatayı yapmasmın geçerli, iyi bir sebebi vardır. Ayrıca hiçbir kural doğanın kanunları gibi mutlak anlamda geçerli değildir. Onlar sadece sürekli akış içinde seyrüsefer ederken en güvenli, en kolay yollara işaret eder. *Kata*'ya ulaşmanın insana öğrettiği şey mükemmellik değil, onun nihai yokluğudur. Bu bir derece meselesi değildir, şeyler daha fazla ya da daha az mükemmel olamaz. Gözle görülür bir defosu (ya da defoya benzer bir detayı) olan el yapımı bir çay fincanının, diğer örneklerinden ayırt edilemeyen hatasız bir fabrika ürününe her daim tercih edilmesi bu yüzdendir. Aynı şey yaşam için de geçerlidir.

ZB "Büyük şirketlerin radarmın dışında durmayı tercih eden start-up'lar ya da kültürel projeler"e umut bağlama-

yı öneriyorsun. Gelgelelim o işin şöyle tatsız bir yanı var: Bahsettiğin start-up'lar ve projeler ancak bir sonraki günü nasıl çıkaracağız sıkıntısıyla kıt kanaat geçinerek, günden günde hayatta kalarak "radarın menzilinden uzak durmayı" başarabiliyor. Aldıkları ilk büyük darbe ise çoğu zaman "büyük şirketler"in onları "arkadaşça" bir kurumsal birleşmeye ayartmaları ya da yüzsüzce saldırgan bir kurumsal birleşmeye zorlamaları için yeterlidir. Aslında "birleşme", büyük bir balığın lezzetli ama küçük olanı afiyetle yemesinin siyaseten doğrucu takma ismidir ve bu takma isim, şirketlerin av peşinde koşan canavarları ve parayı verdikçe onlar için düdüğü çalanlar tarafından kullanılır. Birleşme kararını, hırsızlığın yine siyaseten doğrucu tabiriyle, rutin değerli varlıklara el koyma ve çalışanları işten çıkarma işlemi izler. Aslında bu start-up ve projelerin başarısız oluşu (yani gördükleri talebin azlığı ve kârlarının olmayışı), onların küçük, yerel, daha sendeleme aşamasındaki girişimlerinin hayatta kalmasının güvencesidir. Piyasa tarafından yanlış yönlendirilen dünyamızda, özerk olmanın bedeli önemsizliktir. Dolayısıyla, aklından geçen küçük ölçekli rekabetçi olmayan yayınevleri de dahil, bahsettiğimiz oluşumlar eğer kimse tarafından rahatsız edilmiyor ve şirket avcıları tarafından es geçiliyorsa, bunun sebebi onların başarılı olma ihtimallerinin şirket avcıları tarafından asgariye yakın ya da sıfır olarak görülmesidir. Çoğu zaman "kitle kaynaklı", saygıdeğer bireyler ya da hevesli gruplardan oluşan inisiyatiflerin ortaya koydukları öncü, temel inşa eden işlerin geriye dönüp bakıldığında şirketlerin otlanması için yeni otlaklar hazırlamış ya da şirketlerin genişlemesi adına yeni alanlar keşfedip haritalandırmış ücretsiz, gönüllü bir çalışma olduğu ortaya çıkar.

Olayların böylece üzücü bir şekilde gelişmesine karşı direniş göstermek tabii ki mümkün ve zorluklara göğüs geren ve kimi zaman "her şeye rağmen" ayakta kalan savunma girişimlerine bolca örnek verilebilir. Yine de bu savunma

girişimleri, kalıcı anlamda tehlikeli, kırılgan ve "ikinci bir uyarıya kadar" var olma hâllerini olduklarından daha dayanıklı kılmaz. Şirketlerin kuvvetleri, "sert" ve "yumuşak" güçlerini zorbalık, rüşvet ve baştan çıkarma için özgürce kullanabildikleri sürece, onların karşısında hayatta kalma şansı son derece düşüktür. Eğer şüphen varsa, sana o soylu "kibbutzçuluk" fikrinin hazin akıbetini ya da kâr amacı gütmeyen İngiliz "hayır kuruluşları"nın, büyük bankaların açgözlülük ve hırçınlığına kısmen zorla ama kısmen gönüllü, çoğu zaman hevesle kendilerini teslim etmelerini hatırlatırım.

"İleriye bakma" fikrinin altında yatan niyetleri açımlamana geri dönecek olursak. tercih edilmeyecek, dolayısıyla insanın hevesini kıracak ihtimallere dayanabilecek güçte bir kararlılıkla mükemmel olmayan sonuçları kabul etmeye hazırlıklı olmanın bir harmanını kastediyordun gibi anlaşılıyor. Böylelikle, dirayetin zayıflığı ve bilgiçliğe karşı tahammülsüzlük günahlarına kapılmamamızı salık veriyorsun: İkimiz de bu konuda tamamen aynı fikirdeyiz. Ama senin bahsettiğin hâliyle "ileriye bakış" meselesine karşılık verirken, aslında Ernst Bloch'un "geleceğe dönük yaşama" kavramı aklımdan geçiyordu. Ernst Bloch'a göre "geleceğe dönük yaşama" insanlık durumunun nihai gerçeğiydi. Bloch'un yazdığı üzere insan ve dünyanın otantikliği, onların barındırdığı açığa çıkmamış potansiyel; hüsrana uğrama korkusu ve başarılı olma umuduyla beklemektir. Bana öyle geliyor ki günümüzde engellenmiş, ele geçirilmiş, fethedilmiş ve sömürgeleştirilmiş olan Blochcu anlamdaki bu "ileriye bakma" eğilimidir. Tüketim toplumumuzun sakinleri arasındaki hâkim hayat felsefesince onaylanan ve meşru kılınan gündelik pratikler yoluyla tüketimi teşvik eden piyasalar, bu eğilimi kendi çıkarları için sermayeye dönüştürmeye devam eder.

Leon Battista Alberti tarafından yapılacak herhangi bir başka değişikliğin daha kötü sonuçlara sebep olacağı bir durum olarak tarif edilen "mükemmeliyet hâli"nin arzulanamazhğı (ayrıca ulaşılamazlığı) konusunda da sana tamamıyla

katılıyorum. Mükemmeliyetçi tutumun varsayımı, tahammülsüzlük, duyarsızlık ve ahlaken körlükten oluşan zararlı bir karışıma işaret edip ilham verir. Bir zamanlar önceden bilinebildiğine inanılan "mükemmellik hâli", en gayriinsani, ölümcül, duygusuz ve acımasız "amaç aracı meşru kılar" pratiklerini onaylamaya ve aklamaya meyillidir. Albert Camus, modern kötülüğün en ayırt edici özelliğinin en yüce ve soylu fikirler adına işlendiğini iddia ederken bunu kastetmiştir. Ayrıca Camus, geleceğe yönelen gerçek cömertliğin bugün elinden geleni yapmaktan geçtiğini ileri sürmesiyle de bilinir.

Mükemmeliyet için gayret etmek, daha önce tanımladığımız iki anlamından ikincisi dikkate alınırsa, alkışı hak eden bir çaba, durmadan devam eden değişim, kendi üzerine düşünme ve eleştirinin taşıyıcı çarkı olarak görülebilir: Varlıklar iyilik dereceleri açısından farklılaşmıştır ve dolayısıyla aralarından biri "mükemmel", yani hayal edilebilir alternatiflerine göre onlardan daha iyi olmalıdır fikrinden yola çıkarak (Aziz Anselm'in Tanrı'nm varlığına ilişkin kanıtında kullanılan bir akıl yürütme) "mükemmelliğe" ulaşmak için çaba sarf etmek yerine, eylem nesnelerini ya da eyleyicilerin becerilerini iyileştirme dürtüsü, şeylerin sonsuz "mükemmelleştirilme" inancına dayanarak ortaya konan "mükemmelleştirme" çabası. Neyse ki, böylesi bir gayret dünyada var olmanın insana özgü kipliğinin ayrılmaz bir parçasıdır, her ne kadar onun karşıt unsuru rutinleşme eğilimiyle birlikte olsa da.

Bu konu bağlamında Jeremy Rifkin'in son kitabından yola çıkarak bir şeyler söylemek istiyorum çünkü Rifkin'in kitabı dert edindiğimiz ve tartıştığımız meselelerle çok alakalı. Şu an içinden geçerken tökezlediğimiz tünelin sonunda acaba bir ışık var mı sorusuna dair duyduğun meraka (ve benimkine de) Rifkin'in verdiği (kabul edilmelidir ki çok sayıda gerçekle temellendirilmiş) cevaplar, çağımızın amentüsü hâline gelmiş öğretilere radikal anlamda meydan okuyor. Toplumun en alt tabakasından en üst kesimine, kültürlü sınıfların çok yönlü felsefesinden avamın sağduyusuna kadar herkesin kucak

açtığı ve ifade ettiği bir öğretidir bu. Rifkin, yaygın olmakla beraber hatalı bir şekilde insan doğasma has ebedî bir özellik olarak düşünülen kapitalist piyasaların, sadece tahayyül edilebilir değil, aynı zamanda çoktan vücuda gelmiş ve yol katetmiş bir alternatifi olduğunu ve bu alternatifin yüzyıllar sonra değil, yirmi otuz sene içerisinde daha da baskın olacağını ileri sürüyor.

Rifkin'in argümanını bir çırpıda özetlemek gerekirse, kapitalizm yavaş yavaş ama durdurulamayacak ve geri döndürülemeyecek bir süreç doğrultusunda "işbirliği yapan müşterekler" tarafından yerinden ediliyor; görünürde yeni ama kökleri tarihin kapitalizm öncesine dönemlerine giden bir birlikte yaşama tarzı bu. Rifkin'in bize hatırlattığı üzere müştereklerin oluşumu tarihsel olarak modern/kapitalist kurumların öncesine gider ve müşterekler aslında "dünyadaki en eski kurumsallaşmış, kendi kendini yöneten etkinlik"tir.[6] Rifkin, bugün yaşanan bu dönüşümün başlangıçla varış noktaları arasındaki farkı en kısa yoldan şöyle açıklıyor: "Kapitalist piyasalar kişisel çıkarlar üzerine kurulu ve maddi kazanç tarafından güdümlüyken, toplumsal müşterekler ise işbirliğine dayalı çıkarlarla güdülenir ve başkalarıyla ilişkilenme ve onlarla paylaşım hâlinde olmaya dair derin bir arzuyla hareket eder. Eğer bunlardan ilki mülkiyet haklarını, 'sorumluluk müşteriye aittir' saikini ve [bireysel] özerklik arayışını teşvik ediyorsa, diğeri ise açık kaynak yeniliği, şeffaflık ve cemaat olma arayışını toplumda ileriye taşımaya çalışır."[7]

Rifkin, halihazırda zayıflamakta olduğunu iddia ettiği kapitalizm derken, "ürün yaratmak için kullandıkları araçlarına el konulan işgücü ve işletmelerini kontrol altında tutma ve yönetme güçleri ellerinden alınmış yatırımcılardan oluşan kendine mahsus ve tuhaf bir teşebbüsü" kastediyor.[8] "İşbirliği

6. Jeremy Rifkin, *The Zero Marginal Cost Society*, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s. 16.
7. A.g.e., s. 18.
8. A.g.e., s. 23.

yapan müşterekler"in ütopik bir düşler ülkesinde geçen bir peri masalı değil, çok yakınlarda bizi bekleyen bir gerçeklik olduğu konusunda ısrar eden Rifkin, bu gerçekliğin günümüz koşullarından gelecek bir devrim, dünya savaşı ya da başka tür bir felaket yerine "katlanarak küçülen" bir zaman dilimi uzaklığında olduğunu söylüyor. Daha önceden tohumları atılmış, filiz veren ve çiçek açan birliktelik hâlleri ve iletişim yolları, bu süre zarfında enerji topluyor ve olgunlaşmanın önündeki mevcut lojistik sorunları çözüyor. Rifkin, hayatın toplumsal yönleriyle derinden ilgilenen "milyarlarca insandan" oluşan "güncel müştereklerin" çoktan gözlemlenebilir olduğunu ileri sürüyor. "Müşterekler toplumun sosyal sermayesini üreten; vakıflar, dinî kurumlar, kültür ve sanat grupları, eğitim vakıfları, amatör spor kulüpleri, üretici ve tüketici kooperatifleri, kredi kooperatifleri, sağlık hizmeti örgütleri, savunucu gruplar, ortak yönetim dernekleri dahil, sınırsız sayıda kendi kendini idare eden, ekseriyetle demokratik yollarla yönetilen resmî ve gayriresmî kurumlardan oluşuyor." "İşbirliği yapan müşterekler"in yükselişe geçebilmesi için gerekli sosyal sermaye halihazırda mevcut ve gücünü arttırarak büyümekte, hasat toplanır gibi toplanmayı, depolanmayı ve kullanıma hazır hâle getirilmeyi bekliyor. İşbirliği yapan müşterekler tam anlamıyla olgunlaştığı zaman, "etraflıca ölçeklendirilmiş kıta bazlı ve küresel ağlarda yürütülen kolektif üretim'in sıfıra yakın marjinal maliyetle yapılmasını sağlayarak, kapitalist piyasalar içindeki dev, dikey olarak entegre olmuş şirketlerin ellerinde tuttuğu tekelleri kıracak."[9]

Rifkin'in piyasalarca yönlendirilen tüketim toplumunun giderek daha da somutlaşan, gerçekçi hâle gelen ve *rekabet* yerine *işbirliğini* ön plana çıkaran alternatif olasılıklar üzerine örttüğü perdeyi yırtmamıza yönelik yaptığı çağrıyı haklı buluyorum. Ancak bu noktadan sonra Rifkin'e katılmadığım noktalar beliriyor. Daha yolunda başında olsalar

9. A.g.e., s. 23.

da tomurcuklanan (bütün çoğunluklar ufak azınlıklardan; çok dallı meşe ağaçları, minik meşe palamutlarından büyür) müşterekleri dayanan toplumsal düzenlemelere aldırmamamız ya da onlara kayıtsız kalmamız için bizi ayartmaya çalışanlara direnmemiz konusunda –haklı olarak– bizlere çağrıda bulunmakla kapitalist piyasaların işbirliği yapan müşterekler tarafından yerinden edilmesinin gün gibi ortada olduğu ve bu dönüşümün ortaya çıkaracaklarının önceden belirlenmiş olduğunu önermek arasında çok büyük bir fark var. Burada yeni bir tür "teknolojik belirlenimciliğe" davetiye çıkarılıyor. Ama baltalar kolaylıkla insan kellesi kesmek için kullanılabileceği gibi odun kesmek için de kullanılabilir. Ve teknoloji insanlara sunulan seçenek kümelerini belirlerken, günün sonunda o seçeneklerden hangilerinin tercih edileceği ve hangilerinin geride bırakılacağını belirlemez. Teknolojik gelişme tekyöne giden bir yol değildir, hatta inşaatı başlamadan tasarlanmış ve kâğıda dökülmüş bir yol hiç değildir. "İnsanların neler *yapabileceği*" sorusu teknolojiye yönlendirilmeliyken, "insanlar neler *yapacak*" sorusu ise daha önceden edinilmiş bilgi ve tecrübeler doğrultusunda güvenilir, mutlak cevapları vermeleri muhtemel siyasete, sosyolojiye ve psikolojiye yönlendirilse daha iyi olur.

RR Ama Rifkin, benim daha önce atıfta bulunduğum eğilim hakkında konuşuyor, değil mi? Dolayısıyla şirket için çalışan köpekbalıkları tarafından ele geçirilme tehlikesi, müşterekler için de her an söz konusu değil mi? Pink Floyd'dan ödünç alabileceğimiz genç yetenekli müzisyenlerin biraz başarılı olduktan sonra büyük bir plak firması tarafından yapılan baştan çıkarıcı teklifi kabul ederek anaakımın içinde kaybolmasına dair basit izleğe denk düşen "*have a cigar*" (bir puro yaksana) sözünün start-up'lar ya da diğer "vakıflar, dinî kurumlar, kültür ve sanat grupları, eğitim vakıfları, amatör spor kulüpleri, üretici ve tüketici kooperatifleri, kredi kooperatifleri vesaire dahil, sınırsız sayıda kendi kendini idare

eden, ekseriyetle demokratik yollarla yönetilen kurumlar" için de şayet bunlar kendi ayakları üzerinde durabileceklerini kanıtlarsa ve aynı alanda aktif dev bir kuruluşun konumunu tehdit ederlerse, kullanılabileceğinin farkındayım. Sormamız gereken soru tam da şu: "Peki insanlar ne yapacak?" Ama inanıyorum ki birçokları için eşitlikçi, fikir güdümlü kolektiflerin parçası olma deneyimi, onların kolaylıkla hiyerarşik olarak örgütlenmiş birtakım elbiseliler ordusunun içine çekilmelerine müsaade etmez. Çoğu zaman, bu tür insanlar yeni bir şeyler yaratmaya yönelir. Ve bu noktada en azından bu olasılığı onlara sağladığı için bugünün dünyasının toplumsal yapılarının akışkanlığına müteşekkir olmaları gerekir. Özetlemek gerekirse, işbirliği yapan müştereklerin her alanda başarılı olmasını istesem de, kendi çakılı pozisyonlarından dışarı çıkarak kapitalist yapıları yerinden edecek yetileri olduğunu düşünmüyorum. Ama şunu yapabilirler: Birçok insana (ve öncelikle yenilikçi potansiyeli olan başarılı insanlara) şirket mantığına göre özgür ruha öncelik verilen –ve şirket mantığına kendini teslim etmeyle birlikte gelen maddi kazançların aşırı derece itibar görmediği– organizasyonların bir parçası olma deneyimi yaşatılabilir.

Ama daha önce konuştuğumuz konuya geri dönelim. Geçtiğimiz dönemde David Levine özgür bir birey olmanın önkoşulunu "henüz belirlenmemiş bir hayatı yaşama potansiyeli" olarak formüle etti.[10] Yani her şeyden önce hırsların ya da hayatının herhangi bir safhasında hangi güzergâhlara girip çıkması gerektiğini kişiye emreden bir kurallar dizisi ya da onu sosyokültürel çevre tarafından dayatılan norm ve ideallere daha iyi uyum sağlayan başka birine dönüştürecek bir dürtünün en belirleyici etmen olmadığı bir hayat. "Daha belirlenmemiş bir hayat" üretilen değil oluşturulan bir benlik anlayışına daha çok uyuyor. Kendini oluşturmak derken, umarım benle hemfikirsindir, birtakım hazır öğe-

10. David P. Levine, *Pathology of the Capitalist Spirit: An Essay on Greed, Hope, and Loss*, New York: Palgrave Macmillan, 2013, s. 92.

leri dinleyende tatmin duygusu uyandıracak bir öbekleşme olarak düzenleyen birini değil, bir bestekârın ürettiği işlere yakın bir şeyi kastediyorum. Müzik de ancak insan kulağı tarafından algılanabilecek sesler içinden ortaya çıkabilir. Bir bakıma bu sesler, bir dilin kelimeleri ya da bir paletteki renkler gibi bir bakıma halihazırda orada olan seslerdir. Ama cümleler hem eski hem de yeni olabilir. Yabancı bir ülkedeki bir gezgin, çoğu durumda sadece hazır cümlelere, bir dil kitabında geçen günlük konuşma metinlerine başvurarak işini görebilir. Aslmda hepimiz bu tarz havadan sudan muhabbet senaryolarını her gün sayısız kez canlandırırız. Bu kesinlikle yanlış bir şey değildir, sonuçta insanlar arasındaki iletişim kanallarını açmak ve tesis etmek, onlar için ortak bir zemin oluşturmak, bu tarz bir dil sayesinde mümkündür. Ancak yanlış olan, böyle bir dile indirgenmek, onun tarafından sarmalanmaktır. Ve bu prensibin her tür eylem türü için geçerli olduğunu düşünüyorum. Ortaya koyduğumuz her eylemde bir miktar müzik olmalı. Ama müzik derken, bir parçanın piyanoya yeni başlamış biri tarafından mekanik olarak tekrar çalınmasını değil, çalan her usta müzisyenin hem birer birey, hem de *ad hoc* bir bütünlüğün parçası olarak nitelendirildikleri, öngörülemeyen ama kendi içinde uyumlu bir doğaçlama icrayı kastediyorum. Bizler her an bu doğaçlama hâlindeyiz.

Sonsöz

Zygmunt Bauman

Elektronik ortamda yürüttüğümüz sohbetin ana temasını, yani benliklerin günümüzde oluşturulduğu, yeniden üretildiği, muhafaza edildiği, terk edildiği ya da kaybedildiği koşulların temel değişkenliğini takdim ederken, yaygın olarak görülen bir fenomen olarak Ilya Prigogine tarafından özellikle *Exploring Complexity* kitabında detaylıca tanımlanan "dengedışılık"a ya da dağıtıcı sistemlere atıfta bulunduk.[1] Prigogine, kırılgan bir durumda bulunan ve ani ve geri dönüşü olmayan değişikliklere tabi böylesi bir sisteme verilebilecek basit bir

1. Grégoire Nicolis ve Ilya Prigogine, *Exploring Complexity: An Introduction*, New York: W. H. Freeman & Co, 1989.

örnek olarak dikey pozisyonda, sivri ucu üzerinde dengede duran bir kurşunkalem hayal etmemizi söyler: Yataydan uygulanacak en ufak bir kuvvet kalemin devrilmesine yol açacaktır ve "sistem" bu durumdan kendi başına ayağa kalkamaz. Bu tür bir sistemin tam teknik tanımları Prigogine'in temin ettiği özel bir terminolojiye ihtiyaç duyar; bu sistemde bozunum (*perturbation*) ve çalkantı kavramlarının en önemli rolleri oynadığı söylenebilir. Bu kavramlar kendini inşa, yeniden inşa ve hatta enerji kaybı kavramlarının semantik alanına nakledildiklerinde, benliklerin gözlemlenmiş kırılganlıklarını açıklama ve çalkantı hâlindeki akışkan-modern düzeneğimiz içinde muhafaza edilmelerine dair müthiş görev konusunda uzunca bir yol katederler.

Elektronik yazışmalarımız boyunca çoğu zaman "benlik" meselesini ve "benliğin üretimini" ele aldık. Bunu yaparken bütün benliklere ve onların üretimlerinde ortaklaşa olan –ve kimi zaman benliklerin çeşitliliklerinden bahseden– tüm vakalara ve onların özelliklerine odaklandık. Ama "benlik"ler, onların üretildiği düzenekler, mekanizmalar ve prosedürler –ayrıca bu ödevi yerine getirmesi varsayılan ve beklenen "auctor"lar tarafından girişilip izi sürülen ve desteklenen üretimlerinin olasılığının kendisi– birçok biçim ve renge sahiptir. Kendini üretmenin çapraşıklıklarını betimlememiz, son tahlilde sohbetimizi okuyanların dikkatinden kaçmasın ve vermek istediğimiz mesajı çarpıtmasın diye tekbiçimlilik ve çeşitlilik arasındaki muntazam dengeyi kurmaya çalıştık ve bu çabamız olmaksızın söz konusu betimleme fena hâlde eksik kalırdı. Bahsettiğimiz çeşitlilik, bozunumların hacmindeki farklar ve de nüfusun muhtelif kategorilerinin muhtemelen maruz kaldığı farklı derecelerde çalkantılar tarafından meydana getirilip sürdürülür. Mevzubahis hacim ve derece, bizler toplumsal yapının bir kısmından diğerine geçerken kayda değer biçimde değişkenlik gösterir. O yüzden, her ne kadar özet bir biçimde olsa da, bütün yönleriyle teşrih edip yeniden

inşa etmeye çalıştığımız fenomenin şimdiye kadar ihmal edilmiş kısmını gözden geçirmeye çalışayım.

Toplumsal eşitsizlikler, bunların yıkıcı etkileri ve ortaya çıkan sorunların çözümü ya da etkilerinin hafifletilmesi olanaklarının kırılganlığı hakkında yakın zamanda tekrar canlandırılan ve kamusal alanda hâlâ devam eden tartışmalar başladığından beri Joseph Stiglitz ve Göran Therborn tarafından çok önemli bir tespit yapıldığını düşünüyorum. Stiglitz tarafından çizilen tablo, veciz ama holograma benzeyen bir biçimde en iyi şöyle ifade edilir: "Kimsenin oturmadığı evlerimiz ve evsiz insanlarımız var."[2] Bu karmaşık tablonun üzerindeki branda bez yavaş yavaş kaldırıldıkça, "karşılanmayan ihtiyaçların devasalığı" ile "yeterince kullanılmayan kaynakların genişliği"nin karşı karşıya geldiğini görüyoruz: Kronik ve sistematik bir şekilde işlevsizlik gösteren piyasalar yüzünden hizmet dışı kalmış başıboş işçiler ve makineler. Durdurulamaz biçimde artan eşitsizliklerin yanı sıra, adalet ve adil oyun mefhumları da bahsettiğimiz budalalığa kurban gidiyor.[3] Eşitsizlik kurbanları sadece ekonomi, sağlık, eğitim ve her şeyin ötesinde, *toplumsal* ayrımcılığa maruz kalanlar değil: Birçok toplumsal araştırmanın belgelediği gibi bu durum bir bütün olarak toplumun yaşam kalitesini de etkiliyor. Yapılan çalışmalar gösteriyor ki toplumsal patolojilerin hacmi ve yoğunluğu kişi başına düşen gelirle ölçülen ortalama yaşam standardından ziyade (Gini katsayısı* ile ölçüldüğü üzere) eşitliğin miktarıyla ilintili. Ama tabii ki zenginlik ve gelir hiyerarşisinin alt bölgelerinde yığılmış insanlar bu durumdan, yaşam kalitelerine dair bütün unsurlar açısından en kötü etkilenen kesimdir. Therborn'un dediği gibi: "Eşitsizlik daima bazı insanları bir şeyden dışlamak

2. Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality*, New York: W. W. Norton & Co, 2013 (*Eşitsizliğin Bedeli*, Çev. Ozan İşler, İletişim Yay., 2014), s. xli.
3. A.g.e., s. xlvii.
* İtalyan iktisatçı Corrado Gini'nin 1912 yılında yayınladığı makalede uluslara mensup insanlar arası gelir eşitsizliklerini hesaplamak için kullanılmasını önerdiği katsayı. (ç.n.)

anlamına gelir. Yoksul olmak; yurttaşlarının birçoğunun gündelik yaşamlarına (tam anlamıyla) katılmak için gerekli kaynaklara sahip olmadığın anlamına gelir." Yoksullar için zenginlik ve gelir hiyerarşisinde onların hemen üstünde yer alanlardan bile daha fazla biçimde, "toplumsal alan, insan gelişimi için onları kısıtlayacak şekilde taksim edilmiştir."[4] Therborn'a göre eşitsizlik durumlarının ihlal ettiği normlara dair en doğru tanımı Amartya Sen yapmıştır: "Bir insan olarak tam anlamıyla işlev gösterebilme yetisine dair eşitlik" normu, yani verili bir zamanda verili bir toplumun devredilemez bir insan hakkı olarak gördüğünü icra edebilme yetisi.[5] Ve Martha Nussbaum'un bu konu hakkında dediklerine[6] katılarak, eşitsizliklerin ihlal ettiği ya da nereden bakılırsa bakılırsın reddettiği ya da yasakladıklarının (hayatta kalma ve sağlığın yanı sıra) "kişinin kendi yaşam hedefleri ve onun peşinden gitmek için gerekli kaynakları seçme özgürlüğü ve (eğitim yoluyla) bilgi edinme" olduğunu vurgulamak isterim.[7] Kuşkusuz, bahsi geçen ihlal edilmiş ya da reddedilmiş haklar listesine *kendini üretebilme, kendini kabul ettirebilme ve bunların peşinden gitmenin olmazsa olmazı kaynakları* da ekleyebiliriz.

Anlaşılan o ki pratikte insan olarak sahip oldukları haklar ciddi biçimde aşınmış ya da haklarına tümden el konmuş bireylerin, grupların ya da birey kategorilerinin safları gittikçe genişliyor. Piyasadaki sarsıntı ve çalkantıların sonuçlarından yara almadan kaçabilen insanların sayısı da günden güne azalıyor. Stiglitz, birbiriyle bağlantılı bu mevcut eğilimleri ele aldığı bir vaka çalışması olarak kitabının bir bölümünü

4. Göran Therbon, *The Killing Fields of Inequality*, Cambridge: Polity, 2013, s. 21-2.
5. Amartya Sen, *Inequality Reexamined*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.
6. Martha Nussbaum, *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2011.
7. Göran Therbon, *The Killing Fields of Inequality*, Cambridge: Polity, 2013, s. 41.

"Amerika'nın Yüzde 1 Sorunu" başlığı altında bu meseleye ayırıyor (bu tabir kısa bir süre sonra "Wall-Street işgalcileri"nce sahiplenildi). Stiglitz'in bulgularına göre, kredi olarak dolaşımdaki nakit paraya rağmen, "milli gelirin büyük bir bölümüne sıkıca tutunmayı başarmış" vatandaşların sayısı Amerika nüfusunun yüzde 1'i ile sınırlıydı.[8] Ancak, ekonomik hiyerarşi piramidinin en tepesinde böylesine bir gelir yoğunlaşması olması, yakın dönemdeki ekonomik felaketin ortaya çıkardığı bir yenilik değildi: "Ekonomik krizden bir yıl *önce*, 2007'de, Amerika'nın yüzde 0,1'lik en yüksek gelir düzeyine sahip hanelerinin elde ettiği gelir, en alttaki yüzde 90'lık kesimin toplam ortalamasından 220 kat daha fazlaydı. Servet ise en zengin yüzde 1'lik kesimin, ulusun toplam servetinin üçte birinden fazlasına sahip olmasıyla, gelir değerlerine göre daha da eşitsizce dağılmıştı." Bankaların çökmesinden hemen önce, 2002 ile 2007 arasında olduğu gibi, bu eşitsizlik muhtemelen daha da büyük bir ivme kazanarak artıyor. 2002 ile 2007 arasında "çoğu Amerikalının eline geçen para eskiye göre daha da az artarken, yüzde 1'lik kesim toplam milli gelirin yüzde 65'inden fazlasını ele geçirmişti".[9] O dönem, şirket "Yönetim Kurulu Başkan"larının aldığı ortalama maaş tipik bir işçinin aldığının 200 katına çıktı.[10] Ve unutmayalım ki, bu değerlerin hepsi birer istatistiki *ortalamadan* ibarettir ve kişiden kişiye değişen ve genişleyen aşırılıkları göstermede başarısızdır.

Giderek artan ve köklü dönüşümlerden geçen eşitsizlik boyutlarının en görünür ve muhtemelen en belirleyici etkilerinden biri, beşeri özerklik ve kendini tanımlama ve kabul ettirebilme adına gerçekçi fırsat derecelerinin çok keskin bir şekilde farklılaşmasıdır. Tabii buna zenginlik ve gelir hiyerarşisinin farklı seviyelerindeki bireylere ayrılan ve

8. Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality* (*Eşitsizliğin Bedeli*), s. 2.
9. A.g.e., s. 2-3.
10. A.g.e., s. 26.

erişim sağlanan kendini üretebilme fırsatları ve yetilerini de ekleyebiliriz.

Şu dediğimizi bir netleştirelim: Kendini üretme fikri, onlara doğuştan bahşedilen toplumsal konumlarını muhafaza etmek için *hiçbir şey yapmaları gerekmeyen* üstsınıflar ile onlara doğuştan dayatılan konumlarını iyileştirmek adına *ellerinden hiçbir şey gelmeyen* altsınıflar arasında tuhaf bir yerde bulunan orta sınıflara ait bir icat, slogan ve pratikti. "Orta sınıflar", toplumda "meritokrasi" (yani kişinin topluma sunduğu katkının değerini hakkaniyetli bir şekilde yansıtan toplumsal ödüller) esasının hitap ettiği ve pratikte test edildiği yegâne kısmıydı (o zamanlar büyüyen ve –bugün de olduğu gibi– daha da büyümesi umut edilen toplumsal kısım). Demokratik birlikte var olma biçiminin sağlamlaşmasıyla, "orta sınıfların" toplumsal piramidin iki ucunda yer alan hem üst hem de alttakiler pahasına genişlemeye devam edeceği bekleniyordu ve de meritokrasi esası sayesinde toplumun bütün katmanlarında eşit fırsat olanaklarının yaratılması, sınıfsal bölünmelerin ortadan kalkması ve sınıfsal çatışma ve uzlaşmazlıkların etkili bir şekilde sakinleştirilmesi bekleniyordu (1960'lardaki sosyal-bilimsel aklıseliminin ana öğelerinden biri olan, işçi sınıfının süregelen "burjuvalaşması" vizyonunu hatırlayın). Bugünlerde ise orta sınıflar, saflarının –ve de meritokrasi öğretisinin vaatlerine duydukları onlara özgü (ama şimdilerde eter gibi uçucu) güven ile ondan gelecek tatminkâr bir servete dair umutlarının– hızla ve anlaşılan önüne geçilemeyen bir biçimde azalmasıyla göze çarpıyor. Bugünün orta sınıfları, kendi kendilerini yaratma ve kabul ettirme için gerekli yetilerin yukarı değil aşağı çekildiğini ve onları daha önce toplumsal hiyerarşinin en aşağı katmanları için ayrılmış olan değişmeyen kader konumuna düşürmesini, bahtsız ve biçare hissederek izliyor.

Guy Standing, yakın zamana kadar "orta sınıfların" üyeleri olarak sınıflandırılan insan gruplarına özgü yeni açmazı ve ortaya çıkmakta olan yaşam biçimine ve zihniyete işaret eden

bir kavram olarak "prekarya" terimini türetti.[11] Bu terim varoluşun yerelden yaygınlaşan prekaryalığına (dayanıksızlık, düzensizlik, değişkenlik ve her şeyden öte kırılganlığa) atıfta bulunuyor: Uzun seneler önce, belli bir sınıfa özgü bir baş belası olarak "proleterya"ya yakıştırılan bir durum. Şimdilerde orta sınıflar, sürüler hâlinde, bu durumun acı tadına bakmaları için itilip kakılıyor. Lyndon Johnson'ın o zamanki "Refah Toplumu" başlıklı yeni projesini duyururken düşüncelerini belirttiği gibi bu durumun içine atılan bir insan özgür değildir; ve özgür olamaz. Burada "özgür değil"den kasıt, evvela kişinin hayat tarzını kendisinin yaratma, seçme, biçimlendirme ve de kontrol etme yetisinden mahrum bırakılmasıdır. Artık hepimiz ya da çoğumuz "orta sınıf"a mensubuz; ama Abbé Sieyès'in* iki buçuk yüzyıl önce tasavvur ettiği türde bir orta sınıf değil. Sieyès böbürlenerek ve kendinden emin bir şekilde "üçüncü sınıf"ın ona yapılan çağrıyla birlikte "her şey olacağını" ve o çağrının başarıyla sonucuna ermesi için gerekli yetilere sahip olduğunu ilan etmişti.

"Yoksul ve orta gelirli ailelerin çocuklarının iyi bir eğitim alma şansı zenginlerinkilere göre çok daha düşük"; "üniversitelere ödenen harç ücretleri, kişisel gelirlerden daha hızlı arttıkça, ebeveynlerin gelir düzeyi giderek daha da önem kazanıyor"; "alt ve orta sınıflardaki insanlar geçinmeye çalışırken, aileler bazı ödünler vermek durumundalar ve bu ödünlerden biri de çocuklarına daha az yatırımda bulunmak."[12] Diğer bir deyişle, firavunun çalışanları tarafından daha önce verilen sazlar artık verilmeden onlardan yeni tuğlalar üretmeleri beklenen antik Mısır'daki Yahudi köleler gibi düşük ve orta gelirli ailelerin çocuklarına da daha önceki

11. Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class* (*Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*).

* Emmanuel Joseph Sieyès (Abbé Sieyès), Fransız Devrimi'nin politik ve teorik çerçevesinin oluşmasında büyük rol oynamış Fransız din insanı ve yazar. (ç.n.)

12. Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality* (*Eşitsizliğin Bedeli*), s. 118-19.

kuşaklar gibi kendi kendilerini üretmeye devam etmeleri söyleniyor, her ne kadar bu sefer bu üretimin gerektirdiği araçlara sahip olamasalar da.

Ve böylece, hoşça kal meritokrasi hayalleri. Stiglitz'in özet olarak "en değerli varlıklarımızı –kendi insanımızı– olabilecek en üretken şekilde kullanmadığımız" bir dünyaya gelen sizler, *lasciate ogni speranza* (tüm umudunuzu kesin).[13] Başka bir ifadeyle, dünyanın kapısından yeni girenlerin büyük bir kısmının eline kredi kartı yerine borç senetleri tutuşturuldukları ve o kapıdan yeni girenlerin en az yarısı, hırsları, yetenekleri ve maharetlerinin çok altında, onlara kendilerini kabul ettirme şansı vermeyi bir kenara bırakın, doğru düzgün güvence bile sunmayan işleri (bir iş bulacak kadar şanslılarsa o da) kabul etmek zorunda bırakıldıkları zamanlarda yaşıyoruz. Ve yaşları giderek ilerleyen aile büyüklerinin, şimdiye kadar saygıdeğer ve tatminkâr benlikler oluşturma konusunda başarılı olmuş gibi görünseler de, 50'li yaşlarma geldikleri zaman bin bir güçlük ve emekle oluşturdukları kimliklerinin toplum tarafından reddedildiğini, bin bir güçlük ve kutlamayla geldikleri toplumsal zeminin ayaklarının altından çekildiğini ve onların fuzuli ve toplumsal yükümlülükler kategorilerine sürgün edildiklerini izledikleri zaman. İşte o zaman, Dante'nin cehennemin giriş kapısına yazdırılması için seçtiği, onun alametifarikası olmuş o ibareyi hatırlayalım: "Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate" (her kimseniz ve buraya giriyorsanız, tüm umudunuzu kesin).

Yakınlarda gerçekleşen Avrupa Parlamentosu seçim sonuçlarına bakarak, bu köklü değişimin olası sonuçları hakkında birçok şey öğrenebiliriz. Bu seçimlerin, ulusal parlamento seçimlerinden farklı olarak, seçmenlerin yakın ya da uzak gelecekte hayat kavgalarını nasıl yürüteceklerine dair koşullar üzerinde neredeyse hiçbir pratik etkisi olmadığı düşünülüyor. Daha çok seçmenler için bir emniyet vanası

13. A.g.e., s. 117.

işlevi gören seçimler bunlar: Kazan patlamaya yakınken içerideki fazla buharı, kincilikle birlikte bünyede biriken zehri ve potansiyel olarak zehirli duyguları –görece kimseye zarar vermeyen ve büyük sonuçlara sebep vermeyen, güvenli bir yöne doğru– bir süreliğine dışarı atmak için uygun vesileler. Son Avrupa Parlamentosu seçimlerine dair en çarpıcı detay, daha önce görülmemiş oranda seçmenin bu seçimleri sandıklara gelip özellikle "Keder!", "Aman Yarabbi!" ve "İmdat!" sözlerini haykırmak için bir fırsat olarak kullanmalarıydı. Bu itirazlar bugünün yerleşik siyasi terimleriyle tanımlandığı hâliyle belirli bir muhataptan yoksun kılınmıştır. Timothy Garton Ash, *Guardian*'da yakın dönemde çıkan bir yazısında durumu şöyle özetledi:

> Öyleyse Avrupalılar liderlerine ne söylüyordu? Verilen genel mesaj, üzerinde "Mutsuz" yazan bir pankart tutan bir grup protestocu ve içlerinden birinin megafon ile seçim sandığına bağırmasını çizen karikatürist Chapatte tarafından harika biçimde özetlenmişti. 28 ülke ve Mutsuzluğun 28 çeşidi var. Başarıya ulaşan protestocu partilerin bir kısmı aşırı sağcılardan oluşuyor: Mesela, Macaristan'da Jobbik üç parlamento koltuğu ve oyların yüzde 14'ünden fazlasını aldı. Benzer bir şekilde Britanya'nın galiplerinden Ukip de, "ülkemizi geri istiyoruz" ve "çok fazla yabancı, çok az iş" gibi duygulara oynayarak hem sağ hem de sol seçmenleri kendine çekmeyi başardı. Ama Yunanistan'da, büyük protesto oylarının çoğu solcu, AB'nin dayattığı tasarruf tedbirlerine karşı çıkan parti Syriza'ya gitti.[14]

Bu nedenle, bu seçimlerden çıkarılacak derslerin bizim sohbetimizin konu başlığı için özellikle aydınlatıcı olduğunu düşünüyorum. Görülüyor ki Avrupa'nın vatandaşlarını oy vermeye sevk eden etmen mutsuzluktu (AB tarihinde ilk defa sandığa giden seçmen sayısında bir düşüş olmadığını unutmayalım), her ne kadar mutsuzlukların varsayılan

14. Timothy Garton Ash, "Europe: The Continent for Every Type of Unhappy", *The Guardian*, 26 Mayıs 2014.

müsebbipleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de. Tahmin edebildiğimiz kadarıyla, kamusal alanda mutsuzluklarını ifade eden ve hiddetlerini dışa vuran insanlardan çok azı, seçim listelerindeki adayların onların çektiği sefaleti dindirebileceklerine ve rekabet eden bu adaylar tarafından sunulan temizlik programlarının etkili olabileceğine inanıyordu. Seçmenlerin, öngörülebilir gelecekte, onlar için, içinde bulundukları güç durumu diğer adaylardan daha da kötü kılabilecek seçim adaylarını dışarıda tutmak zorunda oldukları ulusal seçimlerden farklı olarak, birçok seçmen tarafından umutsuzca etkisiz bir kurum olarak görülen Avrupa Parlamentosu seçimleri, seçmenin tüm hüsranını güvenli ve risksiz bir şekilde dışa vurması için bir fırsat sundu. Birçok seçmeni hareket geçiren, kurtuluşun bir noktada "yukarıdan" geleceğine dair (Peter Drucker'ın geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında uyardığı gibi) umutları boşa çıkaran bir tür "hüsran yorgunluğu"ydu.

Bu seçimlerin en yüksek sesle duyurulan mesajı, mevcut siyasi yelpazedeki belli herhangi bir gruba değil ama bugünkü hâli, birçok kişinin inancına göre elitler –o elitler ki "sıradan insanların" çoğu zaman bütün enerjisini meşgul eden ve emen sorunlarına karşı gün geçtikçe daha da fazla ilgisiz ve mesafeli kalıyorlar– tarafından zorla gaspedilmişliğiyle politika yapmanın kendisine yönelmişti. Bu politika yapma biçimi bir bütün olarak birçok insan tarafından iflasın eşiğinde –tuğlaları yapmak için gerekli sazları arz edemeyecek hâlde– görülüyor.

Britanya siyaset sahnesinin en içgörülü ve yenilikçi zihinlerinden olan, "Compass"ın başındaki (websitesi www.compassonline.org.uk'de kendini "İyi bir Toplum inşa etmek; bugün yaşadığımız toplumdan çok daha eşit, sürdürülebilir ve demokratik olan bir toplum" diye takdim eden bir kuruluş) Neal Lawson, Avrupa Parlamentosu seçim sonuçlarını "her beş senede bir atılan bir oy değil, vatandaşlar tarafından yürütülen bir gündelik demokrasi" anlamında vatandaşların

haklarını korumak ve savunmak için yapılmış açık bir çağrı olarak yorumluyor. Lawson'a göre "seçim sonuçları":

> Yeni bir siyasetin karşı konulmaz gerekliliğini gözler önüne seriyor. Gelecek reddedilemez ya da geçiştirilemez. Dünya bir değişimden geçiyor; iyi bir toplum inşa etmek için bizler ya bu değişen dünyayı istediğimiz yöne çekeceğiz ya da onun tarafından bir yerlere çekileceğiz. Gidişatın ne yönde olacağı bizim kendimizi değiştirme yetimize ve siyasette ne kadar iyi olduğumuza –bizim kıvrak zekâmıza, bilgeliğimize, içgörülerimize, inancımıza ve azmimize– bağlı. Şimdi değilse başka hiçbir zaman uyarılmamıştık diyemeyiz.

Lawson bu sözlerine, cesaretlendirici şu sözleri de ekliyor: "Eski siyaset yapma yöntemlerinin parçalara ayrılıp dağıldığı şu dönemde, bize umut veren yeni var olma ve eylemlilik yolları da açılıyor."[15]

Birçok açıdan birbirinden büsbütün farklı nedenlerden ötürü mutsuz Avrupalıların mutsuzluğunu ortak bir paydada buluşturan bir etmen varsa, o da sarih bir şekilde olmasa da pratik anlamda siyasetin kendisinin vatandaşlardan –o siyaset ki onlara hizmet götürmesi ve onlar tarafından yürütülmesi için düşünülüp tasarlanmıştı– gaspedilmesidir. Ama Abraham Lincoln'ün uzun zaman önce ileri sürdüğü ve ısrar ettiği üzere hiç kimse, bir diğer insanı onun rızası olmadan yönetemez. Kendi kendini üretme, oluşturma ve kabul ettirme sadece bir grup devredilemez insan hakkı değil, aynı zamanda Lawson'ın kastettiği şekliyle "vatandaşlar tarafından yürütülen bir gündelik demokrasi"nin temel yapıtaşlarıdır.

Daha önce kısaca isimleri geçen, Milan'daki Università Cattolica del Sacro Cuore'de çalışan iki öğretim görevlisi Mauro Magatti ve Chiara Giaccardi, bir süre önce çok önemli bir çalışma yayımladı. Çalışmanın başlığı, *Generativi di tutto il mondo unitevi!* (Dünyanın bütün üretken özneleri birleşin!)

15. Neal Lawson, "Post-Election Statement: Leaving the 20th Century", *www.compassonline.org.uk*, London: Compass, 2014.

başlıbaşına bir meydan okuma ifadesi ve çalışmanın altbaşlığı olan "Bir özgürlük toplumu için Manifesto" ise Magatti ve Giaccardi'nin külliyatını tarif ediyor.[16] Yazarların temel olarak odaklandıkları mesele, "çalışmanın öznelerinin yeniden tanımlanması" ihtimal ve olanakları ya da işçilere, modern tarih süresince onlardan gaspedilen, birer özne olma (ya da "auctor"; yazar ve aktörlerin kişisel anlamda sendikalaşabilme) statüsünün geri verilmesidir. Magatti ve Giaccardi, aktör ve yazarların tekrar birleştirilmesinden ortaya çıkacak yeni ürünü isimlendirmek için "üretken" (*generativo*) kavramını türetmiştir. Bu kavramın semantik anlamda anafikrini İngilizcede belki de en iyi karşılayan deyiş "yaratıcı birey".

Magatti ve Giaccardi ne tarihin saatini geriye döndürmeyi ne de modern anlamıyla her ne kadar benliğe yönelik yeni tehditler sunsa da insan *Lebenswelt*'inin maddi ve manevi zenginliklerine bireysel katkılarda bulunmak adına birçok ufuk genişletici katkı sunan bireyleşmeden geri çekilmeyi öneriyor. Yazarlara göre üretken bir şekilde hareket etmek, bir değer üzerinde karar kılıp onu ete kemiğe büründürmek demek. Ve o değer de paylaştığımız dünyayı bir avcı gibi özelleştirilmiş bir ütopya uğruna yoksunlaştırmak değil, tam tersine zenginleştirmek demek. "Üretkenlik" mantığı, tüketim mantığıyla taban tabana zıttır. "Incorporation" (yani şeyleri kendine mal etme ve aynı sebepten ötürü onları dolaşımdan ve ortaklaşa kullanım ve keyiften alıkoyma) istenciyle değil, "excorporation" niyet ve eylemlerinin kılavuzluğunda hareket ediyor: Üretkenlik, başkalarına varoluşları, onların hayatlarına gösterdikleri ihtimam ve kullandıkları kaynakların hacmi açısından yardım etmeyi amaç edinen bir hayat anlayışıdır. Bireysel anlamda kendini kabul ettirme özgürlüğü, eğer üretken kişilik özellikleriyle bir araya gelecek olursa, insan dünyasının maddi ve manevi bolluklarını ve bununla birlikte, insan varoluşu ve birlikte varoluş hâllerinin anlam ve ahlaki

16. Mauro Magatti ve Chiara Giaccardi, *Generativi di tutto il mondo, unitevi! Manifesto per la società dei liberi*, Milan: Feltrinelli, 2014.

niteliğini çoğaltma yetisine sahiptir. Eğer bizim çabalarımız sayesinde, bugünün işbirliği yerine rekabet üzerine kurulu kendi kendini yaratma ve kabul ettirme kiplerinin yerini bu birleşim alabilirse, insanlığın bir sıfır toplamlı oyun seviyesinde yaşamaya mahkûm edilmesinin önüne geçilme şansı var. Bireysel anlamda kendini tanımlama özgürlüğüyle "excorporation" pratiklerinin birleşimi, insan potansiyelinin büyüyen zenginlik ve çeşitliliğinin ama aynı zamanda hepimiz ve her birimizin kendini tanımlama ve yapılandırma (*self-constitution*) alanının geliştirilmesinin bir güvencesidir. Üretkenlikten gelen ve üretkenlik tarafından desteklenen kader ve uğraşı dayanışmaları, bireysel anlamda kendini kabul ettirme amaçlarına engel olmayacaktır; aksine, onun en iyi ve en sadık ve güvenilir müttefiki olacaktır. Aslında, böyle bir dayanışma bireysel anlamda kendini kabul ettirmenin başarıya ulaşması için gerekli bir koşuldur ve onun güvencesidir.

Dayanışma, sık sık tasarımı ya da tanımı icabı öznelerinden talep ettiği zanaatlar ile onları vasıfsızlaştıran modern toplumsal düzenekler tarafından görüş açısından uzak bir yere itilse de, hâlâ canlılığını koruyor. Biz insan türünün genetik olarak kazınmış sosyalliğinin içine işlemiş bir imkândır. Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un söylediklerini izleyen Richard Sennett'e tamamıyla katılıyorum: "İnsanlar, okul, çalışma yeri, sivil toplum örgütü ve siyasal rejimlerin sağladığı olanaklardan çok daha fazlasını yapabilir... İnsanların ortaklaşa çalışma yetileri, kurumların onlara sunduğu olanaklardan çok daha büyük ve karmaşıktır."[17]

17. Richard Sennett, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Co-Operation, London: Penguin, 2013* (*Beraber*, Çev. İlkay Özküralpli, Ayrıntı Yay., 2012), s. 19.

Sonsöz
Rein Raud

Tartışmamız sonlanırken, nedense en başa geri dönmem gerek gibi hissediyorum; bu dönüşün tek faydası, konuştuğumuz meselelere dair görüşlerimin bu sürecin bir sonucu olarak nasıl dönüşümlerden geçtiğini tespit etmek olsa da. Şüphesiz ki görüşlerim birçok dönüşümden geçti. Kısıtlı sayfa sayısından ötürü temas ettiğimiz bütün konu başlıklarını burada tekrar özetleyemiyorum, o yüzden bana özellikle önemli gelen birkaç tanesini yeniden değerlendireceğim.

Benlikle ilgili meseleler iki sebepten ötürü benim için daima özel bir anlama sahip olmuştur. Bir yandan güçlü bir bireyci kültürden ve gençliğim boyunca bu kültürün nobranca bastırıldığı bir tarihsel bağlamdan geliyorum. Muhtemelen

bu yüzden oldum olası bireysel özgürlüğün kolektif anlamda herhangi bir özgürlük için bir önkoşul olduğunu ve bu önkoşulu reddeden her tür kolektif özgürlüğün aslında savunduğunun tam tersi anlama geldiğini düşünmüşümdür. Bireysel özgürlük de kişinin ona sunulan belli hayat tercihleri üzerinde azami derecede kontrolü olduğunu ima eder. Tabii "azami" demek "sınırsız" demek değildir. Ama bu noktaya şerh koymakla birlikte, bireysel özgürlük ilkesini her ne kadar nadiren tatminkâr bir şekilde gerçekleşiyor olsa da her insan için evrensel anlamda bir temel özgürlük olarak değerlendiriyorum. Bu nedenle kişinin kendi hayatı üzerindeki kontrolünün derecesinin nasıl belirlendiği sorusu, benlik meselesini ele almak adına çok uygun bir başlangıç noktası.

Öte yandan, kültürel tarih ve karşılaştırmalı felsefe alanlarındaki çalışmalarım bana gösterdi ki içimizde benliği tanımlayan evrensel, doğuştan getirdiğimiz bir yapının varlığından söz etmek mümkün değil. Elbette hepimiz bizi şu ya da bu çeşit bir insan yapacak yatkınlıklarla dünyaya geliyoruz ama başlangıçta genlerimizde programlanmış potansiyeller her zaman belli toplumsal ve kültürel bağlamlarda gerçekleşiyor ve başka şeylere dönüşüyor. Benliğin vücut bulduğu yapısal ilke ya da yollar, bütün kültürel ve tarihsel ortamlarda mevcut değil ve zaman içinde değişimden geçiyor. Bu ilke ve yolların günümüzde ne gibi değişimlerden geçtiği, tabii ki bizi ilgilendiren başlıca meselelerden biri oldu.

Ama daha yakından baktığımız zaman, bu iki pozisyon arasında alenen bir çelişki olmasa da belli bir gerilim hissedebiliyoruz. Şayet doğum ânında bize bahşedilen biyolojik olarak belirlenmiş tek tip bir benlik üreten mekanizma yoksa o zaman evrensel anlamda bir bireysel özgürlük ilkesinden nasıl bahsedebiliriz? Kendi hayat tercihleri üzerinde tam anlamıyla kontrol sahibi olması gereken kişiler kimlerdir? Bu sorulara verilen cevaplar ve onlardan yapılan çıkarımlar Kartezyen, bölünmemiş, kendisine özdeş *cogito*-merkezli bir özneden mi yoksa, mesela Budist bir "benlik-siz" ve

bilinç-üreten öğelerin kararsız, değişken ittifaklarla bir araya geldiği geçici bir ilişkiden mi bahsettiğimize göre ciddi farklılıklar gösterir. Ama yine de, bu iki ucun ve de birçok farklı konumun aynı anda tartışılabileceği ortak bir zemin bulduğumuzu düşünüyorum: Süregelen bir *süreç*, deneyimlenen bir pratik, olduğumuz değil yaptığımız bir şey olarak benlik fikri.

Bu noktadan bakınca, benliklerin nasıl ortaya çıktığı sorusu bazı ek anlamlar kazanıyor. Süreç, tanımı itibariyle ucu açık bir şeydir ve yalnızca kendi başına, kendi tercihlerine göre gerçekleşmez. O bakımdan, benliği kesin surette biyolojik bir insan bedeninin sınırları içinde aramamalı; Andy Clark'ın da önerdiği gibi, bu arayışa o bedenin yakın çevresinde elinin altında bulunan, tabiri caizse "çevresel araçları"da dahil etmeliyiz.[1] Hafızamın bir kısmı beynimde depoladıklarımdan oluşur. Ama diğer bir kısmıysa, defter ve dosyalarıma ya da okuduğum ve kütüphanemde olan kitapların sayfa kenarlarına ve elbette benim tarafımdan çekilmiş ya da başkalarının çektiği, albümlerimde duran fotoğraflara uzanır; tıpkı dış dünya ile etkileşime girerken, gözlüklerimin ve takma dişlerimin o etkileşimde benim birer parçam olması gibi. Bunu bir adım daha ileriye bile götürebilirim; kişinin sabit güzergâhları üzerindeki belli noktalarda, şehrin sokaklarının belirli bir kavşağında ya da hararetli bir tartışmanın veyahut bir ciddi soruna ilişkin çözümün ilk defa şekil almaya başladığı ormandaki belli bir ağacın yakınında belirli şeyleri hatırlaması yaygın bir deneyimdir. O anlamda, benlik süreçlerimiz kısmen fiziksel dünyaya yayılmış durumdadır. Öte yandan, benliklerimiz yaşanan bir süreç olarak düşünüldüğünde, başkalarıyla girdiğimiz kayda değer etkileşimlerle birlikte sürekli yeniden biçimlenirler: Belli bir anda bilincimizden geçen arzu ve tiksintilere tam anlamıyla denk düşmeyen bir şey söylediğimiz ya da yaptığımız zaman

1. Andy Clark, *Being There: Putting Brain, Body, and World Together Again*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997, s. 213-214.

(ya da tersi), dürtülerimizle davranışlarımız arasında bir iç gerilim olduğundan bahsedebiliriz ama bu gerilimin *içsel* bir gerilim olduğunu, içerdeki şeyle dışarıya yansıyan terbiye edilmiş görüntü –ya da bu dış görünüşe sebep olan terbiye edici– arasındaki bir kutuplaşma değil de benlik sürecinin bir parçası olduğunu hatırlamakta fayda var. Her halükârda, benliğin sınırları Batı felsefesinin bizi inandırmaya çalıştığından daha muğlak hatlarla çizilmiştir.

Bahsettiğimiz muğlaklık, yaşadığımız dönemde toplumsal ve kültürel pratiklerimiz tarafından sürekli onaylanır. Bu yüzdendir ki bu kitabın büyük bir kısmı, teknolojinin insanlık durumu üzerinde nasıl etkileri olabilir ve oluyor sorusuna kafa yoran tartışmalardan oluşuyor. Ne de olsa teknolojiyi benlik meselelerinden ayrı bir yerde varolan bir şey olarak değil, benlik alanımızın tam ortasına yerleşmiş bir olgu olarak düşünmek durumundayız. Ama özellikle de günümüz enformasyon teknolojileri, toplumsal düzen ve bu düzenin ardındaki güçlerle ilişkilimizi "çevresel araçlar"ımızın herhangi birinden daha fazla etkileyebilir. Daha yirmi otuz sene öncesinde, internet demokrasinin yayılması ve insanların kendilerini, onları tatmin etmeyen hayat koşullarından özgürleştirmelerini sağlamak adına en etkili araç olarak göklere çıkarılıyordu ve internetin bu süreçlere büyük ölçüde katkıda bulunmadığını söylemek yanlış olur. Bilgiyi kontrolsüzce yayan kanallar olarak toplumsal ağlar, yakın dönemdeki devrim ve iktidar mücadelelerinde, çoğunlukla ezilen kesimlerin lehine olacak şekilde önemli bir rol oynadı. Totaliter ve gelenekselci rejimler kendi Büyük Kalkanlarını inşa etmek için büyük yatırım yapıyor ama şanlıyız ki bu kalkanlar hâlâ delinip geçilebiliyor ve telsizlerin tümden susturulması imkânsız hâle geldi. Batı'da, bağımsız fikirlerin yayımlanma masrafı ve riski, bu yayınların çevrimiçi ortamda yapılmasıyla birlikte oldukça azaldı. İnsanlar, yakın çevrelerindeki sosyokültürel ortam, onlara herhangi bir nedenden ötürü saldırgan hâle geldiğinde, artık belli iletişim araçlarına

bağlanıp başkalarıyla etkileşime girebiliyor. Böylelikle, artık kimse varoluşsal yalnızlığını tek başına yaşama korkusunu çekmek zorunda değil.

Bunların hepsi ve daha fazlası yaşandı. Ama sadece bunlarla kalsa iyi. Enformasyon teknolojileri de tarihteki diğer teknolojiler gibi kullanıcılarının amaçları neyse ona hizmet ediyor ve bu amaçlar şimdiye kadar hiç muğlak olmadı. Bir teknoloji ne kadar güçlüyse, başkalarını kontrol ve baskı altında tutmak için o kadar kullanışlı olur. Tartışmalarımıza bu açıdan bakınca, ikimizin de bu iki konum arasında gidip geldiğini ve Bruno Latour'un modern düşünceyi itham ettiği şeyden mustarip olduğumuzu görüyorum: Birbiriyle uyuşmayan iki görüşe aynı anda meyletmek ve verili bir anda hangi argüman daha çok işimize yarıyorsa onu seçmek.[2] Hoşumuza gitmeyen güncel bir duruma dair bir olguyu tartışırken, birimiz suçu teknolojinin ya da sistemin üzerine atarken, diğerimiz de suçun araçlar ya da kurumlarda değil, onları kendi bencilce amaçları için kullananlarda olduğunu söyleyerek bir karşı argüman ileri sürdük. Ama birkaç sayfa sonra, her ikimiz de diğerimizin ileri sürdüklerine benzer bir noktaya, başka bir bakış açısından da olsa varmış olduk.

Sırf benlikle ilgili bellibaşlı sorularla alakalı olması bile bence bu meselenin açıklığa kavuşturulmasını gerektiriyor: Süreç üzerinde her birimiz ne kadar kontrol sahibiyiz; ve dolayısıyla, özellikle kendi eylemlerimizin başkalarının hayatları üzerindeki sonuçlarını düşününce, sürecin ortaya koyduklarından bireysel olarak ne kadar sorumluyuz? Eğer herhangi bir şey ters gittiğinde mevcut koşulları suçluyorsak, başarılarımız için nasıl övgü talep edebiliriz? *Düşündüğümüzü* mü düşünürüz yoksa düşünmemiz için koşullandırıldıklarımızı mı? Ve son olarak bana göre radikal felsefenin en temel sorusu: Eğer insanlar onları biçimlendirmiş olan şu

2. Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993 (*Biz Hiç Modern Olmadık*, Çev. İnci Malak Uysal, Norgunk Yay., 2008), s. 35-37.

bellibaşlı etkilerden azade olsaydı, hayatta başka seçimler (ve bizim bakış açımıza göre daha doğru seçimler) yapmış olabileceklerine inanmamız nasıl olasıdır? *Bizim* hayat hakkındaki fikirlerimizin onlarınkinden daha iyi olduğunu nasıl söyleyebiliriz?

Bu meseleleri bir gün birilerinin temelli çözüme kavuşturacağını sanmıyorum, o yüzden tek yapabildiğim belli bir bakış açısı önermek. Öncelikle, kişinin içinde bulunduğu kültürel ortama uyum sağlama (*enculturation*) sürecini ele alalım. Bildiğimiz çoğu şeyin bizler tarafından icat edilmeyip öğrenildiği aşikâr, bu nedenle başkaları tarafından yaratılmış fikirlere sahip olmak ille de kötü bir şey değil. Diğer yandan, ebeveynlerimiz ve öğretmenlerimiz tarafından bize sevgiyle ve iyi niyetle öğretilen şeylerin çoğu, eğer bizim için doğrudan zararlı değilse, en azından daha sonra geliştirdiğimiz o yeni bakış açısının gözünde geçersiz kılınır. Bu çok doğal; dünyanın canlı ve değişim hâlinde olduğu anlamına geliyor. Gençken öğrendiklerimiz daha sonrasında, benim adlandırdığım şekliyle "bilişsel yeterlilikleri"ni ya da yaşadığımız dünyayla ilgili sorulara yeterli ve tatminkâr (lakin her zaman doğru olmayan) cevaplar verme yetilerini kaybedebilir. Dahası istisnasız bütün kültürler, kötülük yapmayı meşru kılmak ve kötülük üretmek için kullanılabilecek değerlere sahip ve bu durum çoğu zaman insanların gözünden kaçmıyor, özellikle söz konusu kötülük kendi çıkarlarına (ya da çıkarlarına olduğunu düşündükleri şeylere) yöneltilmişse. Bizim için yararlı olan ile olmayan bilgileri birbirinden ayıran, herkesçe bilinen ismiyle "palavra filtreleri" ile doğmuş olmayabiliriz ama bizim dünyamız ile onun hakkında gelişen algılar arasındaki kaçınılmaz çelişkiler sayesinde o "palavra filtreleri"ni er ya da geç oluşturmak durumunda kalırız. Bu yüzden de büyüme sürecinde edindiğimiz bilgilerin bize, her ne kadar her zaman özünde kötücül olmasa da, belli anlarda yetersiz görünmesi normaldir. Ancak, gençlik döneminde edindiğimiz bilgilerin bir kısmı kötücül olabilir ve bizi baştan

çıkarmak ya da bize belli fikirleri aşılamak isteyenler kendimizi onlardan korumak için diktiğimiz bariyerleri aşmaya çalışır ve bu kötücül düşüncelerin bizim içimizde yer ederek onların lehine işleyecek düşünceler değil, bize ait düşünceler ya da en azından nesnel gerçekliğin bize kendini gösterdiği yansımalar olduğuna bizi inandırmaya kalkışırlar. Sarf ettikleri çabanın miktarını düşününce, bir noktaya kadar başarıya ulaşmalarının kaçınılmaz olduğunu söyleyebilirim. Mesela birçok ülkede alenen zenginlerin çıkarlarını savunan siyasi partilerin yoksul gruplardan bir hayli oy aldığı görülüyor; çünkü birincisi, yoksullar toplumun zenginler ve yoksullar olarak ikiye bölünmesinin kaçınılmaz bir sonuç olduğu kanaatini içselleştirmiş durumdalar; ikincisi, yoksulların kendileri de zengin olmak istiyor ve siyaseten parçası olmak istedikleri grubun üyeleriymiş gibi davranmaya başlıyorlar.

Ama ilk başta sorduğumuz soruyu başka kelimelerle ifade edecek olursak: Bu "onlar" dediklerimiz kimler? Bu soruyu cevaplamak için kurum ve organizasyonların gelişim izleklerine bakabiliriz gibi geliyor bana. Mesela yeni bir şirket, oldukça demokratik bir kurum kültürüyle –Tom Burns ve G. M. Stalker'ın bir klasik hâline gelmiş deyişiyle bir "organik" sistem-[3] yola bir start-up olarak çıkabilir. Bu demokratik kurum kültürü yenilikçi fikir ve pratiklerin geliştirilmesi için de çok uygundur. Kimsenin sorumluluğu harfi harfine tanımlanmamıştır ve kimse bir görevi, sırf görev tanımlarında olmadığı için yerine getirmeyi reddetmez. Diğer yandan ise kimse başkasına diğer kişinin anlamlı bulmayacağı görevleri verme yetkisine sahip değildir. Ancak bir noktadan sonra, bu türden kurumlar böyle bir yaklaşımla idare edilemeyecek kadar büyümüş olur ve yine Burns ve Stalker'ın terimlerini kullanırsak, rutin prosedürler ve harfiyen tanımlanmış sorumluluklardan oluşan "mekanik" bir sistem, önceki aşamada nispeten kaotik bir şekilde işleyen kendi kendini düzenleme-

3. Tom Burns ve G. M. Stalker, *The Management of Innovation*, Oxford University Press, 1994.

nin yerini alır. Şirkette çalışanların sayısı herkesin birbirini tanımasının mümkün olmadığı büyüklüğe gelince, diğer bir deyişle belli bir yabancılaşma noktasına erişilince bu değişim gerçekleşir. Bu ânın gelişi mantık icabıdır, büyüme matrisinin içine yapısal olarak inşa edilmiştir; sonuçta yan yana oturup birlikte çalıştığımız insanlarla ilişkilenmemizle gözle görülmeyen kurumsal bağlar yoluyla iş arkadaşı olunan insanlarla ilişkilenmemiz birbirinden çok farklıdır. Ancak bana öyle geliyor ki "kurumun çıkarları"nın ona mensup olanların çıkarlarının toplamından ayrı bir şey olarak ortaya çıkması da bu anda gerçekleşiyor. Artık insanlar arasındaki bağın meyvesi değil de insanları birbirine bağlayan fail olan kurum, kendi yaşam mantığını ve buna uygun hedefler edinir. Bu hedefler aynı zamanda hem kuruma mensup insanların çıkarlarının hem de o çıkarları baskılayan etmenlerin birer uzantısıdır; gerçi ikisi arasındaki denge, kurumun üst ve alt kademelerinde birbirinden bariz şekilde farklıdır. Zamanla kurumun çıkarları –bu bir şirket ya da ülke olabilir– bir çekirdek etrafında billurlaşmaya başlar ve bu durum daha sonraki liderlerin büyük yön değişikliklerine gitmesinin önünde bir engel oluşturur ve o konuma gelmiş kişileri elde ettikleri konumlarına yerleşip, o konumun tadını çıkarmaları konusunda baştan çıkarır. Kurumlar, kişisel kullanım amaçlarına uyum sağlama ve kişilerin –sadece söz konusu kurum mensuplarının değil, kurumla temas içindeki herkesin– kendilerine uyum sağlamalarını gerektirme açısından teknolojilerden çok farklı değildir. Ve tabii ki herhangi bir canlı organizma gibi, bir kurum da hayatta kalmak ve büyüyerek gelişmek ister; bu istekler de maddi kazançlara daha fazla dikkat gösterilmesini gerektirir. Bunlar bir kez yol haritanızı belirlemeye başladığında, artık geri dönüş yoktur.

Yukarıda değerleri en küçük ortak paydaya ya da para ve bir potansiyel olarak içerdiği tüketim hazlarına dayalı iş, kariyer siyaseti ve bilgi-merkezli-eğlencenin (*infotainment*) birbiriyle eşgüdümlü olmayan bir alaşımı olarak Frankfurt

Okulu geleneğine göre "sistem" denilen oluşumu tarif ettim. Foucaultcu bir yerden düşününce, "sistem"in elle tutulur gözle görülür bir şey olmadığını ama kendini belli toplumsal konumlar ve şeylerin değerlerini ölçmenin evrensel bir yöntemi olarak verimlilik ve ekonomik performans söylemleri nazarında "doğal" davranışlar olarak dışa vurduğunu söyleyebiliriz. Günümüz bakış açısından ise "sistem" kurumların kurumu ve bu nedenle de çifte yabancılaşmanın ürünü olarak bir sonraki adımdır. Eşitsizlik bu sistemin gerekli koşullarından birisidir; çünkü sadece maddi kaynakların ufak bir zümrede toplanması değil, aynı zamanda yoksulluğun bir zihniyet olarak tesis edilmesi, yoksulların zengin olmayı, prenseslerle evlenmeyi ve krallığın yarısını ele geçirmeyi arzulaması da sistemin gerekliliklerindendir. "Sistem", biz yine de ne olur ne olmaz söylemiş olalım, kamusal alanla karıştırılmamalıdır. Kamusal alan, insan etkileşimini üzerine dayandıracağı, bireyin kendisi olarak kalmasının –sadece başkaları pahasına da değil– mümkün olacağı bir alan oluşturmak için en büyük ortak paydanın arayışındadır.

Elbette ki burada tanımladığı hâliyle "sistem", "benlik"lerin üretiminin bir parçası olmak ister ve bunun için elinin altında çok sayıda kaynak vardır. Yine de teknolojinin bu kaynaklardan sadece birini teşkil ettiğini ve kendi başına bir tehlike oluşturmadığını düşünmeye meyilliyim. Tarih boyunca yangınlar sayısız can ve mal kaybına sebep oldu, gelgelim yangının ehlileştirilmesi insan türünün bugünkü hâline evrilmesi için gerekli bir koşul oldu. Güçlü herhangi bir teknolojinin büyük özenle kullanılması gerekir. Bu özen, kesinlikle bizim sosyokültürel yeterliğimizin ve ondan gelişecek toplumsal sorumlulukların bir parçası olmalıdır. Bununla beraber, "sistemin çıkarları", bütün yabancılaşmaya –ki yabancılaşma esasen insanın kendi kendini savunma donanımının bir parçası, tek başına kalma ihtiyacının bir yan ürünüdür– rağmen insan çıkarlarının birer türevleridir. İnsan elinden çıkma araçların, en azından şu an hipotez

aşamasındaki teknolojik tekilliğin* icadına kadar, onları kullananlardan bağımsız bu türden kendi çıkarları yoktur. Yine de başkalarına zarar vermek için kullanıldıklarında arz ettikleri tehlike ortadan kalkmaz. Peki ya aynı araçlar size zarar verecek şartların yaratılması için kullanılırsa? Bu noktada işler iyice karmaşıklaşıyor. Liberalizmin kurucu figürlerinden Ludwig von Mises, 1927 yılında kokain ve morfin dahil, bütün uyuşturucu ilaçların zarar veren niteliklerine rağmen ticari olarak serbest bırakılmaları gerektiğini ileri sürmüştü.[4] Mises'e göre prensipte devletin ya da vatandaşların çoğunluğunun, bir bireyin neyi tüketip tüketmeyeceğine dair, ona hiçbir kısıtlama getirme hakkı yoktur. Bugün ise en sadık liberallerin bile güncel siyasi tartışmalarda böyle bir konumu savunacaklarını sanmıyorum. Yine de söz konusu bu meselede, kamu bilincinin her şey düşünüldüğünde kendilerinin de kaçınmak isteyecekleri tehlikelerden uzak durmaları için kılavuzluğa ihtiyaç duyanlar söz konusu olduğunda, kesinlikle daha etkili bir araç olduğunu savunan liberallerle aynı safta yer alırım. Ama mesela kendi özgür iradeleriyle çevrimiçi evrendeki Norrath gezegenine göç etmek isteyen ve bunun kendileri için en iyi hayat tercihi olduğunu düşünen bilgisayar oyunu meraklılarına, bizim tercih ettiğimiz dünyayı dayatamayız; en azından bizim gezegenimize o ya da bu şekilde savaş ilan etmelerine kadar. Birçok insanın hayatta yapabilecekleri seçimlerin elim derecede olması başlıbaşına bir sorun ve çok da ciddi bir sorun.

Peki, bütün bunlar, en başta sorduğumuz soruları düşündüğümüzde bizi nerede konumlandırıyor? İnsan olmak

* Teknolojik tekillik (*technological singularity*) hipotezi yakın gelecekte geliştirilecek yapay süperzekâlı teknolojiler bir noktada insanların kontrolünden çıkacak ve onlara kendi teknolojik büyüme hızını dayatacaktır ve dolayısıyla bildiğimiz anlamda insan medeniyetleri kökten bir değişimden geçecektir. John von Neumann ve Ray Kurzweil, 20. yüzyılın ikinci yarısında bu görüşün bayraktarları olmuşlardır. (ç.n.)

4. Ludwig Von Mises, *Liberalism: The Classical Tradition*, Indianapolis: Liberty Fund, 2005 (*Liberalizm*, Çev. Yaman Öğüt, Liber Plus Yay., 2016), s. 31.

hiçbir zaman kolay olmadı, olmamalı da. Her çağın kendine özgü zorlukları var. Bu durum her zaman böyleydi ve bütüne baktığımız zaman yaşadığımız çağ, yaratıcı insan potansiyelini gerçeğe dönüştüren araçları ve daha önce görülmemiş toplumsal devingenliğiyle şu yürüttüğümüz tartışmanın bile mümkün olmadığı başka birçok zaman-mekâna kıyasla tercih edilir durumdadır. Ayrıca şunu da belirtmeliyim ki, benlik hakkında geliştirdiğimiz temel soruları daha önce hiç olmadığı kadar doğru ve sahih bir yerden sorabiliyorsak, bu, günümüz dünyasının zorlukları sayesindedir. Tabii ki bu tarz sorular hiçbir zaman nihai, değiştirilmesi imkânsız cevaplar ile buluşmayacak; olması gereken de bu zaten.

Belki dünyanın iki ucundan iki bilgelik ânı ile bu sohbeti sonlandırmak uygun olur. İlk olarak "Geçitsiz Kontrol Noktası"ndan Tang Hanedanına mensup (618-907) Çinli Chan ustası Ruiyan hakkında bir öykü. Söylenceye göre, Ruiyan her sabah uyanır ve kendi kendini şöyle çağırırmış: "Usta!" Sonra da kendi kendine cevap verirmiş: "Efendim, buyurun." Sonra yine kendi kendine: "Uyan artık, kendine gel!" "Evet, efendim." "Ve diğer insanların seni kandırmasına izin verme." "Evet, efendim, evet efendim!"

Ve son olarak, bugün birçoğumuzun çok yakından bildiği bir hissi dokuz yüz sene önce harikulade bir şekilde yakalamış olan Archipoeta'nın* (1130?-1165?) sözleri:

Cum sit enim proprium
viro sapienti
supra petram ponere
sedem fundamenti
stultus ego comparor

* Archpoet (Başşair), 12. yüzyıl ortaçağ Avrupa'sında Latince yazılmış on şiirin tam ismi bilinmeyen yazarına verilen isimdir. O dönem yazdıkları taşlamalı şiirlerle bilinen genç ruhban sınıfına verilen adıyla Goliardlar'a mensup olduğu düşünülmektedir. "Günah çıkarma" temalı şiiri daha sonra, 20. yüzyılda Carl Orff'un *Carmina Burana* operasının şarkı sözlerinde kullanılmıştır. (ç.n.)

fl uvio labenti
sub eodem aere
nunquam permanenti.

(Bilge bir insanın oturduğu yeri taştan bir temele kurması daha uygun olacağı hâlde, aptal ben değişmez gökyüzünün altında her daim değişen akıp gitmekte olan nehirle kıyaslanmayı tercih ederim.)

Dizin

A
akıllı telefon 140
akışkan modernlik 15, 27
Alberti, Leon Battista 169
Alexander, Jeffrey C. 65
Amerikan siyaseti tartışmaları 51
Anders, Günther 28, 136
anlamsızlık 20
araçsallık 108
Archipoeta 199
Aristo 44, 106
Ashby, Hal 131
Ash, Timothy Garton 184
aşkınlık 34
Austin, John 52
Avatar 29, 30
avatar inşası 74, 75
Avrupa Parlamentosu seçimleri 185
Aydınlanma değerleri 104
aynalı salonlar 73
azizler 84

B
bağlı benlikler 114
Bahtin, Mihail 62
Barthes, Roland 54, 55
Batı estetiği 166
Being There (*Merhaba Dünya*) (film) 131, 191
belirsizlik 9, 10, 117
benlik 7, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 38, 58, 60, 61, 64, 65, 69, 74, 87,

88, 89, 94, 105, 143, 150, 174, 177, 190, 191, 192, 197, 199
benlik-siz (*no-self*) 191
Bernstein, Eduard 95, 97
beyin 29, 30, 33, 125
bilinç 35, 152, 191
bilişsel yeterlilik 194
bireysellik/bireycilik 70, 112
biyonik 30
biyoteknoloji 34
Blackberry Thumb 140, 141
Bloch, Ernst 152, 169
Blow, Charles M. 51, 52, 101, 103
Boltanski, Luc 100, 101
Boorstin, Daniel J. 84
Borges, Jorge Luis 12, 32
Bourdieu, Pierre 86, 121
Breivik, Anders 136, 137
bricolage 80
Brodsky, Joseph 83, 84
Brown, Derren 110
Brynjolfsson, Eric 113
Buber, Martin 51, 56, 81
Budizm 23, 24
Burns, Tom 195

C-Ç

Calvin, John 22
Camus, Albert 170
Carlin, George 86
Castronova, Edward 135, 136
cefa çekmek 22, 23, 78
Cehennem 21
Cennet 21, 23
Chesterton, G. K. 22
Chiapello, Eve 100, 101
Cicero 17
Clark, Andy 191
Coetzee, J. M. 106, 107, 108, 112
cogito 16, 17, 190
Cohen, Daniel 100
Cromwell, Oliver 93
Crozier, Michel 99
cultura animi 17
çevrimiçi ve çevrimdışı âlemler 67
çokdillilik 62
çoklu görev yapma 124, 129

D

dağıtıcı sistemler 176
Dante, Alighieri 183
Deleuze, Gilles 73
demokrasi 98, 126, 147, 185, 186
dengedışılık (*non-equilibrium*) 176
Derrida, Jacques 74, 80
Descartes, René 16, 40, 41
dışsallık 57
dijital enformatikler 128, 141
dikkat aralığı 107, 124
dil 12, 34, 38, 41, 42, 43, 44, 54, 56, 175
dilin sınırları 39
dingincilik 25
dinî inanç ve dinî kurallara uyma 107, 108
diyalog 9, 51, 53, 55, 56, 57, 87, 124, 133
Dostoyevski, Fyodor 22
Douglas, Mary 43
dönüşüm ve performans 79
Drucker, Peter 185
Durkheim, Émile 115, 116, 156
dünyada var olmak 170
dünyanın sırlarını çözmek 105

E

eğitim 17, 103, 104, 106, 139, 140, 144, 158, 172, 173, 178, 179, 182
Ehrenburg, Ilya 112
Eindeutigkeit 34, 41, 44
ekoçiftlik 164
ekoturizm 164
Epictetus 102, 105
epistemoloji 10
esneklik 71, 94
eşitlikçilik 20, 74, 97, 174
eşzamanlı 43, 68, 81
etkileşim 61, 66, 88, 140
excorporation 162, 187, 188

F
Faust 81
Finkielkraut, Alain 121, 122
Finlandiya 97
fizikalizm 46
Fordist 100
Foucault, Michel 144, 145, 146
Francis, Papa 52, 53
Frankfurt Okulu 144, 196
Franzen, Jonathan 118, 119, 120, 121, 125
Freud, Sigmund 15, 81, 156, 160, 163
Frisch, Max 143

G
Gadamer, Hans-Georg 50
geleceğe dönük yaşama 169
gelir eşitsizliği 178
Gemeinschaft 130
genel görelilik 42
genetik miras 8, 25
gen mühendisliği 30
Gılgamış Destanı 31
Giaccardi, Chiara 162, 186, 187
Goethe, Johann Wolfgang 77, 81, 82
Goffman, Erving 8, 64, 108, 143
Goodman, Nelson 166
Google Gözlük 76
Gramsci, Antonio 146
günah 16, 21
güvenlikli yaşam alanı 127

H
hakikat, bilimsel tanım 14, 16, 32, 108
Hawking, Stephen 33
Heidegger, Martin 16, 70, 118
Helman, Christopher 157, 158
Herakleitos 81
heteroglossia 62
Hıristiyanlık 20, 21
hırs ve iddia 34, 44
Hinduizm 22
Homo consumens 120, 121
Homo faber 120, 121
Houellebecq, Michel 30, 31
hümanizm 22
hüsran yorgunluğu 185

I-İ
Itskov, Dmitri 29, 30
iç-dünya 47, 48, 50, 51, 61
iktidar 99, 108, 109, 110, 126, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 192
ilaç endüstrisi 164
"ileriye bakma" 169
ilişkisel ifadeler (*phatic expressions*) 52
internet 73, 75, 76, 84, 115, 117, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 164, 192
İskandinav değerler sistemi 97
İslam 21
işbirliği ve rekabet 112, 188
işbirliği yapan müşterekler 171, 172, 173, 174
işçi sınıfının burjuvalaşması 181

J
Jakobson, Roman 45, 54
Japon estetiği 166
Jastrow, Joseph 42
Jobbik 184
Johnson, Lyndon 182
Jonas, Hans 32
Joyce, James 62

K
kaçmak 138
kader 8, 99, 150, 151, 153, 156, 181, 188
kâğıt para 139
kamusal alan 145, 146
Kant, Immanuel 159
kapitalizm 147, 171

karakter 73, 89, 150, 152, 153
karma 25
Kartezyen ikilik 16
Kartezyen özne 16, 61
kata 167
Kaufmann, Jean-Claude 74
Kay, Paul 45
Kempton, Willet 45
kibbutizm 169
kil ve çömlekçi alegorisi 155
kimlik inşası 143
kimlik tespiti mücadelesi 143
kitlesel fonlama 165
klonlama 30, 31
kodlama 45
kolektif hafıza 27
kolektif tercihler 148
Komünyon 85
Konfüçyüs 78
kontrol 9, 12, 26, 27, 74, 105, 115, 139, 140, 142, 143, 144, 147, 153, 171, 182, 190, 193
kuantum teorisi 42
Kuran 21
kurtuluş 23, 185
kültür 20, 128, 131, 134, 172, 173
kültürel ortama uyum sağlama 194
kültürel semiyotik 39
Kültürlenim (*Bildung*) 17, 18, 19
küreselleşme 109

L

Laplace, Pierre-Simon de 11
lateral siyaset 126
Latour, Bruno 82, 193
Law, John 139
Lawson, Neal 185, 186
Leach, Edmund 34, 35, 36, 48
Lebenswelt 35, 129, 141, 187
Legatum Enstitüsü 157, 158, 160
LEGO 154, 155
Leibniz, Gottfried Wilhelm von 80
Levinas, Emmanuel 66
Levine, David 174
Lévi-Strauss, Claude 54, 80
Lincoln, Abraham 186
Lizbon depremi (1755) 117
Lotman, Yuri 39, 43
Lukes, Steven 108, 109, 110

M

Magatti, Mauro 161, 186, 187
Malinowski, Bronislaw 52
Marcuse, Herbert 108, 109, 164
May, Todd 32
McAfee, Andrew 113
McLuhan, Marshall 67
Mead, George Herbert 66, 68, 87
meritokrasi 147, 181, 183
metalaşma 28, 162
milliyet, milliyetçilik 52, 58
miras kalan zenginlikler 147
Mises, Ludwig von 198
moda 86, 88
modernlik tarihi 14, 15
Mors alfabesi 46
mutluluk 22, 78, 82, 83, 84, 154, 155, 156, 157, 158, 163
mutsuzluk 78, 157, 159
mükemmellik 165, 167, 170
müphemlik 36, 39, 40
müzik 47, 59, 60, 61, 175

N

nefret söylemi 130
neoliberal ideoloji 99, 102
nihilist 26
Nirvāna 23
Nugent, Ted 51, 52, 57
Nussbaum, Martha 179, 188
Nye, Joseph 121

O-Ö

Obama, Barack 51
Odysseus 11
oligarşi 146
Orange, Richard 136
organsız beden 73
ortaçağ tablosu 18

orta sınıflar 181, 182
otantik benlik 58
otantiklik 67, 107, 169
ölüm 11, 24, 32, 125, 133, 162
ölümlülük 20, 32
ölümsüzlük 11, 24, 27, 28, 30, 31, 33
önceden belirlenmiş yazgı 27
öykünme 78, 80, 85, 167
özerklik 8, 171, 180
özerk tercihler 148
özgürlük 19, 57, 72, 76, 96, 113, 149, 157, 160, 187, 190
öznellik 45

P
Panofsky, Erwin 166
Pascal, Blaise 19, 20, 79, 83, 84
pazarlama 162, 163
Peirce, Charles S. 87
Pessoa, Fernando 59, 60, 61, 62
Pico della Mirandola, Giovanni 15
Piketty, Thomas 146, 147
Pinker, Steven 44
Plath, David 95
Plato 105, 106
politik doğruculuk 49
postmodernlik 27
prekarya 100, 182
Prigogine, Ilya 10, 11, 12, 176, 177
"projet de la vie" 93
Prometheci hasedi 28
Prometheci kompleksi 28

R
reenkarnasyon 24
renk körlüğü 49, 50
Rifkin, Jeremy 170, 171, 172, 173
Rubik's Cube Palm 141
Rubino, Carl 11
Ruiyan 199

S-Ş
Saint-Exupéry, Antoine de 126
sanat 42, 75, 155, 166, 167, 172, 173
Sapir-Whorf hipotezi 44
Sarkeesian, Anita 165
Sartre, Jean-Paul 70, 93, 156
sayborglaşma 30
Scalfari, Eugenio 52
Schleiermacher, Friedrich 69, 70, 71
Sen, Amartya 34, 179, 188
Sennett, Richard 53, 58, 188
Shannon, Claude 45
sınıf sistemi ve antagonizmalar 74
Sieyès, Abbé 182
Simmel, Georg 66, 71
simulacrum 79, 108
"Sistem" 145, 197
Sokrates 17, 99
sonsuzluk 18, 19
sosyalizm 97
sosyal sermaye 158, 172
Sperber, Dan 39
Spivak, Gayatri 56
Stalker, G. M. 195
Standing, Guy 100, 181, 182
start-up şirketler 165, 167, 168, 173, 195
Steinbeck, John 125
Stickney, Anne 137
Stiglitz, Joseph 178, 179, 180, 182, 183
Strathern, Marilyn 95, 96
Stromberg, Peter 85
Syriza 184
"şimdici" kültür 107
şirketlerin kuvvetleri 169

T
Tanrı'nın lütfu 113
Taoizm 26
Taylor, Frederic 120
teknoloji 28, 29, 30, 116, 118, 129, 134, 135, 140, 173, 193
teknolojik belirlenimcilik 133, 137
televizyon 110, 131, 132
temel parçacık (benliğin) 65
teorik fizik 42
Therborn, Göran 178, 179

Thomas à Kempis 19, 78, 83
toplumsal ağlar 192
toplumsal "Ben" 64
toplumsal düzenekler/ortamlar 188
toplumsal eşitsizlik 178
toplumsal olgu 156, 157
totaliterlik 26, 192
turistler ve avareler 101
tüketimcilik 85, 165
Tzadikler 83

U-Ü
Ukip 184
ustalık içgüdüsü 161
üniversite müfredatı ve reformu 104
ünlüler 83, 85, 89, 90, 101
üretkenlik 188

V-W
van Vught, Frans 103, 106
Veblen, Thorstein 161
vesteme'ler 54
Voinovich, Vladimir 107, 108
Voltaire 111, 112
Vygotsky, Lev 40
Wallace, David Foster 72, 73
Warwick, Kevin 29
Weber, Max 40
Weil, Simone 23, 118, 119, 120, 139
Wertheim, Margaret 42, 43, 46
Wilson, Deirdre 39
Wittgenstein, Ludwig 47, 48
World of Warcraft 136, 137, 138

Y
yabancılaşma 157, 196, 197
yalnızlık 115, 122
yankı odaları 73, 134
yanlış anlaşılan deha 69, 71
yaptırımsal etki (*perlocution*) 52
yaratıcılık 9
yineleme 80

Z
zaman 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 23, 27, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 58, 60, 62, 64, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 111, 112, 113, 116, 120, 121, 122, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 145, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 172, 174, 177, 183, 185, 186, 190, 191, 194, 199
Žižek, Slavoj 79, 84

AYRINTI

Benlik Pratikleri, 2017 Ocak ayında kaybettiğimiz Polonyalı sosyolog Zygmunt Bauman ile Estonyalı yazar ve akademisyen Rein Raud'un 2014 yılı boyunca elektronik posta yoluyla karşılıklı söyleşmelerinin *ürünü*.

"Benlik nasıl ortaya çıkar? Her insanda, her kültürde, her yaş grubunda aynı gelişim örüntüsünü mü gösterir? Yoksa tarihsel bağlamı içinde düşünülmesi gereken sosyo-kültürel bir yapı mıdır? Eğer öyleyse, şimdi neler yaşanıyor peki? Günümüz dünyasında benlik örüntüleri bir değişimden mi geçiyor? Günümüz teknolojileri bize daha fazla özerklik mi sağlıyor yoksa özgürlüklerimizden feragat etmemiz konusunda bizi baştan mı çıkarıyor?"

Bu sorulara verilmiş cevapları birlikte düşünmeye koyulan Bauman ve Raud, dert edindikleri bu teorik meseleyi bugünün aciliyet gerektiren toplumsal ve siyasal krizlerini anlamaya dair bir yol gösterici olarak görmemizi öneriyor. Bauman'ın yirminci yüzyıl modern toplumlarına getirdiği eleştirel sosyolojik düşünce ile Raud'un Japonya Çalışmaları alanındaki akademik özgeçmişinden gelen özgün beşeri bilimler bakış açısını bir araya getiren bu kitapta okuyacağınız uzun soluklu mektuplaşmalar, "insanca, pek insanca yaşama" ilkesinin önemini vurguluyor ve onun imkan ve sınırlarını sorguluyor. Bu ilkeyi Amartya Sen'in "bir insan olarak tam anlamıyla işlev gösterebilme yetisine dair eşitlik"e yaptığı vurgu ile birlikte düşünen Bauman ve Raud, sosyalizm ve liberalizme dair farklı siyasal vizyonlarından ötürü kimi zaman uzlaşıyor kimi zaman çatışıyorlar. Söz konusu uzlaşı ve çatışmaların gerçekleştiği metinsel evrenin bir ucunun Gılgamış Destanı'na diğer ucunun yirmi birinci yüzyıl Rus oligarklarının insan bilincini bilgisayar ortamına aktarma fütürist düşlemlerine uzandığı bu kitap, "benlik nedir" sorusu özelinde ziyaret ettiği düşünce dünyalarının zenginliği bakımından ufak ölçekli bir ansiklopedi niteliğinde...

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-268-3
9 786053 142683

16 ₺